

III Vastakkainasettelun, sotien ja vaaran vuodet 1905–1948

PUNAISET, VALKOISET JA HARMAAT 1905–1944

Kansa hakeutui liikkeeseen 1905–1917

Kansa oli Suomen Suuriruhtinaskunnassa liikkeessä. Kansakunta järjestäytyi ja jakautui paikallisesti kahtia jo 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Euralaiset vastarinta-aktivistit liikkuvat muiden mukana.¹ Pitäjäläiset olivat helmikuun manifestin jälkeen kiihtyneitä. He valitsivat Euran kirkossa 5. maaliskuuta vuonna 1899 pidetyssä kokouksessa maanviljelijä Iisakki Arvon edustajakseen valtuuskuntaan, joka lähti Pietariin toimittamaan Suurta adressia keisarille. Adressin allekirjoitti kolmannes Euran asukkaista.²

Eurasta oli kontakteja sekä passiivisen että aktiivisen vastarinnan johtoon. Helsingin V.P.K-talolla 13. syyskuuta 1905 pidetyssä passiivisen vastarinnan edustajien kokouksessa Euraa edusti sittemmin myös suojeluskunta-aktiivina vaikuttanut apteekkari Hjalmar Tollet.³ Venäläiset hajottivat kokouksen.⁴ Hjalmar Tollet osallistui myös Voimaliiton⁵ kokouksiin Vaaniissa, Kokemäellä ja Porissa. Eurassa toimi vuosina 1907–1908 ”ampumaseuran” nimellä jopa Voimaliiton paikallisosasto, jonka johtokuntaan kuuluivat Hjalmar Tollet, tohtori Edvard Horelli sekä Harald Borg. Ampumaseuralla oli Kauttualla ampumarata ja ampumapaviljonki.⁶ Euran suojeluskunnalle päättyi myös Voimaliiton Suomeen salakuljettamia Grafton-kivääreitä, joita Euran suojeluskunnan kymmenvuotishistoriikin kirjoittaja Kustaa Kunnas nimittää tuttavallisesti ”Krafton-kivääreiksi”.⁷

Honkilahden suojeluskunnan päällikkö Urho Rantalakin aloittaa vuonna 1928 kirjoittamansa Honkilahden suojeluskunnan historiikin epämääräisillä viittauksilla Voimaliittoon ja suurlakkoon, mutta Honkilahdesta ei 1900-luvun alussa ollut samanlaisia henkilökohtaisia kytköksiä salaseuroihin kuin Eurasta tai Kiukaisista. Suojeluskunnan perustamiseen liittyvästä aktivismista oltiin toki tietoisia Honkilahdessakin.⁸

Euran seudun suojeluskunnat muodostuivat Euraan, Paneliaan, Kiukaisiin, Honkilahteen ja Hinnerjoelle. Ne aloittivat toimintansa paikallisina kansalliskaarteina ennen suojeluskuntajärjestön perustamista. Paikalliset suojeluskuntalaiset nimittivät vuosina 1917–

1918 itseään järjestyskaarteiksi tai ”valkoisiksi”. Nimitykset olivat perintöä kaupunkien yleislakkoa lopettamaan vuonna 1905 järjestäytyneiltä kaarteilta, jotka käyttivät valkoista käsivarsinauhaa.⁹ Jääkäreillä oli usein osuutta paikallisen suojeluskunnan perustamiseen. Eurasta jääkäriksi lähti koneteknikko Väinö Alasmaa. Jääkärit saivat sotilaskoulutusta Saksan Lockstedtissa ja kenttäkokemusta ensimmäisessä maailmansodassa.¹⁰

Väinö Alasmaa liittyi Jääkäripataljoona 27:ään 1. heinäkuuta vuonna 1916. Hän yleni jääkäriluutnantiksi ja osallistui sisällissotaan sekä Aunuksen retkeen. Väinö Alasmaa kaatui Aunuksen Nannalassa 4. toukokuuta vuonna 1919. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Vuoden 1917 maatalouslakot motivoivat järjestyskaartien perustamista

Vuoden 1917 maatalouslakkojen tarkoitus oli painostaa viljelijät hyväksymään maataloustyövoiman työaikalaki. Euran, Kiukaisten ja Panelian suojeluskunnat saivat alkunsa maanviljelijöiden järjestyskaarteina. Honkilahden ja Hinnerjoen suojeluskuntien perustamisella ei ole yhtä välitöntä yhteyttä maatalouslakkoihin.

Euran sosiaalidemokraateilla ja maanviljelijöillä oli vuoden 1917 kevätkylvöjen aikaan pellon pientareella sanaharkkaa 8-tuntisesta työpäivästä. Suojeluskuntalainen ja maanviljelijä Kustaa Kunnas oli sanaharkassa puolensa valinnut, eikä peiteltyt kantaansa: ”Näin olivat nuo tehdasteollisuudessa useasti esiintyvät lakkoilemiset siirtyneet sosialistien yllytyksestä myöskin maatyöväen keskuuteen.”¹¹ Kiistely uusiutui heinänteon aikaan eri puolilla Satakuntaa, ja 6. elokuuta vuonna 1917 maanviljelijöitä kokoontui Porin Fennia-teatteriin, jossa perustettiin Vapaaehtoinen Satakunnan Järjestyskunta.¹² Parin viikon päästä sai alkunsa

Euran haaraosasto. Perustavan kokouksen kutsui koolle eläinlääkäri Yrjö A. Lehtinen Iso-Vaheen tilalle.¹³

Syksyllä 1917 perustetut suojeluskunnat olivat keskiluokkaisempia kuin vuoden 1918 valkoinen armeija. Aloitteen suojeluskunnan perustamisesta teki yleensä joku koulutettu, johtavassa asemassa oleva mies. Suurin osa suojeluskuntalaisista ja myöhemmin valkoisen armeijan sotilaista oli ammatiltaan maanviljelijöitä.¹⁴ Työväestön osuus kasvoi valkoisessa armeijassa asevelvollisuuden myötä, ja heitä oli lopulta noin neljännes.¹⁵

Iso-Vaheen tilalle kokoontui 15 miestä 3. syyskuuta vuonna 1917. Puhetta johti eläinlääkäri Yrjö A. Lehtinen ja kokousmuistiinpanot teki ylioppilas Aatos Salokas. Osasto alkoi järjestäytyä kylittäin. Vaheenkylän järjestäytymisen sai hoitaakseen Lauri Junnila. Aatos Salokas huolehti kirkonkylästä, Juho Kause Naarjoen kylästä ja Emil Vainiomikkola Turajärven kylästä. Martti Vallimäki ja Jalmari Karhula ottivat haltuunsa Sorkkisten kylän.¹⁶ ”Tuumittiin sitäkin, että Euran kunta perustaisi järjestysliiton. Koska kuitenkin epäiltiin tällaisen liittymän mahdollisuutta, päätettiin perustaa liitto yksinomaan porvarien kesken ja tarkoin valita, ketä siihen otetaan. Tunnettiin jo niin paljon paikkakuntalaisten mielipiteitä asiasta, että vaikkakaan useata ei pelätty punaisuudesta, ei heidän vaitioloonsa kuitenkaan voitu luottaa ja niin ollen myöskään jäseneksi ottaa”.¹⁷

Suojeluskuntien miehet jaettiin A- ja B- osastoiksi. A-osastolaiset toimivat kotipitäjässä, kun taas B-osasto eli lentävä osasto oli määrättävissä operaatioihin myös muualle. 5. lokakuuta vuonna 1917 kokous kirjasi A-osastoon 16 ja B-osastoon 20 miestä. A-osaston sai johtaakseen Euran paikallispäällikkö tohtori Lehtinen, B-osaston maanviljelijä Valdemar Iso-Vahe. Suojeluskunnan muonitusmestariksi valittiin apteekkari Hjalmar Tollet ja varamuonitusmestariksi maanviljelijä Lauri Junnila.¹⁸ Osasto alkoi harjoitella kahdesti viikossa Euran Pirtillä. Peiteorganisaationa oli voimisteluseura, jonka nimissä harjoitustila vuokrattiin. Konstaapeli J. Peltonen sorvasi osastolle harjoitusaseiksi puiset nuijat.¹⁹ Euran suojeluskunta liittyi 12. lokakuuta vuonna 1917 Satakunnan Vapaaehtoisten Järjestyskuntien piiriin, ja Lehtinen ja Iso-Vahe kävivät Porissa saamassa lisää ohjeita. Seuraavaksi olisi karkotettava maasta venäläinen sotaväki. Euralaiset toimittivat piirille 2600 markkaa aseiden hankkimista varten, ja pyrkivät itsekin varustautumaan. Joka talossa löytyi jo lyhyt ase.²⁰

Sotilasaseita ei suojeluskunnalla kuitenkaan ollut, joten miehet suunnittelivat kiväärien anastamista venäläisiltä sotilailta. Ensimmäinen suojeluskuntapiirin sääntöjen mukainen

esikunta sai alkunsa salaisessa kokouksessa 9. marraskuuta vuonna 1917. Siihen kuuluivat tohtori Yrjö A. Lehtinen, apteekkari Hjalmar Tollet sekä maanviljelijät Yrjö Lähteenoja, Albert Lähteenoja, Valdemar Iso-Vahe, Vihtori Iso-Vahe ja Nestori Soupas. Esikunta otti tehtäväkseen tunnustella yhteistyömahdollisuuksia työväen edustajien suuntaan, mutta neuvottelut eivät koskaan käynnistyneet. Se otti tehtäväkseen myös levittää suojeluskuntaa Hinnerjoelle ja Honkilahteen.²¹

Euran suojeluskunta oli marraskuusta lähtien valmiustilassa. Kahdessa talossa oli hevonen valmiina lähettä varten. Oli sovittu kelloilla soitettavista hälytysmerkeistä. Yksi lyönti tarkoittaisi Kauttua, kaksi lyöntiä Kirkonkylää ja Vaheenkylää ja kolme Sorkkista sekä Lähteenojaa. Apteekkari Tollet ja tohtori Lehtinen kokosivat suojeluskunnan tarpeisiin sidetarpeita ja Valdemar Iso-Vahe valmistautui huolehtimaan tarvikkeiden jakelusta.²²

Honkilahdessa paikallisten mieliin ajatusta suojeluskunnan perustamisesta viritteli jääkäri Vuoksi²³ syksyllä 1917. Vieraspaiikkakuntalainen jääkärivänrikki ei kuitenkaan ollut yhteydessä oikeisiin henkilöihin. Satakunnan Vapaaehtoisten Järjestyskaartien piiripäällikkö Väinö Ikonen sysäsi Honkilahden aktivistit toimimaan. 2. päivä marraskuuta 20 miestä kokoontui maanviljelijä Artturi Eskolan kutsusta Löyttylän kansakoululle perustamaan yhdistystä, joka sai nimekseen Honkilahden järjestyskunta. Järjestyskunta määritteli tehtäväkseen puhdistaa maa venäläisistä ja vastustaa vallalla olevaa huliganismia. Se liittyi Satakunnan Järjestyskuntiin ja sitoutui tottelemaan Porista tulevia käskyjä. Ensimmäiseksi päälliköksi valittiin Artturi Eskola ja varalle maatalousteknikko Toivo Sillanpää.

Yhdistyksessä oli, kuten muissakin suojeluskunnissa, A ja B -miehiä. Tilalliset Artturi Eskola, Pentti Sillanpää ja Frans Kirkkala, työnjohtaja Arvo Rantala, torpparin poika Kosti Vahanen, renki Niilo Koskinen ja tilallisen pojat Väinö Sillanpää, Väinö Rekola, Asser Pietilä ja Urho Rantala ilmoittautuivat B-jäseniksi. ”Koska yhdistyksen jäsenluettelot joutuivat hukkaan kapinan aikana, on suurin osa jäsenten nimistä unohtunut.”, pahoitteli Urho Rantala kymmenen vuotta kokouksen jälkeen. Enemmistö oli maanviljelijöitä, mutta mukana oli myös työväkeä.²⁴

Vuoden 1918 alussa Honkilahden osastoon kuului noin 30 miestä. Aseita heillä ei oikeastaan ollut, sillä metsästysaseita ei paikallisapäällikkö Rantalan mukaan voinut pitää oikeina aseina. Löytyi yksi Browning-pistooli, pari kolme revolveria sekä yksi Grafton-kivääri, johon tosin ei ollut patruunoita. Haulikoita ja muita metsästysaseita oli tietysti melkein kaikilla. Honkilahden suojeluskunta piti muutamat harjoitukset, jotka käsittivät käännöksiä, marssia,

kivääriotteita ja ampuma-asentoja. Jäsenet värväsivät tuttaviaan harjoituksiin. Suojeluskunta sai muutamia satoja markkoja lahjoituksia, mutta varusteita se ei sotaa ennen ehtinyt hankkia.²⁵

Hinnerjoella suojeluskuntaa olivat syyskuussa 1917 alkaneet puuhata maanviljelijät Kustaa Järsta ja K. A. Mäki-Manner. Suojeluskunta perustettiin 6. lokakuuta vuonna 1917. Päälliköksi tuli maanviljelijä K. A. Mäki-Manner ja esikuntaan Kustaa Järsta, N. Pietilä, A. Aro ja Väinö Raula.²⁶

Panelian suojeluskunta oli perustettu jo kesällä 1917. Liikkeelle paneva hahmo oli maanviljelijä Nestori Juusela.²⁷ Suojeluskunta piti ensimmäisiä harjoituksiaan syys- ja lokakuulla 1917, ja silloin sille laadittiin jo jonkinlainen jäsenluettelokin. Syksyllä 1917 Panelian suojeluskunnan harjoituksia veti metsänvartija O. Heinilä.²⁸

Kiukaisten suojeluskunnan perustamista motivoivat maatalouslakot. Vaaniin kartanon isäntä Mikko Collan oli Kustaa Kunnaksen mukaan oikeastaan lausunut koko Satakunnan suojeluskuntapiirin syntyä sovittellessaan Panelian maatalouslakkoja keväällä 1917. Turun ja Porin läänin maaherrana toimineen Collanin tehtäviin kuului yhteiskuntarauhan ylläpitäminen, mutta lakkojen sovittelu epäonnistui. Collan oli Juuselan talossa todennut: "Niin, kyllä meillä virkamiehillä on laki puolellamme, mutta missä on se voima, jolla panemme lain täytäntöön? Uskon kuitenkin Suomen kansan terveen aineksen sen voiman luovan".²⁹ Collan osallistui alusta lähtien aktiivisesti järjestyskaartien perustamiseen ja neuvotteli perustamisesta kenraalikuvernöörin kanssa. Hän toimi Satakunnan suojeluskuntien esikunnassa jo ennen sisällissotaa ja sisällissodan aikana Satakunnan rintaman esikuntapäällikkönä. Collanilla ei ollut jääkäritaustaa. Hän oli ammattisotilas, kadettiupseeri ja Mannerheimin tavoin palvellut Venäjän armeijassa.³⁰ Hän vaikutti myöhemmin kymmeniä vuosia Kiukaisten suojeluskunnan esikunnassa ja oli syy siihen, että tämän suojeluskunnan alueeseen kuului paitsi Kiukaisten pitäjän kirkonpuoli myös Euran puoleinen Vaaniin alue.

Karl Johan Mikael (Mikko, K. J. M.) Collan

pitää puhetta Kiukaisten rautatieasemalla 19. toukokuuta vuonna 1917. Collan toimi vuonna 1917 Turun ja Porin läänin vt. maaherrana. Tuula Linkola-Marimon kokoelmat.

Tammikuussa 1918 pidetyissä Euran kuntakokouksissa kävi selväksi, ettei kunta perustaisi järjestyskaartia. Suojeluskunnan ja työväen järjestyskaartin yhteistyö kariutui viimeistään 25. tammikuuta, kun suojeluskunnat julistettiin hallituksen joukoiksi, ja senaatin hallinnassa olevalla alueella astui voimaan yleinen asevelvollisuus.³¹ Eura, Honkilahti, Hinnerjoki, Kiukainen ja Panelia olivat punaisten hallitsemalla alueella.

Euran suojeluskunta hälytettiin 30. tammikuuta Kauvatsalle takavarikoimaan venäläisiltä sotilailta aseita. Matkaan lähtivät eläinlääkäri Yrjö A. Lehtisen johdolla suojeluskuntalaiset Kalle Junnila, Lauri Junnila, Niilo Junnila, Martti Wallimäki, Vihtori Iso-Vahe, Martti Pietilä, Paavo Nuoranne, Viljami Iso-Vahe, Iivar Rynkkä, Väinö Junnila, Aarne Tollet, Aatos Salokas, Pentti Lähteenmäki, Oskar Härmälä ja Kalle Härmälä. Yritys epäonnistui, ja matkalaiset palasivat epäjärjestyksessä. Osa heistä päätti hakeutua saman tien valkoisen armeijan hallussa olevalle alueelle, osa katsoi parhaaksi vetäytyä turvaan takametsiin. Nimismies, lakitieteen kandidaatti Allan Alasmaa yritti seuraavaksi saada aseita venäläisiltä sopimalla. Alasmaa ja maanviljelijä Albert Lähteenoja neuvottelivat aseista komendantti Rotsevitshin asunnossa Krouvilassa. Puolalainen komendantti oli myötämielinen, mutta venäläiset upseerit kieltäytyivät kaupoista. 2. helmikuuta venäläiset suuntasivat aseineen Poriin. Viimeinen tilaisuus aseiden anastamiseen olisi ollut venäläisten yöpyessä Harjavallassa. Euran suojeluskunta lähetti Harjavaltaan pyynnön toimia, mutta se ei tavoittanut harjavaltalaisia ajoissa.³²

Kaksi Rauman suojeluskunnan miestä saapui helmikuun alussa 1918 Iso-Vaheelle ehdottamaan valkoisen rintaman rakentamista Euraan. Valdemar Iso-Vahe huomautti, ettei

Euran suojeluskunnalla ollut aseita alueen pitämiseen. Eteläisen Satakunnan suojeluskuntalaiset olivat jo alkaneet siirtyä kohti Kankaanpään perustettua valkoisten esikuntaa. Euran suojeluskunnan 60 toimivasta jäsenestä 13 suuntasi 6. helmikuuta kohti Kankaapäästä mukanaan 3 000 markkaa, jotka luovutettiin rintamaesikunnalle. Samana päivänä pysähtyi Kauttuan tehdas. Punaisetkin hankkiutuivat sotaan.³³ Sota jäi lyhyeksi. Euran seudulla se kesti helmikuusta huhtikuun puoleen väliin.

Punaisten sota

Huhtikuuisena päivänä vuonna 1918

Kriittiset hetket alkoivat olla käsillä. Sana kulki kiivaasti talosta taloon ja kylästä kylään. Kyytimiehiä ja hevosia tarvittaisiin nopeasti ja paljon. Talollisten pojat, joukossa muun muassa Tolvit, Heiskat, Ruoholat, Mattilat, Mäkilät ja Katilat, määrättiin kokoontumaan ensin Panelian työväentalolle ja sieltä Kauttuan juna-asemalle. Hevosia valjastettiin kärryjen eteen, muutamista taloista kaksikin. Heinää ja kaurapussi oli varattava mukaan sekä lämmintä ylle.

Kauttuan aseman sali oli ahdas ja tunkkainen. Lisää väkeä työntyivät ovista sisään, eikä tilaa riittänyt enää kaikille. Aika mateli ja odottelu koetteli mieliä. Mitä tapahtuisi? Mihin seuraavaksi? Suuriääninen mies jakeli käskyjä ja viittoi käsillään, mikä laatikko mihinkin laitetaan, eikä miehelle vastaansanomien tullut kenenkään mieleen. Viimein juna saapui. Useita kymmeniä vaunulasteja purettiin ja laatikoita lastattiin hevoscärryihin. Kirjoituskoneita, polkupyöriä, separaattoreita, pumpulikankaita, lakkeja, jalkineita ja turkiksia sekä runsaasti elintarvikkeita.

Edellisenä keväänä – melkein pä samoihin aikoihin – oli sankoin joukoin juhlistettu Venäjän keisarikunnan kukistumista ja maaliskuista vallankumousta. Oli puhuttu vapaudesta, oli toivottu olosuhteiden muutoksia ja oli odotettu parempaa tulevaisuutta. Kolminkertaiset eläkön-huudot olivat kaikuneet uudelleen Suomelle. Ajatuksia ja toiveita olivat

siivittäneet edelleen vallankumouksessa kaatuneiden kunniaksi vietetyt muistojuhlat ja niiden jälkeiset päivät, jolloin kunnanisät olivat ilmoittaneet ilolla yhtyvänsä uuteen hallitukseen ja lausuneet vilpittömät kiitokset maalle vakuutetuista oikeuksista. Työväenyhdistysten kokouksissa oli puolestaan nostettu puheenaiheiksi työolot, palkat ja elinolojen parantaminen. Samankaltaista toiveikasta tunnelmaa oli ollut aistittavissa myös vappuna, jolloin oli jälleen kokoonnuttu kuuntelemaan hengennostatuksia ja yhdytty yhteisiin vaatimuksiin. Juhlahumun ja mielenilmauksien keskeisin tavoite oli ollut kahdensantuntinen työpäivä, ja se oli saavutettu.

Nyt humu oli toisenlaista ja melkeinpä jo hullumaista. Tavaraa kuormattiin niin nopeasti kuin ehdittiin: vettä, maitoa, tahkojuustoa, emmentalia, leipää, silliä, perunaa, jauhoja, sekahedelmiä, luumuja, suolaa ja kahvia sekä hevosille heinää. Puulaatikoita, kasseja ja nyyttejä oli pinossa, ja ne oli mukaan saatava. Samaan aikaan Rauman suunnasta saapuneet ratsumiehet heittelivät kokonaisia kahvisäkkejä kanervikkoon ja tuikkasivat kasaan valkean. Myös viljamakasiini sytytettiin tuleen, vaikka tiedettiin, että ruuasta ja etenkin leipäviljasta olisi paikallisilla pulaa vastedeskin. Muutamit sentään uskaltautuivat kauhomaan papuja palavista säkeistä ja keräämään kärynnyttä viljaa. Siitä tehtyä leipää olisi pakko syödä, kun muutakaan ei ollut.

Alkoi jo olla pimeää, kun kolonna viimein lähti liikkeelle. Kärryt oli kuormattu ja mukana kulki perheitä, isiä, äitejä ja lapsia, jotka oli kiedottu liian suuriin talvipalttöisiin. Ne lämmittäisivät ja samalla suojaisivat unta tulevina öinä, jotka vietettäisiin vieraisissa nurkissa, eteisien ja tupien lattioilla. Kova jyrinä täytti tienoon, kun hevosia ryhdyttiin ajamaan juoksujalkaa eteenpäin. Lumi oli sulanut, mutta maa oli onneksi vielä roudassa. Se teki taivaltamisesta huonokuntoisilla teillä hieman helpompaa. Suunta oli kohti Loimaata. Sinne olisi päästävä ja pian, ja sieltä sitten eteenpäin, kenties jopa Pietariin saakka.

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen vuonna 1914 oli herättänyt huolta ja turvattomuutta. Vaaniin kartanolla oli päätetty piilottaa puutarhakellariin paitsi ruokatarpeita niin myös tilan arvokkaimmat paperit ja esineet, kuten hopeat. Pelko siitä, että ensin saksalaiset hyökätessään ja sitten venäläiset perääntyessään olisivat tuhonneet kaiken, oli silloin ollut suuri. Nyt jälleen arvokkaimpia tavaroita piti punnittaman – mitä matkalle tarvittaisiin, mitä otettaisiin ja mitä jätettäisiin tai mikä takaisi selviytymisen ja mikä mahdollisen paluun. Vielä edessä oleva tuntematon pelotti.³⁴

Työväestön herääminen

Euran Kauttuan ruukkialueelle oli muodostunut omanlaisensa pieni työntekijöiden yhdyskunta jo 1600-luvun lopulla. Pääasiassa isältä pojalle periytyneet seppämestarien ja -kisällien ammatit olivat synnyttäneet tiiviin, sukulaisuussuhteisiin perustuvan yhteisön, jossa ammattitaito loi edellytykset erityisasemalle. Ympärivuotista työtä tekevien rautaruukin seppien sekä työläisten ja palvelusväen pieni joukko nautti säännöllisistä tuloista ja siten turvatusta asemasta toisin kuin pitäjän kausiluontoista työtä tekevät maataloustyöläiset.³⁵

A. Ahlström Oy:n ryhtyessä 1900-luvun alussa rakentamaan joenvarrelle paperitehdasta Kauttuan väestörakenne monipuolistui. Porista ja lähiseuduilta saapui kirvesmiehiä, hanslankareita ja muurareita, ja pitäjän omia miehiä palkattiin tiilirahdin ajoin. Väkeä tarvittiin myös sekalaisiin töihin. Tiilisen tehdasrakennuksen sisätilat piti panna kuntoon ja paperikoneet asentaa. Kaikkiaan rakennuttaminen työllisti parin vuoden ajan noin kaksisataa miestä.³⁶

Vuonna 1907 tuotantonsa aloittanut paperitehdas monine rakennuksineen, toimintoineen ja äänimaisemineen sysäsi syrjään talonpoikaista elämäntapaa. Samalla se loi aikaisempaa suuremman työväestön Kauttualle. Tampereelta ja Jämsästä saapui ammattitaitoista työväkeä, kuten insinöörejä ja paperimestareita käyttämään uutta, Saksasta tilattua paperikonetta. A. Ahlströmin pääkonttorilta Noormarkusta muutti puolestaan toimihenkilökuntaa, ja tehtaan varastotyöntekijät, koneenkäyttäjät, paperinleikkaajat ja liimaajat, palkattiin ympäröivältä maaseudulta.³⁷ Paperitehdas mahdollisti siten monelle paremman elämän, työpaikan ja asunnon.

Paperitehtaan arki perustui sääty-yhteiskunnan luomaan paternalistiseen järjestykseen, jossa jokaisella oli oma paikkansa ja jota tehtaan johto ylläpiti. A. Ahlström hallitsi työvoimaansa. Sillä oli myös valta työntekijöihin nähden ja se pystyi esimerkiksi estämään työväenyhdistysten ja ammattiosastojen toiminnan vakiintumisen. Siksi poliittiset aatteet tai järjestäytymiset eivät iskostuneet kovin syvälle kauttualaisten mieliin – tehdas toi edelleen leivän pöytään ja siitä haluttiin pitää kiinni.³⁸

Työläisten järjestäytymistä vaimensi etenkin työnantajan suunnalta koettu vakava irtisanomisen uhka. Tehtaan järjestyssäännöt oli luotu jo heti paperikoneiden ensi kertaa käynnistyessä, ja ne pitivät sisällään työntekijöiden velvollisuuksia, mutta ei juurikaan

oikeuksia. Työntekijöiden irtisanomisajaksi määriteltiin 14 päivää, ja yleisesti tiedossa oli, että varsinkin ammattitaidotonta työväkeä oli helppo vaihtaa toisiin.³⁹ Pelko työpaikan ja asunnon menettämisestä sai työntekijät eroamaan ammattiliitosta. Suojeluskuntaan tehtaan miehet menivät mukaan yleensä juuri sillä perusteella, että saivat pitää työpaikkansa. Kun ajat muuttuivat, liittyivät he uudelleen ammattiliittoon.⁴⁰

Toisaalta raskas työ ja pitkät, jopa 12 tunnin työpäivät rajoittivat yhdistysten ja osastojen toimintaan osallistumista. *Sosialidemokraatti*-lehti kirjoitti toukokuussa 1914, miten kauttuolaiset eivät jaksaneet edes työväen vappua viettää, kun eivät olleet saaneet kyseistä päivää vapaaksi. Kirjoituksen kärkkäin viesti kohdistui kuitenkin työläisiin itseensä, sillä yhteisöllisyyttä tai omien etujen vaalimista ei tehtaalla tunnustettu: ”Olisi täällä muitakin epäkohtia, joita sietäisi työläisten ottaa keskusteltavaksensa. Ensiksikin se, että täällä sunnuntai iltaisin mennään töihin jo kello viideltä. Eikö työläisillä ole tämänkään johdosta mitään sanottavaa?”⁴¹

Kansainvälisen ammattiyhdistysliiton ohjelmaan oli jo 1800-luvun lopulta saakka kuulunut vaatimus työväen päivittäisestä kahdeksan tunnin työajasta. Suomen Ammattijärjestön tavoitteeksi työpäivän pituuden vakiinnuttaminen julistettiin kuitenkin vasta vuoden 1917 alkupuolella, jolloin Mäntän paperi- ja selluloosatehdas siirtyi kokeilemaan kahdeksan tunnin jaksoihin jaettua kolmivuorotyötä. Kokeilu herätti laajaa kiinnostusta, mutta samalla virisivät vaatimukset ja niiden myötä lakkoilut muiden paikkakuntien tehtailla. Työajan lyhentämisen lisäksi työnantajia patisteltiin nyt myös nostamaan palkkoja. A. Ahlströmin omistuksessa olevien Pihlavan sahan ja Varkauden paperitehtaan työläisten esimerkin myötä Kauttuolle perustettiin toimikunta, joka vaati palkkojen nostamista ja kahdeksan tunnin työaikaa. Tehtaan isännistöltä saatiin vastaus huhtikuussa 1917, ja sen mukaan työajaksi määriteltiin kahdeksan tuntia, eivätkä palkat tulisi lyhennyksen seurauksena laskemaan. Työläisille kokemus yhteisten asioiden ajamisesta ja siten vaatimusten läpimenemisestä oli vaikuttava, ja se sai työväen yhdistymään aikaisempaa enemmän yhteisten päämäärien vuoksi.⁴²

Kauttuan asemarakennus. Eura ja Kauttuan

tehdas liitettiin rautatieverkkoon Kiukaisten–Kauttuan sivuradan valmistuessa vuonna 1913. Päivittäin kulkevien junien myötä liikkuminen ja esimerkiksi yhteydenpito muun maan työväestöön laajenivat. Rautateillä oli myös strateginen merkitys vuoden 1918 sodan kannalta. Miehistön ja kaluston siirto sekä valkoisen puolen isot sotaliikkeet suoritettiin pääosin rataverkoston mukaisesti. Satakuntalaisten suojeluskuntien suunnitelmissa Eura oli ollut yksi liikekannallepanon keskityspiste. Mutta Porin ja Tampereen välinen rautatie ja ympäröivät alueet olivat punaisten hallussa, ja niiden valloittaminen olisi vaatinut suurempia aseellisia joukkoja. Rintamalinja siirtyi siksi pohjoisemmaksi ja muodostui Ahlaisten, Noormarkun, Lavian, Suodenniemen ja Ikaalisten tasalle. Satakunnan Museon kokoelmat.⁴³

Myös maaseudulla isälliselle huolenpidolle oli suotuisat olosuhteet, ja pääasiassa talolliset pitivät vuokralaisistaan huolta. Talviset lämmityspuut hankittiin vuosittain, ja ne sai maksaa kesällä tekemällä päivätöitä talolle. Siemenviljaa lainattiin kylvöihin, ja metsätyöt työllistivät aikoina, jolloin muuta työtä ei ollut tarjolla.⁴⁴ Torpparihäätöjä tapahtui silti Satakunnassa viljalti ensimmäisen maailmansodan alettua. Eurassa irtisanottiin vuosien 1914 ja 1915 aikana 106 vuokratilaa eli noin 30 prosenttia pitäjän tiloista.⁴⁵

Maataloustyöläisten tyytymättömyys omiin työ- ja elinoloihin kulminoitui sekin työajan pituuteen. Vaatimus kahdeksan tunnin työpäivästä entisen yhdentoista tunnin sijaan oli kuitenkin hankala maataloissa, joissa työt jakaantuivat vuodenaikojen mukaan eri tavoin. Kiireiset kylvö- ja sadonkorjuukaudet eivät onnistuisi, jos työpäivän pituutta rajoitettaisiin. Toisaalta työläisten omat puhdetyöt ja arkiset askareet jäisivät pitkien työpäivien ja valoisan ajan lyhyden vuoksi tekemättä, mikäli työaika ei saataisi lyhyemmäksi. Kiistaa työajasta ryhdyttiin kesällä 1917 ratkomaan ensin lakkoilun kautta. Kiukaisissa oli maatalous- ja meijerilakkoja heinäkuussa, ja lakon piiriin laskettiin mukaan kaikki ne talot, joissa ei vielä

ollut käytössä kahdeksan tunnin työaika.⁴⁶ *Sosialidemokraatti*-lehti raportoi lakon vaiheista 14. päivä heinäkuuta:

Kiukaisten maatyöläisten lakko 8 tuntisesta työpäivästä menestyy hyvin. Ensimmäisenä lakkopäivänä eli tiistaina t.k. 10 p. allekirjoitti 8 tilallista työ sopimuksen ja toisena lakkopäivänä 35 tilallista. Lakkokomitea suostui pyyntöön Kiukaisten meijerin käyntiinpanosta ehdolla, ettei lakonalaisista taloista saa ottaa maitoa vastaan.⁴⁷

Lakkoilu synnytti myös selkkauksia talollisten ja työläisten välille. Isännät ryhtyivät ”parhaan porvarillisen kykynsä mukaan” haukkumaan lakkolaisia jumalanviljan haaskaamisesta, kun nämä kaatoivat vastalypsetyn maidon maahan, jos talo ei ollut suostunut lakkolaisten vaatimukseen. Lakkovahdit puolestaan kantoivat talojen isäntiä ja emäntiä pois pelloilta työtä tekemästä. Pahimpia erimielisyyksiä ratkottiin Juuselassa, jossa talon emäntä joutui turvautumaan paloruiskuun taltuttaakseen lakkoilijoita. Lakkojen kautta vaatimukset saivat silti toivottua vauhtia, ja Kiukaisissa maataloustyöläisille määrättiin kesäisin yhdeksän tai kymmenen tunnin työpäivä ja talvikaudella tinkinä oli seitsemän tuntia.⁴⁸

Vastakkainasettelua paikallisen omistavan ja omistamattoman luokan välille muotoutui vähitellen kevään ja kesän 1917 aikana. Levottomuutta synnytti muun muassa yleinen hintatason nousu, joka oli vastaavasti romahduttanut rahan arvon. Venäjän keisarivallan luhistuminen ja ensimmäisen maailmansodan jatkuminen puolestaan supistivat teollisuuden vientiä. Heikko kannattavuus johti palkanalennuksiin ja jopa työläisten irtisanomisiin. Elintarvikkeista, kuten leipäviljasta ja voista oli myös pulaa. Tämä kaikki vaikutti eri tavoin eri väestöryhmien elämässä: tehdastyöläisten ja maataloustyöläisten oli pienillä palkoilla elätettävä perheensä, kun taas talolliset kykenivät omavaraisuutensa turvin välttämään hintojen nousun ja elintarvikepulan vaikutukset.⁴⁹

Tedastyöläiset joutuivat ahtaalle ja melkeinpä nälänhätään elintarvikepulan vuoksi. Työläisten yritykset ostaa viljaa kiertelemällä taloista taloihin paikkasivat hätää jonkin verran, mutta kunnilta tarvittiin pikaisesti apua. Eurassa oli jo tammikuussa 1917 päätetty perustaa viisihenkinen komitea ratkomaan elintarvikepulaa. Honkilahden ja Hinnerjoen kuntakokouksissa nimettiin paikalliset elintarvikelautakunnat keväällä 1917. Komiteoiden ja lautakuntien jäsenten työ sarka muodostui valtavaksi ja perin vaikeaksi. Oli pohdittava sitä, mistä, miten ja kuinka paljon viljaa ja muita tarpeita hankittaisiin ja oli säännösteltävä viljan

ja sokerin kulutusta. Oli valvottava, ettei viljaa välitettäisi pois paikkakunnalta, eikä sitä poltettaisi salaa viinaksi tai syötettäisi eläimille. Lautakunnilla oli myös oikeus tehdä viljavarastojen tarkastuksia sekä tarvittaessa jopa takavarikkoja. Maaliskuussa 1917 Euran elintarvekomitean olikin haettava Peren tilalta kiireellisenä toimenpiteenä sata säkkiä rukiita ja kolmekymmentä säkkiä ohraa.⁵⁰

Euran kansakouluopettajien ehdotuksesta oppilaat ryhtyivät lokakuussa 1917 keräämään jäkälää leipäviljan korvikkeeksi. Myös Kahalassa ja Naarjoella sekä Kauttualla palkattiin kunnan avustuksella jäkälänkerääjiä.⁵¹ Kuvassa Kiteenlahden koululaiset jäkälänkeruussa. Museoviraston kokoelmat.

Tilapäiset metsänhakuut tai muut kausiluontoiset ansiotyöt eivät riittäneet työllistämään väkeä tarpeeksi, saati että niistä saadut tulot olisivat vastanneet kiihtyvän inflaation nostamiin elinkustannuksiin. Kuntiin varta vasten perustetut työttömyyslautakunnat ja -komiteat ryhtyivätkin järjestelemään työttömyydestä kärsiville erilaisia hätäaputoita. Ne vaihtelivat maanteiden kunnostuksista ja ojien kaivuusta aina kuntien ja maanomistajien metsätilojen raivauksiin. Palkanmaksuun oli kuntien varattava talousarvioissaan edelleen lisää varoja, sillä työttömien joukko vain kasvoi. Kiukaisissa talollinen Kalle Pinomäki oli jo alkuvuoden 1918 maksanut hätäaputoiden tekijöille palkat omasta pussistaan, kun kunnan työttömyyskomitean varat olivat jälleen kerran loppuneet.⁵²

Ensimmäisen maailmansodan syttyessä oli Suomeen perustettu Saksan hyökkäyksen pelossa venäläissotilaista koostuvia varuskuntia, ja länsirannikolla oli ryhdytty linnoitustöihin. Raumalle ja sen edustalle Järviluodon saarille rakennettiin vallituksia ja urakointiin osallistui myös miehiä Eurasta ja Honkilahdesta. Suomessa oli venäläisiä sotilaita enimmillään kesällä 1917, jolloin joukkojen pääluku oli arviolta 100 000. Vielä tammikuussa 1918 heitä oli maassa kymmeniä tuhansia, Satakunnassakin pari tuhatta, joista Euran seudulla noin 150 miestä.⁵³ Kuvassa venäläisiä sotilaita Helsingin rautatieasemalla. Kuva: Ivan Timiriasev. Helsingin kaupunginmuseon kokoelmat.

Pitäjiin asettuneet venäläissotilaat aiheuttivat hekin levottomuutta – jo yksistään läsnäolollaan, joka muistutti ihmisiä vallitsevasta sotatilasta, mutta myös lisäämällä taloudellista painetta. Sotilaat oli majoitettava ja ruokittava samaan aikaan, kun elintarvikepula vallitsi. Euran ja Panelian työväenyhdistysten talot vuokrattiin venäläissotilaiden käyttöön, ja heitä sijoitettiin myös yksittäisten talollisten nurkkiin. Hevosia oli puolestaan sovittu säilytettävän talollisten suuleissa, navetoissa ja puuvajoissa. Venäläissotilaiden läsnäolo synnytti jonkin verran myös ”siveellisiä häiriöitä”. Siksi jo heinäkuussa 1917 kuntakokouksissa päätettiin hakea vapautusta vieraista.⁵⁴ Mutta joukot herättivät myös kiinnostusta jokapäiväisen arkisen aherruksen keskellä:

Venäläistä sotaväkeä oli majoitettuna myöskin Panelian kylässä. Kasakkasoturit saapui ratsain Porista eräänä maaliskuun päivänä 1917. Tämä sotaväki löi leimansa kylän elämään lähes vuoden ajan. Sotaväki piti tavanomaisia harjoituksiaan Panelian suoaukeilla, ja ne olivat kiintoisaa katseltavaa kylän pojille. Tulipa sinne aina joku aikuinenkin seuraamaan ”tilannetta”. Eräs ryhmä, noin 7–10 miestä, kävi säännöllisesti saunassa kotonani. Ryhmään kuului myös osaston tulkki, ratsumies

Feodorov. Tätä ryhmää vastaan ei kotonani ollut mitään huomauttamista. He maksoivat aina vaaditun vähäisen maksun, toivatpa joskus sokeriakin mukanaan, joka oli arvostettua tavaraa. Ylipäättään heistä ei ollut sanottavaa haittaa.

Elintarviketilannetta ja varsinkin reutilannetta sekin silti osaltaan kiristi. Tammikuun 30. päivä sotaväki poistui kylästä junalla Peipohjan suuntaan.⁵⁵

Venääläissotilaiden käytössä olleet talot ja suulit luovutettiin omistajilleen takaisin helmikuussa 1918. Muutamia ikkunoita oli rikki ja tiloja hieman sotkettu, mutta majoittamisesta selvittiin varsin vähäisin vaurioin.⁵⁶ Pikemminkin huolta aiheutti pelko siitä, syntyisikö venäläisten ja paikallisten työväenliikkeen kannattajien välille yhteisiä intressejä ja miten ne sitten purkautuisivat.⁵⁷

Aatteen hidas viriäminen

Euran työväenyhdistyksen juuret olivat vankasti 1880-luvun wrightiläisessä työväenliikkeen perinteessä. Liikkeen ajatuksena oli, että työläisten ja työnantajien yhteistyöllä voitaisiin poistaa yhteiskunnallisia epäkohtia ja siten parantaa työväen työ- ja elinolosuhteita. Tällä tavoin yhteistyötä tekemällä voitaisiin myös välttää työväen oma-aloitteinen politisoituminen. Kun työväenyhdistys sitten toukokuussa 1896 perustettiin, oli keskusteluja yhdistyksen tarpeesta viritelty paikallisten parissa jo toista vuotta. Yhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja, kelloseppä August Nordlund (myöhemmin Kotilehto) oli eturivin nuorsuomalaisia ja kannatti työläisten oikeuksien parantamista. Nordlund oli myös asunut jonkin aikaa Porissa ja saanut siellä vaikutteita työväenyhdistyksen toiminnasta ja perustaja Matti Kauppinen ajatuksista. Siten wrightiläiset perinteet välittyivät hänen kauttaan myös Euraan.⁵⁸

Euran työväenyhdistyksen tavoitteena oli toimia ”jäsentensä aineellisen ja henkisen edistymisen puolesta”. Tätä tavoitetta tuettiin osallistumalla poliittiseen keskusteluun ja käymällä kuntakokouksissa, joissa esitettiin vaatimuksia köyhien, vaivaisten ja lasten hoidon parantamiseksi. Myös työväen parissa tehdyllä valistustyöllä ja toimintojen järjestämisellä, kuten voimisteluharrastuksilla, näytelmäkerhoilla, ompeluseuroilla ja keskustelukerhoilla sekä huvitilaisuuksilla ja retkillä oli vaikutuksensa. Kun yhdistys lopulta asettautui Krouvilan Kaupin taloon, perustettiin sinne myös yleinen lehtien lukusali.⁵⁹

Näytelmäharrastuksilla oli sijansa työväenyhdistysten ja nuorisoseurojen toiminnoissa. Yhdistysten ja järjestöjen taloille rakennettiin näyttämölavoja esirippuineen, ja kulisseja kävivät maalaamassa jopa ajan tunnetut taidemaalarit. Euran työväenyhdistyksen lavalla esiintyivät myös punakaartin sairaanhoitajat Martta Teräs ja Aina Högerman. Kuvassa Kiukaisten nuorisoseuran näyttämö. Kuva: K. E. Klint. Kiukaisten Wanhan Pappilan kokoelmat.

Työläiset eivät kuitenkaan kokeneet pääosin porvarisjohtoista työväenyhdistyksen toimintaa omakseen, ja työväkeen kuuluvaa jäsenistöä oli mukana varsin vähän. Muutos tapahtui vasta vuoden 1905 suurlakon aikana, jolloin yhdessä järjestäytyttiin yleiseen kansannousuun Venäjän keisarivaltaa vastaan. Vaatimukset hallitusvallan muuttamisesta demokraattisemmaksi, yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta sekä autonomian laajentamisesta ja vuoden 1899 manifestin peruuttamisesta koskivat toki koko maata, mutta suurlakon merkitys työläisten silmissä nojasi nimenomaan vahvaan työväenyhdistysten voimainnäyttöön. Usko joukkovoimaan vankistui ja työväenyhdistysten jäsenmäärät nousivat sitä mukaa kuin työväen ääni pääsi kuuluville ja sitä myös kuunneltiin.⁶⁰

Kiukaisten Paneliaan oli perustettu työväenyhdistys jo vuonna 1897. Kivenhakkaaja Frans Lovenin kotiin kokoontuneiden paikallisten työmiesten ja torpparien alkuun panema yhdistys liittyi Euran työväenyhdistyksen alaosastoksi vuonna 1899.⁶¹ Myöhemmin työväenyhdistyksen aktiiveina toimivat muun muassa talollinen Nestori Juusela, torppari Johan Gustaf Koivisto ja pitäjän poliisi Kalle Koskinen. Myös Panelian yhdistyksen päämääränä oli ”kansan henkisen ja aineellisen elämän jalostuttaminen sekä siveellisten voimain herättäminen ja kehittäminen paikkakunnan työmiehissä”. Yleissivistävät esitelmät sekä osallistuminen kunnalliseen päätöksentekoon olivat toiminnan keskiössä. Yhdistys teki myös vaalityötä ja nimesi eduskuntaehdokkaita. Toinen Kiukaisiin perustettu työväenyhdistys oli Kiukaisten Köylypolven työväenyhdistys, jossa puuhamiehinä toimivat muun muassa Isak Lindqvist ja Frans Aaltonen. Yhdistyksen toiminta alkoi talvella 1903 ja sammui vuonna 1918, kuten niin monen muunkin työväenyhdistyksen.⁶²

Kuvassa Panelian työväenyhdistyksen talo, joka valmistui vuonna 1906, ja Työväenmuseumo Werstaan kokoelmiin kuuluva Kiukaisten työväenyhdistyksen lippu vuodelta 1906.

Työväenyhdistyksen rahastonhoitaja Isak Lindqvist säilytti yhdistyksen lippua kotonaan. Kun hänet keväällä 1918 haettiin kotoa ja vietiin vankileirille, oli lippu kätkeyty lapsen kehtoon. Lippu säästyivät hävittämiseltä.⁶³ Työväen Arkiston ja Työväenmuseumo Werstaan kokoelmat.

Suurlakon jälkeisinä vuosina uusia työväenyhdistyksiä perustettiin myös lähiseuduille. Selkeä ero aiempiin yhdistyksiin löytyi perustajajoukoista – nyt työväki nousi itse yhdistysten johtoon ja porvarilliset henkilöt sivuutettiin. Uutta oli myös yhdistysten liittyminen sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Euran Turajärvellä perustettiin Naarjoen-Turajärven työväenyhdistys tammikuussa 1907, kun itseoppinut kansanperinteen tuntija Frans Järvinen oli aktiivisesti aatetta levittänyt ja kutsunut kotiinsa Porin agitatsioonipiirin puhujia, kuten Mikko Vaaran. Järvisestä sukeutui tuoreen yhdistyksen johtokunnan kirjuri.⁶⁴ Saman vuoden joulukuussa perustettiin Mestilään Euran Pyrkiä-niminen yhdistys, joka tosin ei toiminut kovinkaan kauan ja jota myöhemmin seurasi Mestilän työväenyhdistys. Myös Kahalan kylä sai oman työväenyhdistyksen.⁶⁵

Frans Järvinen kuului niihin turajärveläisiin punakaartilaisiin, jotka menettivät henkensä vuoden 1918 sodan jälkiselvittelyissä. Järvinen kuoli sairauteen melko pian vangitsemisensa jälkeen Porissa toukokuun 3. päivä. Satakunnan Museon kokoelmat.

Hinnerjoella työväenyhdistys perustettiin melko pian vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Kirkonkylällä asui runsaasti käsityöläisiä ja sahan työmiehiä sekä tilatonta väkeä, torppareita ja itsellisiä. Vastaperustettu yhdistys saikin heistä innokkaita kannattajia. Hinnerjoen työväenyhdistyksen puheenjohtajana aloitti Kustaa Rintala. Honkilahden työväenyhdistysten aatteet puolestaan kumpusivat muun muassa Frans Kuusiston, Fiina Kajanderin ja Frans Kirkkalan sekä Vihtori Ketolan ja Iisakki Nurmisen toimesta vuoden 1905 viimeisenä päivänä. Yhdistys jakautui kahtia Mannilan työväenyhdistykseksi ja Löyttylän työväenyhdistykseksi vuonna 1907. Honkilahden kirkonkylään perustettiin oma yhdistys vuonna 1908.⁶⁶

Kauttuan tehdasyhdyskunnassa työväenyhdistyksen alkukangertelujen taustalla olivat samat ongelmat kuin työväenyhdistyksillä ylipäätään eli oman elinpiirin ja työolojen parantaminen siinsivät mielessä enemmän kuin työväen valtakunnalliset järjestäytymisen kysymykset. Työväenyhdistysten rinnalla ryhdyttiin puuhaamaan omia ammattiosastoja, joiden tarkoituksena olisi nimenomaan tehdastyöntekijöiden asioiden ajaminen. Jo vuonna 1907 oli perustettu Euran kivityöntekijäin ammattiosasto, mutta se ei onnistunut vakiinnuttamaan toimintaansa tai jäsenkuntaansa. Sen sijaan Euran työväentalolla marraskuussa 1911 pidetty esitelmä ammatillisesta työväenliikkeestä innosti kuuntelevan yleisön. Heti tilaisuuden jälkeen perustettiin Tehdas- ja sekatyöväenosasto, johon liittyi kymmeniä miehiä.⁶⁷

Kauttuan tehtaan paperityöntekijöille tarkoitettu Paperityöläisten ammattiosasto perustettiin vuonna 1914, mutta sen toiminta oli hiljaista, kunnes elintarvikepula ja kehnot palkat saivat väen yhdistymään. Marraskuun yleislakon jälkeen vuonna 1917 osasto liittyi osaksi Paperiteollisuustyöväen liittoa ja sai jäseniä mukaan jo 86. Puheenjohtaja Kalle Heino, sihteeri Oskar Halme ja rahastonhoitaja Oskar Fleming olivat osaston kantavia voimia.⁶⁸

Niin tehtaiden työläisille kuin maaseudun työväelle ja torppareillekin maan itsenäistymisen ajatus oli kovin vieras. Kahdeksan tunnin työpäivä tai torpparin mahdollisuus lunastaa oma vuokramaansa olivat paljon konkreettisempia tavoitteita. Kun työväenyhdistykset ja niiden alaisina toimivat ammattiosastot ryhtyivät kuntakokouksissa vaatimaan verotavan uudistamista ja pitivät esillä muun muassa torpparien maanvuokra-asiaa, liittyivät ihmiset viimein mukaan toimintaan. Samaan aikaan lukutaito ja sivistystaso kasvoivat, ja ihmisten tietoisuus maailmasta ja myös työväen opin merkityksestä parani.⁶⁹

Kirkko ja seurakunnat pysyttelivät puolueiden, yhdistysten ja kaartiin ulkopuolella. Kirkko ei osallistunut vuoden 1918 sodan taisteluihin, mutta tunnusti yleisesti hallituksen virallisen linjan ja tuomitsi kapinan laittomana sekä kristinuskon vastaisena. Seurakuntien ja uskonnollisten liikkeiden yksittäiset jäsenet, joita Euran seudun pitäjissä edustivat muun muassa rukoilevaiset, saattoivat myös arvostella työväenliikettä, joka järjesti työväentaloilla muun toiminnan ohella huvitilaisuuksia. Tämänkaltaista syntistä toimintaa ei ymmärretty.⁷⁰ Kuvassa Hinnerjoen työväenyhdistyksen talo vuodelta 1909. Henkilöt vasemmalta Helmi Vätilä, Martta Valtanen, Juho Heino, Evert Laakso, Sandra Syrenius sekä Milja ja Nestor Syrenius. Hinnerjoen kotiseutumuseon kokoelmat.

Kohti sotaa

Työttömyys ja elintarvikepula jyrkensäivät väestön sosiaalisia eroja ja tuottivat eriarvoisuuden kokemuksia. Viljapulaa helpottamaan toimitetut takavarikot aiheuttivat puolestaan katkeruutta talollisten keskuudessa. Tyytymättömyys asioiden hoitoon syvensi sosiaalidemokraattien ja porvaripuolueiden välistä jakoa. Vallankumouksen synnyttämä yhteinen linja murentui nopeasti, ja se näkyi myös eduskunnan kiistassa valtalain toimeenpanosta. Lopulta sekasortoinen poliittinen tilanne johti eduskunnan hajottamiseen heinäkuun lopulla 1917.⁷¹

Kansalaiskokouksissa, joita pidettiin paikallisilla työväentaloilla, oli kevään ja kesän aikana toiveikkaina selostettu yhteiskunnan tilaa ja vahvistettu kansalaisten etujen eteenpäin ajamista. Tahto oli ollut luja siihen, että vanha saisi väistyä, ja konkreettisimmillaan se tarkoitti viranhaltijoiden vaihtamista vanhan hallituksen kannattajista uuden vallan mukaisesti ajatteleviin. Mutta vähitellen – maan poliittisen tilanteen vuoksi – kokouksissa esitetyt äänenpainot muuttuivat vaativimmiksi ja tiukemmiksi. Esimerkiksi Eurassa lausuttiin eduskunnan hajottamisesta ankara tuomio Suomen ja Venäjän porvaristoille.

Kansalaiskokouksessa yhdyttiin maan itsenäistymistä ajavaan näkemykseen, jonka mukaan Suomen senaatin olisi itse saatava määrätä omista asioistaan.⁷²

Kun sitten lokakuussa 1917 valittiin uusi, porvarimielinen eduskunta, kiristyivät puolueiden välit entisestään. Levottomuuksien pelättiin nostavan päätään, vallankin kun useimmista pitäjistä uupui uskottava järjestysvalta. Eurassa ja Paneliassa ryhdyttiin työväenyhdistyksissä keskustelemaan tarpeista perustaa pitäjiin järjestysmiehistöt. Mallina toimisivat suojeluskuntaliikkeen piirissä syntyneet järjestyskaartit.⁷³ Virallinen kehoitus työväen kaartiin perustamiseen tuli Suomen Ammattijärjestöltä, ja kehotuksen motiivina oli toki yleisen järjestyksen ylläpito, mutta myös vasemmiston valta-aseman turvaaminen.⁷⁴

Juho Villehard Hakkinen (1872–1918) oli Panelian työväenyhdistyksen perustajajäsen ja toimi yhdistyksen puheenjohtajana vuoteen 1915. Hänet valittiin SDP:n riveistä kansanedustajaksi vuonna 1916. Hakkisen valtiomiesura ei kuitenkaan kestänyt kuin vuoden. Sodan aikana hän toimi kansanvaltuuskunnan elintarvikeasiain osaston päällikkönä ja joutui valkoisten vangiksi huhtikuussa 1918. Hakkinen teloitettiin Viipurissa 12. päivä toukokuuta. Työväen Arkiston kokoelmat.

Punakaartiin joukko koostui pääosin tehdastyöväestöstä ja maaseudun työväestöstä sekä torppareista. Euran työväen järjestyskaarti kokoontui marraskuussa työväenyhdistyksen aktiivin ja palokunnan komppaniapäällikkönä toimineen Juho Forsellin sekä Oskar Tuomen ja Emil Jokisen johdolla muodostamaan kaartin komppaniat ja platoonat. Kaartin pääluvuksi saatiin eri arvioiden mukaan 250–300 miestä, joista kauttualaisia oli noin kolmasosa.⁷⁵

Paneliaan vastaavanlainen kaarti perustettiin marraskuussa 1917 sosiaalidemokraattisen puolueen kansanedustaja Juho Villehard Hakkisen kehotuksesta. Kaartin päällikkönä toimi työväenyhdistyksen ja maatyöläisten ammattiliiton jäsen Juho Anton Salonen. Hän oli

kylässä lähes ainoa, joka oli saanut jonkinlaista sotilaskoulutusta, sillä hän oli suorittanut asepalveluksen Venäjän keisarillisen armeijan Turun pataljoonassa. Mukana kaartia perustamassa olivat myös Nestori Jalmari Tähti ja Johannes Ylijoki sekä Ilmari Rosendahl. Miesvahvuudeksi saatiin aluksi noin 40 jäsentä, ja luku kasvoi vähitellen 100 miehestä 250 mieheen.⁷⁶

Vielä vuoden 1918 alussa kaartiin toiminta oli enempi harrastusluonteista. Panelian kaartin vähäiset sulkeisharjoitukset painottuivat iltoihin, sillä päivisin oltiin töissä. Mitään varsinaista taistelukoulutusta ei punakaarteilla ollut, mutta aseita kannettiin ja järjestystä pyrittiin pitämään yllä. Esimerkiksi uskonnollisissa tilaisuuksissa saattoi punaisten puolelta olla mukana vartija, joka ”istui kivääri polvien välissä hiljaa kuunnellen puhuttua sanaa ja laulettuja virsiä puuttumatta mitenkään itse tilaisuuden kulkuun”.⁷⁷

Honkilahden ja Hinnerjoen punakaartit perustettiin ja aseistettiin vasta helmikuussa 1918 sodan jo ollessa käynnissä. Honkilahden kaartia⁷⁸ johti ylipäällikkö Vihtori Lindroos, ja Hinnerjoella järjestystä ylläpiti Juho Valtanen. Molempien kaartiin sodanaikainen toiminta oli lähinnä vahtipalvelusten suorittamista⁷⁹ ja kulkulupien myöntämisestä. Honkilahteen Mannilan työväentalolle ja Koskenkylässä sijaitsevan nuorisoseuran talolle rakennettiin väliaikaiset kasarmit, joissa vahtipalvelukseen määrätyt miehet saivat vuoroin odotella työrupeaman alkamista ja vuoroin nukkua lattialle levitettyjen olkien päällä.⁸⁰

Punakaartit muodostuivat alkuun lähinnä

työväenyhdistysten asekuntoisista miehistä. Sodan keskivaiheilla maaliskuussa 1918, kun tilanne kääntyi tappiolliseksi, oli mukaan värvättävä myös yhdistyksiin kuulumatonta väkeä. Kuvassa Mestilän punakaartilaisia Mannilan työväentalolla vuonna 1918. Edessä vasemmalta Emil Kylänpää, Akki Stenvall, Laine ja Edvard Vieno. Takana vasemmalta Emil Tuomi, Edvard Kylänpää, Jussi Mäenpää, Jalmar Kerola ja Kalle Aalto. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Suomalaista yhteiskuntaa ryhdyttiin alkuun rakentamaan lakkotaistelujen kautta. Suurlakko 14.–20. marraskuuta vuonna 1917 sai Kauttuan työväen marssimaan aamutuimaan Euran työväentalolle, ja myös muut pitäjän työläiset yhtyivät joukkoon. Työväentalolle kertyi kaikkiaan 300–400 henkeä, joille tehtiin ensin selkoa lakon tarkoituksesta ja sitten ryhdyttiin pienimuotoisiin tekoihin. Marraskuun lakko oli pääosin rauhallinen. Paikalliset punakaartit Hinnerjoella ja Honkilahdessa harjoittivat lähinnä vain vartiointia maanteillä, ja Eurassa kaarti valtasi sähkö- ja puhelinkeskukset sekä asetti lakkovahteja elintarvikevarastolle. Aseistariisuntaan tai -etsintään ei ollut syytä ryhtyä.⁸¹

Sen sijaan Kiukaisissa oli varsin levotonta. Joukko paikallisia punakaartilaisia päätti lakon aikana ryhtyä etsimään aseita. Liikkeelle lähdettiin sunnuntaina aamulla Panelian Saarenmaan kulmilta. Ensin aseita poikettiin noutamaan suojeluskuntaan liittyneen torppari Frans Nordlundin asunnolta. Yhteen suusta ladattavaan pyssyyn ei tyydytty, vaan aseita vaadittiin lisää. Kun Nordlundilla ei odotuksista huolimatta ollut enempää antaa, päätettiin hänet vangita ja viedä työväentalolle. Matkalla Nordlund ammuttiin. VäkivaltaisuuDET saivat jatkoa, kun joukko lähti vangitsemaan talollisia Nestori Juusela ja Niilo Iso-Jaakkolaa. Juusela kohtaan saatettiin tuntea pientä katkeruutta kesäisen maatalouslakon jäljiltä, jolloin talon emäntä oli tietävästi rauhoitellut lakkolaisia paloruiskun avulla. Iso-Jaakkolan vangitsemiselle ei löytynyt selkeää motiivia, kuten ei myöskään niille pahoinpitelyille tai ryöstöille ja kotitarkastuksille, joissa miesjoukko vei piironkien laatikoista rahat ja uhkasi tappa kaikki porvarit. Joukon rettelöinti päättyi lopulta Panelian työväentalolla, kun talon vahtimestarin vaimo menetti tapaturmaisesti henkensä. Joukko oli ihailut anastettua saalistaan ja varsinkin Browning-pistoolia. Asetta oli kokeiltu ja vaihdettu käsistä käsiin, kunnes se oli vahingossa lauennut. Luoti tunkeutui Elli Aarnion rintaan tullen selän puolelta ulos.⁸²

Paikallisten työväenyhdistysten ajamiin asioihin ei marraskuun suurlakko tuonut juurikaan uudistuksia. Lakon valtakunnalliset tavoitteet eli elintarvikepulan ja työttömyyden poistaminen sekä kunnallislakien ja valtalain toimeenpano eivät yksin tyydyttäneet paikallista työväestöä ja kaartien jäseniä – varsinkaan kun elintarvikepulaan ei löydetty ratkaisua ja senaatti oli edelleen porvaripuolueiden hallinnassa. Lakon aikaiset talollisten pidätykset, aseiden etsinnät ja järjestyshäiriöt kuvastivat ehkä parhaiten vallinnutta tilannetta: kaartit olivat irtautumassa sosiaalidemokraattisen puolueen ohjauksesta, ne olivat radikalisoitumassa ja maa oli jakautumassa punaisiin ja valkoisiin.⁸³

Lakkovahteja Kiukaisissa. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Kohtalokkaaksi käännteeksi muodostui myös työväenkaartien edustajakokous Tampereella joulukuussa 1917, jossa kaartien maltillisen ja jyrkän linjan kannattajat ottivat yhteen. Väkivaltaa hillitsevään linjaan kylläytyneet yrittivät jo ponnekkaasti irti sosiaalidemokraattisen puolueen hallinnasta, mutta Euran punakaarti valitsi vielä sopuisan tien. Konkreettisenä osoituksena tästä oli työväenyhdistyksen edustajan Juho Forsellin ja suojeluskunnan esikunnan jäsenen Albert Lähteenojan allekirjoittama, Euran kunnalle suunnattu sovintoesitys, jossa ehdotettiin väliaikaisen kunnallisen järjestysmiehistön perustamista. Ryhmä koostuisi viidestä miehestä ja se toimisi kunnallislain edellyttämällä tavalla viranomaisten apuna. Esitystä oli edeltänyt aikaisempi tiedustelu yhteistyön mahdollisuudesta suojeluskunnan ja työväen välillä, jos levottomuuksia ilmenisi. Esitykselle oli myös nimismies Allan Alasmaan hyväksyntä. Euran kuntakokouksessa asiasta keskusteltiinkin laajasti, mutta päätös lykättiin seuraavaan kokoukseen.⁸⁴

Tapahtumat vyöryivät kuitenkin eteenpäin, eikä aika ollut enää sovinnolle suotuisa. Maltilliset edustajat olivat jääneet niin työväenyhdistyksissä kuin sosiaalidemokraattisessa puolueessakin vähemmistöön. Euran punakaartin johtoon valittiin nyt Juho Forsellin tilalle radikaalimpi Emil Jokinen, ja kaartin linja muuttui selkeästi jyrkemmäksi.⁸⁵ Kunnallista järjestyksenpitoasiaa ei sitäkään pidetty enää tarpeellisena käsitellä loppuun. Aseellinen yhteenotto näytti entistä todennäköisemmältä.⁸⁶

Euran, Hinnerjoen, Honkilahden ja Kiukaisten kaltaisilla pienillä paikkakunnilla työväen oli melkein mahdotonta jättäytyä kokonaan kaartien ulkopuolelle. Työväenyhdistysten tilaisuudet kokosivat väkeä yhteen, ja ammattiosastojen harjoittama värväystoiminta tuotti toivottuja tuloksia. Ja kun sota sitten syttyi, pysähtyivät myös työt ja tehtaat, ja palkanmaksu

tyrehtyi. Kaartiin liittymisestä muodostui taloudellinen kysymys, sillä 15 markan päiväpalkka ja ruoka houkuttivat. Kauttuan tehtaan työväestä suuri osa, melkeinpä 100 miestä ja naista, oli heti helmikuun alussa valmiina sitomaan punaisen nauhan käsivarteensa ja aloittamaan taistelun.⁸⁷

Se oli vähän aikaa sit toimes tääl se punakaarti. Punanen lippu ol salos Hinnerjoen työväentalon katon pääl. Nii, ja kun myllyyn menttii, niin mä näin sen, myllykuorman päält.⁸⁸

Punaisten hetkellinen valta

Suomen työtätekevän kansan julistama vallankumous alkoi Helsingissä 27. päivä tammikuuta vuonna 1918. Seuraavana aamuna Helsingin punakaartilaisjoukot valtasivat kaupungin puhelinkeskuksen, lennättimen ja rautatieaseman, ja Suomen vallankumoushallituksen asettama Kansanvaltuuskunta ryhtyi hoitamaan maan hallituksen asioita. Edessä olisi työtä ja taisteluja, mutta toiveissa oli rakentaa työväelle parempi maailma.⁸⁹ Eurassa Kauttuan tehtaalla työt keskeytettiin 6. päivä helmikuuta. Tehdas suljettiin ja työläisiä ryhdyttiin rekrytoimaan punakaartiin. Myös Turajärven höyrysahan toiminta yritettiin seisauttaa ja hätäaputyöt keskeyttää niissä kuitenkin onnistumatta.⁹⁰

Ensimmäinen kahakka sattui helmikuun 8. päivä Eurassa Iso-Vaheen talon liepeillä, jonne punakaarti oli asettanut vahteja. Paitsi teillä liikkumisia niin myös pitäjän valkoisiksi tiedettyjä talollisia valvottiin, sillä siten haluttiin estää suojeluskuntalaisia livahtamasta pohjoiseen valkoisten joukkoihin.⁹¹ Iso-Vaheella punakaartilaisvahdit ja ryhmä raumalaisia ja hinnerjokilaisia suojeluskuntalaisia törmäsivät toisiinsa. Kankaanpähän pyrkineet valkoiset olivat vaihtaneet kyytihevosiä jo Hinnerjoella, ja seuraavat piti vaihtaa Iso-Vaheella. Mutta kun valkoisten etujoukon havaittiin saapuvan, yrittivät punavahdit estää sen etenemisen. Jompikumpi osapuoli laukaisi aseensa ja ammuskelu alkoi. Osa valkoisten joukosta kääntyi saman tien takaisin päin, mutta osa ryhtyi ammuskelemaan, ja pian olikin täysi kaaos päällä. Kahakassa kaatui lopulta kaksi punakaartilaista.⁹²

Samaisen kahakan jälkiselvittelyissä punakaarti vangitsi raumalaiset suojeluskuntalaiset Julius Gundlockin ja Alvar Vanhlundin:

Valkoiset tuli Uudestakaupungista ja yrittivät pohjoiseen. Kaikki eivät päässeet. Jotkut lähtivät karkuun ja heittivät aseensa pois. Punakaartilaiset ottivat kaksi miestä kiinni ja miehet vangittiin. Kolme viikkoa olivat Euran työväentalolla vankina. Ne oli raumalaisia. Sitten päätettiin, että kaksi miestä lähtee viemään niitä asemalle ja sieltä eteenpäin. Mutta he sopivat, että he ampuvat vangit sillalla. Mutta toisen kivääri ei lauennut ja siksi toinen joutui ampumaan ne molemmat. Miehet pumpattiin sitten sillalta jokeen. Miehet oli pääpukarimiehiä valkokaartissa, siksi ne ammuttiin.⁹³

Honkilahden suojeluskunnan perustaja Frans Kirkkala ja hänen seurassaan ollut renki Anselm Ruohonen joutuivat Yläneeltä ja Forssasta saapuneiden punakaartilaisjoukkojen kohteeksi helmikuun 14. päivänä. Surmateon taustalla epäiltiin olevan valkokaartilaisien etsiminen ja vangitseminen sekä heidän aseidensa anastaminen. Terroriteoista osan taustalta löytyi puolestaan henkilökohtaista kaunaa ja kostoa.⁹⁴

Nämä Eskolan veljekset Honkilahdesta olivat vähän vihattuja valkoisia, ja ne olis pitänyt tappaa näiden punaisten mielestä. Mutta ei ollut oikein tekijää, ja siksi otettiin palkkamurhaajat, semmoiset Lounan veljekset. Ne lähtivät Raumalta, mutta eivät toimertuneet Euraan saakka, ja nämä jäivät henkiin. Yksi niistä veljeksistä oli Armas Louna ja hän oli tämän pirtukuninkaan Niskan konemiehenä.⁹⁵

Vuoden 1918 sodan alussa Euran kunnan alue oli vahvasti punaisten hallussa. Maanteiden varsille ja teiden risteyksiin oli muodostettu tarkastuspisteitä, joissa tiedusteltiin kulkemiseen vaadittuja kaartin myöntämiä kulkulupia. Maanteiden vartiointi sitoi punaista väkeä, eikä osa kaartilaisista osallistunut laisinkaan taisteluihin, vaan heidän tehtävänsä keskittyivät kotiseudun vartiointiin.⁹⁶ Kuva: K. E. Klint. Satakunnan Museon kokoelmat.

Varsinainen sodankäynti alkoi vasta helmikuun 20. päivä. Ylipäällikkö Eero Haapalaisen käskyn mukaan punakaartilaisten yleishyökkäyksen piti alkaa samanaikaisesti koko rintamalla Pohjanlahdelta Laatokkaan. Tavoitteena oli ajaa valkoisten joukot pohjoiseen ja avata reitti punaisille valkoisten selustaan. Satakunnan rintamalla hyökkäykseen ryhdyttiin Porista Oskar Haimilan johdolla 22. päivä helmikuuta. Piiriesikunnan suunnitelmien mukaan toinen joukko aloittaisi hyökkäyksen Reposaarelta saariston kautta ja toinen etenisi Noormarkusta rantatietä pitkin kohti Merikarviaa. Punaisten hyökkäykset kuitenkin tyrehtyivät nopeasti valkoisen puolen vastahyökkäyksiin, ja joukkojen oli vetäydyttävä takaisin Noormarkkuun ja Reposaarelle.⁹⁷

Euran punakaartilaisjoukot matkasivat Poriin 28. helmikuuta ja liittyivät siellä virolaisen, Venäjän armeijassa palvelleen Gustav Keldmanin johtamaan osastoon. Mukana osastossa oli myös pieni joukko venäläisiä vapaaehtoisia. Ennen rintamalle lähtöä miehille pidettiin koulutusta aseenkäytöstä.

Eurasta lähti nuorempi porukka, minun ikäisistä aina 30-ikävuoteen asti. Noin sata miestä lähti yhtä aikaa, Viljo Reinvali komppaniapäällikkönä. Ei minkäänlaista koulutusta sodankäyntiin, tästä vaan lähdettiin. Yhtenä päivänä Porin Kokemäenjoen jäällä näytettiin, miten patruunat laitettiin aseisiin. Ja siinä se sitten oli. Seuraavana päivänä rintamalle. Kyllä siellä sitten opittiin. Siellä se talvi meni, ja vappuna jouduin Lahden edessä vangiksi. Silloin saksalaiset oli toisella puolella meitä vastassa.⁹⁸

Melko vähäisen valmistautumisen jälkeen taistelut alkoivat Ahlaisissa perjantaina maaliskuun 1. päivä. Keldmanin komennossa ryhdyttiin nyt hyökkäykseen, joka eteni lumisessa maastossa hitaasti mutta varmasti Lampin sahalle saakka. Punaisten joukot jäivät kuitenkin valkoisten joukkojen konekiväärien ristituleen, ja eteneminen pysähtyi. Kenttäpuhelimen hajottua ei tykistöstäkään ollut apua. Niinpä muutaman tunnin uuvuttavan taistelun jälkeen oli luovutettava ja peräännyttävä Noormarkkuun, sillä ammuksistakin oli jo pulaa.⁹⁹

Satakunnan rintaman taistelut jatkuivat Euran, Panelian, Honkilahden ja Hinnerjoen punakaartilaisten osalta seuraavaksi muun muassa 5. ja 6. maaliskuuta Ahlaisten Kellahdella ja Lampaluodossa, jossa punaiset onnistuivat estämään valkoisten joukkojen Lampaluodon valtausyrityksen. Ahlaisten Lampissa 9. maaliskuuta jatkuneissa taisteluissa joukot saivat puolestaan vastaansa valkoisten jääkäriupseeri Paavo Talvelan johtaman Kristiinän lentävän pataljoonan sekä luutnantti Severi Kanervan konekiväärikomppanian. Ahlaisten rintamalla ja

etenkin saaristossa sota jatkui aina maaliskuun lopulle saakka. Punakaartilaisjoukkojen vetäytyminen tapahtui vähitellen, saaristosta pääasiassa Mäntyluodon kautta Poriin ja sieltä Euraan. Ahlaisista perääntyneet jälkijoukot joutuivat vielä huhtikuussa mukaan Ruosniemen taisteluihin.¹⁰⁰

Paikalliset punaiset osallistuivat maaliskuun viimeisenä päivänä myös Noormarkun Harjakankaan taisteluun, jossa vastassa oli Gunnar von Hertzenin hiihto-osasto ja jääkäriluutnantti Väinö Alasmaan johtama konekiväärikomppania. Taistelutahto oli punakaartin miehiltä jo karissut, ja mieli haikaili kotiin, kun kuulat räjähtelivät edessä ja takana, eikä etenemisiä tai onnistumisia rintamalla tapahtunut: ”He olivat siellä aikansa, palailivat takaisin omia aikojaan ja sanoivat, että menköön joku muu vuorostaan.”¹⁰¹ Osa Hinnerjoen ja Honkilahden punakaartilaisista eteni tämän jälkeen Lavian ja Suodenniemen taistelujen kautta aina Vilppulaan ja Tampereelle saakka, jossa punakaarti ensin harjoitteli kolme päivää Näsijärven jäällä, ryhtyi sitten taisteluihin ja jäi saarroksiin sekä lopulta vangittiin.¹⁰²

Satakunnan rintamalla taistelujen alkuvaiheessa punaiset saivat yliotteen, sillä valkoisten joukkojen panostus oli vielä varsin vähäinen. Valkoisten puolelle vapaaehtoisena liittyneen ruotsalaisen eversti Ernst Linderin johdolla Satakunnan rintaman sotatapahtumat kääntyivät vähitellen valkoisille voittoisiksi. Vuoden 1918 sodan taisteluissa osapuolien taidot, kokemus ja strateginen osaaminen olivat epätasapainossa: Valkoisten joukot saivat mukaan joukkoihinsa Ruotsista vapaaehtoisia upseereita, Venäjän armeijassa palvelleita ja suomalaisia jääkäreitä sekä lopulta saksalaisia divisioonia. Punakaartin sotilaallinen johto oli kouliintunut tehtäviinsä lähinnä työväenliikkeen järjestöissä.¹⁰³ Satakunnan Museon kokoelmat.

Kiukaisten kunnan sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö kirjasi kokouspöytäkirjaan helmikuun 24. päivä vuonna 1918 päätöksen kunnallisen vallan ottamisesta työväen käsiin. Samoin Eurassa punakaarti kaappasi vallan kunnallishallituksen kokouksessa 24. helmikuuta,

kun porvarien paikat täytettiin sosiaalidemokraateilla. Hinnerjoella kuntalaisten piti puolestaan noudattaa Kansanvaltuuskunnan sorvaamia lakeja ja allekirjoittaa vallankumouksellisen punakaartin vaatimus, jossa sitouduttiin lopettamaan ”porvarillinen provoseeraus”.¹⁰⁴ Kunnallinen valta ja päätöksenteko olivat näin hetkellisesti punaisten hallinnassa.

Käytännössä vallan siirtyminen tarkoitti sitä, että kunnallislautakuntien jäsenet sekä järjestyksestä vastaavat nimismiehet ja poliisit korvattiin työväenjärjestöjen omilla miehillä. Myös lautakuntien sekä kuntakokousten työskentelyyn vaadittiin uudistuksia. Etenkin verotusta ryhdyttiin nyt tarkastelemaan Kansanvaltuuskunnan määräämien uusien ohjeistusten ja asetusten mukaisesti. Kiukaisissa kumottiin kunnassa viimeksi suoritettu verotus siinä sattuneiden useiden virheiden vuoksi – vähempituloisia oli verotettu reilusti yli tulojen, ja suurituloisia taas huomattavasti alle heidän todellisten ansioiden. Taksoitus- ja tutkijalautakunta määrättiin suorittamaan uusi verotus mahdollisimman pian. Samassa kokouksessa valittiin poliisin tilalle miliisit, jaettiin leipäkortteja ja viljaa kunnan makasiinista, myönnettiin korvauksia köyhien hoitoon ja yleisiä avustuksia alaikäisille lapsille sekä lähetettiin suutarin lapsi Porin yleiseen sairaalaan saamaan hoitoa kunnan kustannuksella.¹⁰⁵

Samankaltaista punaisen vallan haltuunottoa edustivat myös vallankumousoikeudet, joilla sodan aikana korvattiin olemassa olevat tuomioistuimet ja joita perustettiin Euraan, Hinnerjoelle ja Kiukaisiin.¹⁰⁶ Vallankumousoikeuksissa käsiteltiin muun muassa riita- ja rikosasioita sekä järjestyssäntörikkomuksia, mutta ne saattoivat tuomita myös vallankumousta vastustaneita valkoisia. Rangaistuskäytännöt olivat varsin maltillisia: vallankumousoikeudet eivät jakaneet kuolemantuomioita, ainoastaan sakkoja ja pieniä vapausrangaistuksia.¹⁰⁷

Euran vallankumousoikeuden syyttäjä, tehtaantyöntekijä Arvo Nordman ja jäsenet Vihtori Vaurio, Evert Pirjola ja Vihtori Yhdistyssaari tuomitsivat sakkoihin ja lyhytaikaisiin vapausrangaistuksiin muun muassa neljä raumalaista kuulumisesta vastavallankumoukselliseen valkokaartiin sekä joukon euralaisia suojeluskuntalaisia osallistumisesta venäläisten sotilaiden karkottamisyritykseen. Pirjolan ja Yhdistyssaaren kohtalona oli tulla myöhemmin ammutuksi sodan jälkiselvittelyissä. Nordmanille langetettiin kahdeksan vuoden tuomio valtiopetoksesta sekä Vauriolle kolmen vuoden tuomio.¹⁰⁸ Hinnerjoen vallankumousoikeus puolestaan syytti Honkilahden suojeluskunnan perustaja

Artturi Eskolaa vastavallankumouksellisesta toiminnasta ja siten luokkaetujen puolustamisesta. Mutta pääasiassa paikallisen punakaartin johtohenkilöistä koostunut oikeus tuomitsi hinnerjokilaisia varkauksista ja omaisuuteen kohdistuvista rikoksista sekä rojunkeitosta.¹⁰⁹

Kanttori Werner Roosin tapaus

Honkilahden seurakunnan lukkariurkuri Werner Roos joutui kesäkuussa 1918 kovan paikan eteen, sillä seurakunta vaati häneltä selvitystä kapinan aikaisesta työskentelystä kunnallislautakunnan esimiehenä. Vuodesta 1914 kyseistä tointa hoitanut Roos oli erotettu tehtävästä helmikuun lopulla, jolloin kunnallinen valta siirtyi paikalliselle punakaartille. Hän oli kuitenkin palannut tekemään työtään esimiehenä melko pian tämän jälkeen.

Ennen erottamistaan Roos oli joutunut monenlaisiin kahnauksiin paikallisen punakaartin kanssa. Jo helmikuun alussa kaarti oli tunkeutunut hänen asuntoonsa Osuuskaupalle ja vienyt häneltä pyssyn. Muutaman päivän päästä he olivat vieneet asunnosta ”lupaa saamatta kunnallislautakunnan esimiehelle lainatun puhelinkoneen”, ja vähän myöhemmin riistäneet Osuuskaupan puhelinkoneen. Helmikuun 10. päivä Roosin olisi puolestaan pitänyt luovuttaa punakaartilaisille kunnan varoista kaksituhatta markkaa, ja ellei kassassa olisi, oli kaarti vaatinut Roosia maksamaan summan itse. Kun Roos oli esittänyt asian kunnallislautakunnalle, päätti se myöntää kaartille kyseisen summan lainaksi varmoja takuita vastaan. Kaarti oli kuitenkin ottanut rahat kunnan kassasta ilman takausta ja etenkin ilman lautakunnan suostumusta, mutta noin kuukautta myöhemmin maksanut lainan takaisin.¹¹⁰

Kun maaliskuu sitten koitti, oli Roos nähnyt kylällä seinäilmoituksen Nuorisoseuran talolla pidettävästä työväenyhdistyksen kokouksesta. Aiheena oli kunnallisten virkailijoiden valinta. Roos oli uteliaana lähtenyt mukaan tilaisuuteen kuuntelemaan, kuka tulisi hänen seuraajakseen. Kokouksessa olikin yllättäen päädytty ehdottamaan Roosia, vaikka hän ei ollut edes yhdistyksen jäsen. Mutta kun muitakaan ehdokkaita ei ollut, eikä työväellä ollut Roosia vastaan mitään muistuttamista, oli hänet yksimielisesti valittu tehtävään. Roos oli vastustanut valintaansa, mutta kieltäytymistä ei otettu huomioon. Samassa kokouksessa kunnallislautakuntaan oli valittu Roosin lisäksi neljä uutta jäsentä.¹¹¹

Roosin ensimmäiseksi ja ainoaksi tehtäväksi tuli uuden taksoituksen suorittaminen ja hyväksyminen usean kymmenen kivääriä kantaneen punakaartilaisen vahtiessa. Muita töitä ei

Roos sitten ollut enää uusien jäsenten kanssa joutunut toimeenpanemaan, sillä maaliskuun lopulla punakaarti sivuutti hänet jälleen ja asetti uudet miehet tilalle. Koko huhtikuun ajan Roos oli poissa kunnallislautakunnan tehtävistä, kunnes toukokuun alussa hän oli lukenut lehdestä, että entisten kunnan virkailijoiden olisi ryhdyttävä työhön. Niinpä Roos oli tunnollisesti palannut jatkamaan keskeytynyttä työtään kunnallislautakunnan esimiehenä.¹¹²

Roosin selvityksen todistivat oikeaksi kunnallislautakunnan jäsenet Frans Aalto ja Väinö Mattila. Molemmat miehet olivat sitä mieltä, että Roosin oli ollut pakko palata esimiehen tehtäviin siksi, että edes jonkinlainen järjestys pitäjässä säilyisi. Selvitystä arvioitiin myös Honkilahden kirkonkokouksissa ja myöhemmin Tuomiokapitulissa. Vaikka Werner Roosin ei katsottu sekaantuneen vallankumousasiaan, pyysi hän myöhemmin eroa seurakunnan lukkariurkurin tehtävästä, ja se hänelle myönnettiin.¹¹³

Vetäytyminen

Huhtikuun alkupäivät olivat rauhatonta aikaa. Punaisten joukot vetäytyivät rintamilta, ja evakuoimiskäskyn tuloa odoteltiin jännittyneinä. Sitä silmällä pitäen ryhdyttiin Paneliassa pohtimaan, mitä paikallisen Osuuskaupan tavaroille tehtäisiin, sillä kaikkea ei saataisi mukaan pakomatulle. Niinpä tavarat päätettiin jakaa halukkaille jäsenille kuittausta vastaan ja laskutus tapahtuisi myöhemmin.

Olin mukana siinä kokouksessa, jonka sihteerinä oli Pauli Laine. Puheenjohtajana oli muistaakseni J. Aaltonen. Mistään tavarankäytöstä ei ollut kysymys. Kotiin hankittiin tällä tavoin miesten sarkanen pukukangas, josta sitten aikanaan tuli lasku käypään hintaan, kun kaupan otti uusi johto haltuunsa valkoisten saavuttua kylään.¹¹⁴

Viimein huhtikuun 10. päivä tuli hälytys ja tiukka käsky lähteä. Tavaraa, viljaa, elintarvikkeita ja pakolaisia ryhdyttiin kyyditsemään kohti Kauttuaa ja sieltä eteenpäin, sillä punakaartilaiset perheineen oli saatava pois valkoisten jaloista. Puhdistuksia ja kostotoimia pelättiin, eikä vähiten vellovien huhupuheiden ja vastapuolen veritekoja kuvaavien sanomalehtikirjoitusten vuoksi.¹¹⁵ Kotiin jääneet ja kaartiin tai yleensä sotatoimiin osallistumattomat puolestaan pelkäsivät, mitä valkoisten tulo toisi mukanaan.

- Eikös teidänkin jonkun työväenyhdistyksen jäsenkirja ollut kiven alla piilossa?

- Juu, juu oikee, en mäa tierä, oliko Miinalla, mut mäa vein piiloon. No, pelkäsin kaikkee, mut kyllä se mulla jo on. Mä kävin hakemassa kivikasasta pois. Sama jäsenkirja juu on.¹¹⁶

Sodan aikana talojen irtaimistot ja omaisuus kärsivät vahinkoja. Esimerkiksi Paneliassa Mäkilän talosta oli lyöty ikkunat rikki, hajotettu huonekalut ja talon kaakeliuunit moukaroitu kappaleiksi. Hinnerjoen seurakunnalta oli puolestaan ryöstetty kirkon korjaukseen hankittuja lautoja, ja niitä oli käytetty punakaartilaisten ruumisarkkujen valmistukseen. Euraan perustettiin heti toukokuussa 1918 erillinen kolmimiehinen jaosto vastaanottamaan ilmoituksia punakaartilaisten kapinan aikana tekemistä rosvouksista ja hävityksistä. Muun muassa kirkkoherra Salokas perheineen sekä taiteilija Jalmari Karhula saivat kunnalta korvauksia kärsimistään materiaalisista vahingoista.¹¹⁷ Kuvassa punaisten jälkeensä jättämää hävitystä Vaaniin kartanolla. Tuula Linkola-Marimon kokoelmat.

Punakaartilaisten pettymys sodan lopputulokseen purkautui viimeisten päivien aikaisissa ryöstöissä, tuhotöissä ja väkivallanteoissa. Paneliassa tapahtui surmatyö, kun punakaartilainen Vihtori Elo ampui talollisen tyttären Saima Heinilän illansuussa 3. huhtikuuta. Elon tähtäimessä oli ollut – muistitiedon mukaan – naapuritalon isäntä, ei valkoisten varusteiden kuljetuksiinkin osallistunut Saima.¹¹⁸ Kiukaisissa ja Paneliassa myös ryöstettiin ja hajotettiin talollisten ja kauppojen omaisuutta. Eurassa puolestaan pyrittiin poltetun maan taktiikalla hidastamaan perässä tulevien valkoisten eteneminen. Suunnitelmana oli tuhota muun muassa kulkuväyliä ja -välineitä. Honkilahtelaisten omistama Aallotar-laiva räjäytettiin pirstaleiksi, ja rautatiekalustoa tuhottiin ajamalla junavaunuja järveen ja veturi päin veturitallin seinää. Myös Pyhäjärven patoluukut avattiin ja valtoimenaan virrannut vesi tulvi alaville viljelysmaille.¹¹⁹

Punaisten pyrkivät tuhoamaan sen, mitä eivät mukaan pakomatkalle saaneet. Eurassa poltettiin viljamakasiini ja sen myötä menetettiin Euran elintarvekomitean viljavarastot. Museoviraston kokoelmat.

Punaisten pakomatkalle kyytimiehiksi pakotettiin lähinnä paikallisia talollisten poikia. Ensimmäinen päämäärä oli kulkea Kauttualta hevoskyydillä Säkylän ja Oripään kautta Loimaalle. Sieltä piti jatkaa kohti Lahtea, josta kulkisi juna punaisten vielä hallussa oleville Kaakkois-Suomen alueille. Paikalliset punaiset eivät kuitenkaan tienneet, että rautatie oli jo katkaistu Nastolassa.¹²⁰ Lahden edustalla matkalaisia olivat vastassa Suomen senaatin kutsumat saksalaiset sotajoukot, ja näissä taisteluissa kaatui kaksitoista kiukaislaista miestä sekä viisi euralaista ja yksi hinnerjokilainen.¹²¹ Suurin osa punaisista vangittiin Lahdessa 1. päivä toukokuuta 1918.

Vuoden 1918 sodan sairaanhoito-, muonitus- ja muut huoltotehtävät lankesivat pääasiassa naisille. Punakaartin naiset vaatettivat ja ruokkivat miehiä rintamalla, ja Eurassa paikallinen punaisten keittiö ruokki pitäjän nälkäiset työväentalolla. Kotipitäjissä huoltotehtäviä löytyi myös miehille, esimerkiksi euralainen räätäli Paul Nummelin vaatetti punakaartilaisia ja suutarit Väinö ja Juho Vinho tekivät heille

jalkineita. Kalle Lindell toimi puolestaan kasarmien lämmittäjänä ja siivoojana, ja Frans Hakala hoiti tallit ja hevoset. Kuvassa Mannilan punakaartin keittiössä työskennelleet Helmi Rantanen, Olga Grönberg, Maria Kantonen ja Vilma Ketola.¹²² Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Naisia rintamalla

Martta Teräs

Itsellinen Martta Teräs Euran pappilasta oli liittynyt punakaartiin helmikuussa. Rintamalla tarvittiin sairaanhoitajia, ja Martta oli Euran lääkärin opastamana opetellut jonkin verran haavojen sitomista. Kaartin ensimmäisen komppanian mukana hän matkasi Poriin jo loppukuusta ja toimi maaliskuussa Ahlaisten rintaman taisteluissa huoltojoukoissa. Martta oli työteliäs sairaanhoitaja, ja hän hoiti rintamalla tehtävänsä yhtä ripeästi kuin kotona pappilassakin. Kun Martta ratsasti hevosella hakemaan kentälle jäänyttä haavoittunutta, sai hän luodin selkäänsä ja joutui sairaalaan. Muutaman viikon toivuttuaan hän palasi vielä rintamalle ja hoiti haavoittuneita Noormarkun taisteluissa.

Marttaa pidettiin kiivaana, lakkoihin taipuilevaisena ja elämäntavoiltaan huikentelevaisena. Ehkä Martta ei naimattomana ja omillaan toimeentulevana sopinut perinteisen naisen rooliin ja hänet siksi koettiin uhkana, joka tarvitsi ”ansaitun palkkansa”. Martta vangittiin Hollolassa 1. päivä toukokuuta vuonna 1918 ja passitettiin Hämeenlinnan vankileirille odottamaan oikeudenkäyntiä. Lopulta hänelle langetettiin neljän vuoden tuomio avunannosta valtiopetokseen.¹²³

Suoma Heinilä

Talollisen tytär Suoma Heinilän lähtö valkoisten joukkoihin tapahtui salaa – toisin kuin hänen veljensä Einarin, joka oli yhdessä Väinö Tynin kanssa valjastanut komean oriin rattaiden eteen ja ukkomauserilla uhoten kiertänyt ensin täyttä laukkaa Panelian työväentalon ympäri ja sitten jatkanut matkaa kohti pohjoista. Suoma sen sijaan oli pyytänyt ja saanut punakaartilta matkustusluvan Helsinkiin jatkamaan lauluopintojaan. Ennen lähtöään hän oli pukeutut ylleen useampia hameita päällekkäin ja kätkenyt niiden alle kirjeitä, joita omaiset olivat valkokaartissa palveleville pojilleen kirjoittaneet.

Helsingin sijaan Suoma matkasi Peipohjan kautta Poriin ja lyöttäytyi siellä paikallisen punakaartin joukkoon päästäkseen rintamalle Noormarkkuun. Täällä hän liittyi valkoisten huoltojoukkoihin ja työskenteli sairaanhoitajana eri rintamilla koko sodan ajan. Edes veljien anelut eivät saaneet häntä palaamaan takaisin kotiin ennen kuin sota oli loppunut.¹²⁴

Aina Högerman

Torpan tytär, 17-vuotias Aina Högerman oli ollut mukana Euran sosiaalidemokraattisen järjestön nuoriso-osastossa ja veljiensä tavoin liittyi siksi vapaaehtoisena punakaartiin. Aina lähti rintamalle Ahlasiin ja Lampaluotoon, jossa hän suorittamansa vahtipalveluksen vuoksi kantoi myös asetta. Palkaksi hän sai hieman rahaa, kengät ja pumpulipaidan. Huhtikuun alkupuolella Aina palasi takaisin Euraan. Muutaman toimeettoman päivän jälkeen hän matkusti junalla Kiukaisiin yhdessä veljensä Emilin kanssa ja kulkeutui sieltä raumalaisten mukana aina Loimaalle saakka, jossa kertomansa mukaan oli vielä sitonut haavoittuneita.

Aina joutui valtiorikosoikeudessa selittämään toimiaan Kiukaisissa ja osallisuuttaan pitäjässä tapahtuneisiin ryöstöihin ja ilkeisiin tekoihin. Myös Raumalle suuntautuneen punakaartilaisien kostoretkien tapahtumia häneltä tivattiin, vaikka Aina itse ei sinne saakka joukon mukana matkannutkaan. Kiukaisissa nuorten kaartilaisien joukko oli majoittunut vesi- ja limonaditehtailija I. K. Koskisen huvilalle Tellervoon, jonne oli öisestä läsnäolosta jäänyt todisteiksi Ainan muistovihko ja perhevalokuva. Lausuntojen mukaan joukko oli ryöstänyt talollisten ja myös paikallisen osuuskaupan omaisuutta, ja vienyt muun muassa polkupyöriä. Aina kiisti osallisuutensa ryöstöihin, mutta siitä huolimatta hänet tuomittiin valtiorikosoikeudessa ryöstöstä ja avunannosta valtiopetokseen kahdeksi vuodeksi vankeuteen.¹²⁵

Kenttäoikeudet

Paneliassa Maijalan kallioilla iltapäivällä 9. toukokuuta vuonna 1918 ammuttujen laukausten äänet kantautuivat kauas. Kenellekään ei jäänyt epäselväksi, mitä laukaukset tarkoittivat. Ne oli suunnattu punakaartilaisia Vihtori Emil Nurmea ja Väinö Viktor Keskimäkeä sekä vasta 15-vuotiasta Yrjö Ilmari Lehosta kohtaan. Teloitukset tapahtuivat Panelian suojeluskunnan määräyksestä.¹²⁶

Huhtikuussa 1918 Panelian suojeluskunta otti haltuunsa paikallisen järjestyksenpidon ja ryhtyi etsimään punakaartilaisia. Alueita haravoitiin järjestelmällisesti. Kaartilaisiksi tiedettyjen koteja tarkastettiin ja ihmisiä kuulusteltiin. Piileskeleviä ja kiinnisaatuja punaisia pidätettiin ja heidät koottiin Panelian Osuuskaupan tiloihin. Pikaisten kuulustelujen jälkeen heidät passitettiin Porin rintamaoikeuden tutkittaviksi ja tuomittaviksi. Mutta kaiken aikaa suojeluskuntalaisten mieliin hiipi myös pelko siitä, oliko kaikki kaartilaiset jo kukistettu vai liikkuiko punaisia rosvojoukkoja vielä jossakin tai voisiko kapina syttyä uudelleen.¹²⁷

Eurassa suojeluskunnan pidättämät punavangit koottiin ensin työväentalolle, joka oli muutettu paikalliseksi tutkintovankilaksi. Kun työväentalolla ei ollut enää riittävästi tilaa, sijoitettiin vankeja Nuoranteen ja Iso-Vaheen talojen renkitupiin, saunoihin ja suuleihin.¹²⁸

Ehtoolla haettiin sitten kottoo, Kylänpään (Lehto) Kustaa haettiin ja veljeni Frans Elo. Niitä oli iso joukko siellä työväentalolla. Sieltä huudettiin sit vaan ehtoot, ja miesten, niitten talonisäntien, oli kova hiki.¹²⁹

Kenttäoikeudet perustivat toimintansa jo sodan alkupäivistä saakka noudatettuun sotatila-asetukseen. Sen mukaan valkoisella armeijalla oli vallatulla alueella oikeus tuomita syytettyjä. Ylipäällikkö Mannerheim oli helmikuussa sotatila-asetuksen nojalla tuominnut laillisen järjestysvallan vastustajat maanpettureiksi, ja nämä voitiin ilman muuta ampua. Sotatila-asetuksen merkitystä selvennettiin vielä 25. helmikuuta, jolloin käytännössä sallittiin sabotaasiin, kiihottamiseen tai aseelliseen vastarintaan syyllistyneiden ja murhaajien teloittaminen. Taistelutilanteissa tämä ”ammutaan paikalla” -ohje antoi mahdollisuuden vangita vastustajia ja myös mahdollisuuden ampua vastarintaa tekevät välittömästi. Kun sitten sodan loppupuolella tuomittavien joukko paisui mittavaksi, ei ”ammutaan paikalla” -ohjetta voitu käytännössä toteuttaa satoihin punakaartilaisiin. Pikaisia päätöksiä oikeudenkäyttöön kuitenkin tarvittiin, sillä pidätetyt sitoivat valkoisten voimia – kaartilaiset oli siis joko tuomittava ja mahdollisesti ammuttava tai päästettävä vapaaksi.¹³⁰

Eurassa paikallinen kenttäoikeus istui Nuoranteen talolla huhtikuun 18.–20. päivä ja tuomitsi kuolemaan 14 miestä. Heistä 12 teloitettiin Kauttuan nummen sorakuopilla sunnuntaina 21. huhtikuuta, joukossa myös 17-vuotias Frans Viljanen, jota syytettiin muun muassa Ollilan talon polttamisyrityksestä. Parin viikon kuluttua kaksi muuta paikallisen punakaartin johtohenkilöä, Evert Pirjola ja Vihtori Yhdistysaari, ammuttiin ja haudattiin samoille sorakuopille.¹³¹ Hinnerjokilaisista tuomittiin ammuttavaksi punakaartin ylipäällikkö ja

vallankumousoikeuden syyttäjä Evert Laakso sekä Oskar Laine ja Oskar Nikula. Muonituskomiteaan kuuluneen Nikulan onnistui paeta teloittajilta, ja hän piileskeli Valon torpan vintillä syyskuulle saakka. Nikula joutui myöhemmin syksyllä valtiorikosoikeuden eteen ja sai kuuden vuoden tuomion.¹³²

Vankien vartioinnit ja kuulustelut vaativat runsaasti väkeä. Yksistään Eurassa oli vangittu 285 ihmistä. Vankien marssittaminen Poriin Cygnaeuksen koululle ja sieltä edelleen oikeuskäsittelyn jälkeen vankileirille Turkuun olikin pitkä prosessi ja verotti monen vangin voimat. Porissa rintamaoikeus aloitti vankien kuulustelut toukokuussa jatkaen niitä kesäkuun ajan. Vaikka rintamaoikeuksilla ei ollut tuomiovaltaa, jakoivat ne kuitenkin tuomioita ja käytännössä myös kuolemantuomioita. Syylliseksi havaitut jaettiin kolmeen luokkaan: ensimmäinen merkitsi teloitusta, toinen vankileiripassitusta Turkuun ja kolmas vapaalle jalalle pääsyä ja esimerkiksi pakkotyötä paikallisen suojeluskunnan valvonnassa. Euran punakaartin ensimmäinen päällikkö Juho Forsell luokiteltiin Porin rintamaoikeuden käsittelyssä toiseen luokkaan, sai Turussa kymmenen vuotta valtiopetoksesta ja armahdettiin heinäkuussa 1921. Panelian punakaartilainen Väinö Heinonen ansaitsi puolestaan ankarimman rangaistuksen ja ensimmäisen luokan mukaisesti oli ehdottomasti ammuttava.¹³³

Vankien kohtelu Porissa, siellä jo meni paremmin, kun sieltä ajettiin pois ne Saksan jääkäritkin, niin ei siellä sitten enää semmoista ollut. Mutta kerrankin komennettiin 150 miestä pihalle, ja siinä oli lapioita ja kuokkia. Ja jouduttiin sinne lentokentän taakse tekemään ampumarataa niille suojeluskuntalaisille. Kyllä se oli kovaa, kun lähdettiin mettään sellaisilla välineillä. Jokainen luuli, että nyt kaivetaan hautaa itselle.¹³⁴

Kenttäoikeuden päätöksellä tuomitut miehet teloitettiin Kauttuan nummen sorakuopilla. Vainajat haudattiin myöhemmin Lauhianmäen hautausmaalle. Vainajien ylöskaivamisesta kertoo Työväen Arkiston muistelijä: ”Ja mentiin sinne santakuopan viereen sit. Niitä kaivettiin sieltä sannan joukosta pois parastaikaa. Ne saivat sieltä Viljasen Fransin ylös. Se ensimmäiseks saatiin, ja sit Kylänpään (Lehto) Kustaa.

Kyl niitä sit 14 sieltä kaivettiin.”¹³⁵ Kuvassa joukkohautakumpu Lauhianmäellä. Työväen Arkiston kokoelmat.

Valkoinen puoli pyrki rankaisutoimillaan syyllisten tuomitsemiseen. Kenttäoikeuksien tuomioiden jako kiihtyikin entisestään, kun voitto oli jo varmistunut. Kenties se perustui valkoisten sodan aikaisiin kokemuksiin ja arjen järkkymiseen. Oli jouduttu lähtemään pakomatkalle ja piileskelemään metsissä, sillä huhut punakaartien raakuuksista levisivät jo heti sodan alussa. Oli koettu takavarikkoja sekä sitten ryöstöjä ja ilkivaltaa. Valta oli sodan aikana hetkellisesti menetetty, ja se johti nyt rankaisutoimintaan, joka oli moninkertaista punaiseen terroriin verrattuna. Valkoisten kenttäoikeudet eivät täyttäneet oikeudenkäytölle asetettuja minimiehtoja, sillä yksilöityjä syytteitä ei esitetty, todisteita ei harkittu, eikä puolustautumiseen juurikaan annettu mahdollisuutta. Myös kuolemaan tuomitsemisen olisi pitänyt olla mahdotonta ilman aukotonta näyttöä ja eri oikeusasteiden puolueetonta läpikäyntiä.¹³⁶

Veljessotaa

Niilo ja Onni Luhta Paneliasta, Niilo ja Frans Koskinen Honkilahdesta sekä Frans Grönroos, Väinö Grönroos-Alasmaa ja Allan Alasmaa Eurasta. Kaikki olivat veljeksiä, jotka vuoden 1918 sota vei eri puolille. Luhdan veljeksistä Niilo oli työskennellyt kuutisen vuotta Tobias Mattilalla renkinä, mutta luottanut sitten kevään tullen sokeasti työväen johtajien vakuutteluihin ja yllytyksiin ja hypännyt niiden myötä punakaartin mukaan. Tuomion tekosistaan Luhta sai valtiorikosoikeudessa syyskuussa 1918. Kun sitten Tobias-isäntä kävi noutamassa renkiään Panelian työväentalolta, josta oli muodostunut eräänlainen ehdonalaiseen päässeiden tuomittujen kotiuttamiskeskus, oli siellä vastassa rajusti laihtunut, vähäpuheinen mies – kuin toisesta maailmasta. Onni Luhdalle kävi toisin. Hän liittyi sodan alussa suojeluskuntaan ja toimi myöhemmin Suomen armeijassa kanta-aliupseerina täyden palvelusajan.¹³⁷

Niilo Koskinen liittyi Honkilahden suojeluskunnan lentävään osastoon marraskuussa 1917 ja osallistui useisiin taisteluihin valkoisten joukoissa. Veljeksistä Frans oli taasen huonojen elinolosuhteiden vuoksi luisunut rikollisiin tekoihin, ja hänet oli marraskuussa 1917 tuomittu kavalluksesta ja varkauksista Viipurin lääninvankilaan. Sodan kääntyessä tappiolliseksi

ulottui punakaartin värväystoiminta jo vankiloihin saakka. Niinpä Frans vapautettiin ja lähetettiin punaisten puolelle Kellahden rintamalle. Myöhemmin hänet tuomittiin valtiorikosylioikeudessa kahden vuoden kuritushuonerangaistukseen. Niilo anoi tuloksetta veljensä tuomion perumista.¹³⁸

Allan Alasmaa oli suojeluskuntalainen. Hän oli toiminut Euran nimismiehenä maaliskuun vallankumouksesta 1917. Väinö Alasmaa oli kovakuntoisena urheilijanuorukaisena lähtenyt jääkäriliikkeen mukana Saksaan, taistellut Riianlahdella ja Aa-joella sekä myöhemmin valkoisten joukoissa Satakunnan rintamalla. Frans Grönroos oli puolestaan sosiaalidemokraatti ja työväenyhdistyksen mies. Syksyllä 1917 Frans ei kuitenkaan liittynyt kumpaankaan perustettuun kaartiin, mutta hänen poikansa Kalle oli sitäkin innokkaampi työväen mies, olihan hän töissä Kauttuan paperitehtaalla ja mukana ammattiosaston toiminnassa. Veljesten välinen side vahvistuikin keväällä 1918 juuri Kallen myötä. Suojeluskuntalaisena Allan oli nimittäin joutunut käsittelemään euralaisten punavankien asioita ja oli ilmeisen kylläntynyt työhönsä. Suojeluskunnan ja Allanin näkemysten yhteentörmäykseen oli johtanut suojeluskunnan aikeet taluttaa veljenpoika sorakuopille teloitettavaksi. Allan sai teon estetyksi, mutta Kalle joutui Porin rintamaoikeuden eteen ja vankileirille. Huolimatta Allanin ja Väinön antamista puoltavista lausunnoista ja henkilökohtaisista takuista oli Kallen tuomio tyly, kahdeksan vuotta vankeutta. Euran suojeluskunta oli lähes yksimielisesti todennut Kallen olevan ”joutilas mies kuolemaan, huolimatta Eurasta lähetetyistä puolueellisista lausunnoista”.¹³⁹

Maan hallituksen oikeudenjakoa

Eduskunnan ryhtyessä käsittelemään punavankiasiaa vasta toukokuussa 1918 oli suojeluskunnilla ollut mahdollisuus hoitaa rankaisutoimi omalla tavallaan. Osa päätyi esimerkiksi hakemaan omia paikkakuntalaisia vankileireiltä kotiseudulle tuomittavaksi. Näin tapahtui Eurassa ja myös Paneliassa, kun poliisi Kalle Koskinen kiersi leirejä punaisia etsien. Osa taas piti tarpeellisena pelastaa omat punaiset karuilta vankileiriolosuhteilta ja siellä mahdollisesti tapahtuvilta teloituksilta. Honkilahden suojeluskunta anoi vapaaksi useita paikallisia, ja Artturi Eskola haki omia pois muun muassa Lahdesta. Vaikka Honkilahden suojeluskunta kirjoitti puoltolausuntoja ahkeraan ja teki hakumatkoja leireille, eivät ne aina tuottaneet toivottua tulosta.¹⁴⁰

Ei varmasti sellaista vihanpitoa ollut täällä. Milloin punaiset kävi koittamassa puhua vapaaksi kyläläisiä valkoisia ja milloin taas päinvastoin.¹⁴¹

Lahden Hennalan vankileiri perustettiin 1. toukokuuta vuonna 1918. Saksalaisille antautuneet punaiset marssitettiin kaupungin kasarmille ja Fellmanin pellolle. Kaikkiaan Lahdessa oli yli 20 000 vankia, ja leirillä kuoli arviolta 2 100 vankia. Osa teloitettiin ja suuri osa kuoli nälkään. Toukokuussa leirillä teloitettiin 78 kiukaislaista, joukossa varsin nuoria miehiä. Yhteensä kiukaislaisia teloitettiin sodan jälkiselvittelyjen aikana 87 (4 % väestöstä). Luku on väkimäärään suhteutettuna suurin teloitustappio Turun ja Porin läänissä, ja koko maan viidenneksi suurin.¹⁴² Kuva: Frid Zimmer, Wolff. Museoviraston kokoelmat.

Päätös valtiorikosoikeuksien perustamisesta tehtiin 17. päivä toukokuuta vuonna 1918, ja laki ”valtiorikosten käsittelemistä varten asetettavista tuomioistuimista sekä oikeudenkäynnistä niissä” annettiin 29. toukokuuta, joten käytännössä tuomioistuinten työskentelyt alkoivat vasta kesällä 1918. Syyllisten tutkinta ja tuomitseminen olivat varsin nopea prosessi. Yhtä tapausta käsiteltiin yleensä noin tunnin ajan, joten päivän aikana suunnilleen kymmenen syytettyä sai tuomion. Kun valtiorikosoikeuksien asiakirjojen joukoissa oli mukana laajoja esitutkintapöytäkirjoja, vankipasseja, virkatodistuksia, kirjeitä, suojeluskunnan lausuntoja ja muita mahdollisia syytetyistä annettuja todistuksia, ei suullisille kuulusteluille tai puolusteleille kertomuksille juuri aikaa jäänyt.¹⁴³

Syytetyn osalta selvitettiin, minkälaiset olivat hänen perhesuhteensa, toimeentulonsa, luonteensa ja elämäntapansa sekä sivistyksensä. Honkilahtelainen Kustaa Iltanen oli naimisissa Hilda Marian kanssa ja perheessä oli viisi lasta, nuorin vasta puolivuotias. Rippikoulun käyneenä hänen elämäntapansa olivat perin säännölliset, ja hänet tunnettiin työteliäänä ihmisenä. Alkupalven Iltanen olikin työskennellyt Ahlströmin palveluksessa ulkotöitä tehden ja saanut tyydyttävän arvostelun. Panelialainen nuori mies Väinö Heinonen

oli puolestaan paikallisen suojeluskunnan mukaan raaka ja pirullinen sekä epäluotettava ja laiskanlainen. Jonkin aikaa tämä kansakoulun käynyt luku- ja kirjoitustaitoinen mies oli työskennellyt renkinä, mutta silloinkin oli aina ollut ”kaikessa etumiehenä” rettelöimässä.¹⁴⁴

Punaiset joutuivat syyniin myös edellisvuoden maaliskuun vallankumouksen juhlinnasta ja kesän maatalouslakoista sekä marraskuun suurlakon aikaisista kotitarkastuksista ja vangitsemisista. Myös kuuluminen sosiaalidemokraattisen puolueen alaisiin työväenyhdistyksiin, torppariyhdistyksiin ja ammattiosastoihin oli raskauttavaa, sillä puolueen huono menestyminen eduskuntavaaleissa nähtiin yhtenä syynä kapinaan. Samoin työväen julistama Me vaadimme -ohjelma, jossa puututtiin elintarvikkeiden ja työllisyystilanteen parantamiseen, oli sekin vahva näyttö kapina-aikeista. Kustaa Iltaan oli Tehdas- ja sekatyöväen osaston jäsen ja liittynyt punakaartiin helmikuun 20. päivä. Vaikka hän sodan aikana suorittikin lähinnä vain vahtipalvelusta ja oli mukana muun muassa elintarviketakavarikoissa, katsottiin hänen kaartin jäsenenä tarttuneen aseeseen ja siten väkivalloin syrjäyttäneen laillisen valtiovallan. Tuomio avunannosta valtiopetokseen oli neljän vuoden vankeus ja kansalaisluottamuksen menettäminen kuuden vuoden ajaksi.¹⁴⁵

Valtiopetos ja avunanto valtiopetokseen merkitsivät rikosta laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan. Tuomion myötä syytetyt menettivät yleensä kansalaisluottamuksensa vuosien määräajaksi. Tämä vuoden 1899 rikoslain mukainen tuomio merkitsi äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden menetystä.¹⁴⁶ Väinö Heinosta syytettiin valtiopetoksesta, olihan hän ollut mukana paitsi kesällä 1917 maatalouslakoissa lakkovahtina Juuselassa niin myös marraskuussa etsimässä haulikkoja ja revolvereita melkein jokaisesta kylän talosta. Kapinan aikana Heinonen taisteli Lammin ja Noormarkun rintamalla maan sotajoukkoja vastaan, ja sieltä palattuaan oli ryöstänyt ja hävittänyt panelialaisten talollisten omaisuutta. Maijalassa ja poliisi Koskisen luona hän oli itse tekemällään suurella puunuijalla rikkonut huonekaluja, ja Juholassa hän oli vahingossa kiväärillä ampunut ikkunoista sisään. Heinoselle valtiorikosoikeus määräsi kuritushuonerangaistusta kahdeksan vuotta. Kansalaisluottamusta hän ei nauttinut kymmeneen vuoteen.¹⁴⁷

Suuri osa punaisista oli tuomittu marraskuuhun 1918 mennessä. Valtiorikosoikeuden käsittelyä odotellessa saatettiin vankeja sijoitella myös takaisin kotiseuduilleen, sillä maataloustöihin tarvittiin työvoimaa. Panelian punakaartin päällikkö Juho Anton Salonen siirrettiin Harjavaltaan Pohjalan taloon maatoihin kesäksi 1918, ja niin Salosen lapsilla oli mahdollisuus pyöräillä sinne isäänsä katsomaan. Töiden loppuessa Salonen komennettiin

takaisin vankileirille tuomiota kuulemaan, mutta hän kuoli Tammisaassa elokuun lopulla.¹⁴⁸ Knuutilan talonväki pyysi puolestaan valtiorikosoikeudelta sekatyömies Frans Stenbergin vapauttamista, sillä ”jos hänet laskettaisiin luoksemme maanviljelystöihin, niin me allekirjoittaneet takaamme, että hän ei enää ryhdy minkäänlaisiin kapinallisiin hommiin.”¹⁴⁹

Vankileireillä oli vaikeat olosuhteet. Esimerkiksi Suomenlinnassa oli ahtaisiin tiloihin koottu paljon huonokuntoisia miehiä, ja euralainen mies muisteli, miten ”lattialla oli siskonpetejä ja meitä oli 70 kahdessa huoneessa, päivät oltiin pihalla tappamassa täitä ja yöt oltiin kasassa, se oli nuorelle pojalle aika kova juttu”.¹⁵⁰ Maa kärsi myös edelleen elintarvikepulasta, ja pahinta se oli juuri leireillä. Ruokapaketteja lähetettiin vangituille omaisille, mutta niiden vastaanotto estettiin hyvin pian. Niinpä miehiä kuoli nälkään ja lukuisiin tauteihin, joita leireillä jylläsi. Kuolemantapaukset olivat jokapäiväisiä, ja leireillä tapahtuneet teloitukset lisäsivät niitä.¹⁵¹

Punaisia näin leirillä haudattavan useitten kuukausien aikana. Kesällä 1918 heitä kesäkuukausina voitiin haudata kymmeniäkin päivittäin. En nähnyt koskaan pappia hautauksissa. Ei ollut tuomiota, eikä sovittelua.¹⁵²

Vankileirijärjestelmien purku aloitettiin jo syksyllä 1918. Sotavankileirit yhdistettiin siviilivankeinhoitolaitokseen ja ne muutettiin pakkotyölaitoksiksi. Lokakuun lopulla valtionhoitaja P. E. Svinhufvudin myöntämän armahduksen turvin laskettiin ehdonalaiseen kaikki enintään neljän vuoden vapausrangaistukseen tuomitut. Päätöstä seurasi toinen armahdus joulukuussa 1918 enintään kuuden vuoden tuomion saaneille. Joulukuinen armahdus koski myös valkoisten toimia, ja he vapautuivat rikosoikeudellisesta vastuusta punaisiin kohdistamistaan teoista: kenttäoikeuksien langettamia kuolemantuomioita ei näin ollen tutkittu, eikä yksittäisiin murhiin syyllistyneitä valkoisia rangaistu. Punavankeja armahdettiin vielä kesäkuussa 1919, tammikuussa 1920 ja keväällä 1921 sekä pitkin 1920-lukua.¹⁵³

Armahduskäytäntöä ryhdyttiin suunnittelemaan, kun senaatin prokuraattorille oli saapunut runsaasti kyselyjä siitä, mitä punakaartiin kuuluneelle miehelleni, pojalleni tai tyttärelleni oli tapahtunut, missä he olivat ja koska vapautuisivat. Jotakin oli valtaville vankijoukoille tehtävä ja jotakin omaisille vastattava, sillä tiedonjano oli valtava ja hätä suuri. Suru rouhaisikin sielua, kun oma poika ei enää takaisin tullut. Torppari Mikko Rosnell oli koko loppukevään ja kesän ajanut hevosellaan Panelian asemalle kaikille junille poikaansa vastaan.

Kun kuolinsanoma saapui Tammisaaren vankileiriltä 14. elokuuta, ei isä enää jaksanut osallistua mihinkään.¹⁵⁴

Vuoden 1918 sodassa kaatuneet, teloitetut ja vankileirillä kuolleet

Kaatuneiden lukumäärät koostuvat taistelujen uhreista. Murhattujen ja teloitettujen lukumäärät koostuvat paikkakuntalaisista. Vankileirillä kuolleet ovat paikkakunnilla kirjoilla olleita.

Lähde: Suomen sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922; Seurakuntien kuolleiden luettelot 1918–1922; Työväen Arkiston terroritilastot; Kärsimysten teillä -teos.

	Eura	Hinnerjoki	Honkilahti	Kiukainen
Vuoden 1918 sodassa kaatuneet valkoiset	1	-	1	1
Vuoden 1918 sodassa kaatuneet punaiset	9	2	1	13
Vuoden 1918 sodan aikana murhatut valkoiset	1	-	3	1
Vuoden 1918 sodan aikana teloitettut punaiset	22	3	-	87
Vankileirillä kuolleet	57	10	22	33
Kadonneet	7	5	3	3
Muulla tavoin kuolleet	11	2	1	5
Yht.	108	22	31	143

Uudelleen järjestäytymistä

Punakaartilaisten vangitsemisten jälkeen syntyi tarve uuden kunnallisen järjestyksen luomiseen. Kaarti oli sodan alkupäivinä riistänyt hallinnolliset virat niiden haltijoilta ja nimennyt tilalle omia jäseniään. Myös kuntien omaisuutta, kuten lautakuntien ja komiteoiden pöytäkirjoja, oli takavarikoitu. Hallinnon ja talouden epäjärjestys vaatikin nyt toimia. Euran kuntakokouksessa toukokuun 6. päivänä käytiin läpi niitä häiriöitä, joita kapinaliike oli kunnan toiminnalle aiheuttanut. Ensimmäiseksi järjestettiin kunnan virkailijoiden paikat. Käytännössä tämä tarkoitti kunnallislautakunnan, köyhäinhuoltohallituksen, holhouslautakunnan, tilattoman väestön hoitokunnan ja kansakoulujen johtokuntien uusien jäsenien valintaa. Myös tärkeää työtä tekevä elintarvekomitea muodostettiin uudelleen, ja hätäaputyökomitea puolestaan lakkautettiin.¹⁵⁵

Toukokuun lopulla 1918 astui voimaan myös niin sanottu sosialistilaki, jolla pyrittiin supistamaan kansalaisoikeuksia kieltämällä yleisen järjestyksen häiritseminen. Laki mahdollisti yhdistymis- ja kokoontumisvapauden rajoittamisen, ja sitä sovellettiin nimenomaan sosiaalidemokraattisen puolueen toiminnan estämiseen. Varsinkin suojeluskunnat valvoivat lain toimeenpanoa ja hajottivat työväenliikkeen kokouksia varsin vapaasti lakia tulkitsemalla. Kokoontumisia estivät myös työväentalojen pakkolunastukset valtiolle, joita tehtiin, kun yhdistysten johtohenkilöt olivat poissa paikkakunnilta. Rakennusten takavarikoinnilla oli tarkoitus korvata punaisten aiheuttamia vahinkoja, sillä olivathan nämä ”omavaltaisesti käyttäneet kunnan varoja vielä tuntemattomiin tuhlauksiin”. Hinnerjoella nimismies Sjöman myi työväenyhdistyksen omaisuutta ja Kiukaisissa kunta takavarikoi yhdistyksen talot Panelian kylässä, Panelian Saarenmaan kulmalla ja tontin Ruoholan talon maalla. Myös Rauman Osuuskaupan Panelian haaramyymälän rakennukset takavarikoitiin. Vielä maaliskuussa 1919 Kiukaisten suojeluskunta havitteli maaherralta lupaa saada työväenyhdistyksen talon itselleen harjoitus- ja kokoushuoneeksi, sillä järjestöllä ei ollut tarkoitukseen sopivaa rakennusta.¹⁵⁶

Hädästä ja puutteesta tuli sodan jälkeen osa leskien ja sotaorpojen elämää. Toimeentuloa ryhdyttiin turvaamaan erilaisilla avustusjärjestelmillä. Kunta ja valtio huolehtivat valkoisten perheistä myöntämällä kaikille leskille eläkkeet. Punaisten perheet puolestaan asetettiin eriarvoiseen asemaan määräämällä heidän avustamisensa kunnan vaivais- ja köyhäinhoidon tehtäväksi. Tämä tarkoitti perheiden elämän tiukkaa kontrollia, sillä kunnallista apua saivat vain ne, jotka ilman sitä olisivat kuolemassa nälkään. Yhteiskunnan myöntämää eläkettä punalesket saivat vasta vuodesta 1942 alkaen. Euran kuntakokous päätti jo toukokuussa 1918, miten kuilua kahden kärsineen ryhmän välillä kasvatettaisiin:

Niistä pakolaisperheistä ja kapinallisten tuomittujen perheistä, jotka ovat puutteenalaisia, veloitettiin huolehtimaan köyhäinhoitohallitus, sotilasperheiden huolenpito kuului kunnallislautakunnalle. Molempien huolehtiminen alkaa heti, otettava huomioon menoarvioissa.¹⁵⁷

Köyhäinhoidon avustusta myönnettiin perheille elokuusta 1918 alkaen keskimäärin 10–30 markkaa kuukaudessa. Leipäavustusta jaettiin tarvitseville. Amerikan punainen risti lahjoitti puolestaan vaatteita ja jalkineita köyhille kansakoululapsille. Oman selvityksensä vaativat ne alaikäiset alle 15-vuotiaat lapset, jotka oli holhoojien menehtymisen vuoksi sijoitettava uusiin perheisiin.¹⁵⁸

Valkoisten

muistopatsas paljastettiin Euran vanhalla hautausmaalla heinäkuun 13. päivä vuonna 1919. Punaisille pystytettiin muistomerkkejä vasta jatkosodan aikana ja sen jälkeen, Euran Lauhianmäelle vuonna 1941 ja Hinnerjoelle vuonna 1947. Kiukaisten toverihaudan muistomerkissä on 128 uhrin nimet.¹⁵⁹ Kuvissa Euran valkoisten muistopatsas ja punaisten muistomerkki. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Vuoden 1918 sota jätti jälkeensä kahtiajakautuneen maan. Jakoa ylläpitivät omilla toimillaan suojeluskunnat, nuorisoseurat ja työväenyhdistykset, porvarilliset urheiluseurat ja työväen urheiluseurat sekä osuuskaupat ja -liikkeet poliittisista puolueista, kunnista ja kouluista puhumattakaan.¹⁶⁰ Kuitenkin juuri poliittinen toiminta oli se, joka myös mahdollisti eheytyksen. Ensimmäiset kuntavaalit käytiin jo joulukuussa 1918, ja osallistuminen demokraattiseen päätöksentekoon kunnallisella ja valtiollisella tasolla sitoi eri osapuolet vastuuseen yhteisten asioiden hoitamisesta. Tammikuussa 1919 voimaan astuneet painovapaus- ja yhdistyslait helpottivat puolestaan järjestöelämän elpymistä.

Jos suurimmat syyt sotaan olivatkin syntyneet poliittisista, taloudellisista ja sosiaalisista vastakkainasetteluista, tai siitä, että molemmat ryhmittymät ajoivat ainoastaan omia etujaan, eivätkä osanneet toimia yhdessä myöntymällä kompromisseihin, saivat sodan häviäjät silti ainoana osapuolena rangaistuksen oikeuden langettamissa tuomioissa ja vankileirikuolemista.¹⁶¹

Turajärveläisiä oli paljon kapinassa mukana. Mieleen tulee lähinnä Järvinen, Mäkelä, Rinne ja Vesanto. Työväenliikkeen piirissä herätti pitkään katkeruutta se, että jälkiselvittelyissä monet menettivät henkensä vankileireillä hyvin kurjissa oloissa ja

paljon ammuttiin henkilöitä, jotka hyvin vähän itse asiassa olivat olleet mukana varsinaisen kapinan toteutuksessa. Useimmat olivat olosuhteiden pakosta ajautuneet mukaan. Niinpä edellä mainituista henkilöistä Järvinen katosi Porissa, jonne hänet vietiin vangittuna, Mäkelä kuoli vankilassa, Rinne pääsi kyllä vankilasta kotiin, mutta menehtyi miltei kohta saamiinsa vammoihin ja Vesanto kuoli vankileirillä.¹⁶²

Seuraavat vuodet

Euran työväenyhdistyksen talolla kuhisi. Sekalainen puheensorina täytti ilman keskeytyen välillä kolahduksiin ja rahinaan, joita pöytien ja tuolien siirtelystä syntyi. Kiirettä piti, kun lattiat, nurkat ja ikkunat oli puunattava kuntoon. Yli puolen vuoden hiljaisuus oli näet jättänyt taloon jälkensä. Hiekkaa, roskia ja pölypalloja oli lattialankkujen raot täynnä, astioita lojui siellä täällä ja suurin osa kalusteista oli työnnetty syrjään salin perälle. Paperipinoja oli koottu kasoihin, ja epämääräisten pinkkojen alta käsiin osui likaisen rypistynyt käsivarsinauha, joka sujahti nopeasti takintaskun pohjalle.

Työväenyhdistys oli saanut itse rakentamansa talon takaisin toukokuussa 1919, ja hetimiten oli Kauttuan paperitehtaan ammattiosasto ryhtynyt valmistelemaan ensimmäistä kokoustaan siellä pidettäväksi. Osaston toimintaa oli heräteltävä, sillä paperitehtaan koneet oli käynnistetty ja sen myötä oli runsaasti asioita hoidettavana. Myös kunnallispolitiikka odotti tekijöitään. Jäsenistön yksimielisellä päätöksellä ryhdyttiin valmistelemaan osaston osallistumista seuraaviin kunnallisvaaleihin. Varmoja ehdokkaita olisivat ainakin vankileiriltä takaisin palanneet työntekijät Oskar Halme ja Oskar Tuomi, joita tehtaan johto oli ollut valmis puoltamaan vapauttaviksi.

Elintarvikepula vaivasi edelleen, ja ruuan puute oli tehtaan ja ympäröivän maaseudun työläisperheiden todellisuutta. Etenkin vielä vankileireillä olevilla aviomiehillä ja pojilla nälänhätä oli suuri. Sitä hellitti hieman omaisten kokoamat vähäiset ruokapaketit, joiden lähettämiseen oli vihdoin saatu lupa myös kunnan elintarvekomitealta. Itsellisen vaimo Miina Nurmi ryhtyi heti maaliskuussa 1919 pakkaamaan ruokaa miehelleen Fransille Tammisaareen, jonne tämä oli passitettu seitsemän vuoden tuomiota kärsimään. Huoli vankileirille suljetun aviomiehen selviytymisestä oli kova, vaikka kotonakin riitti elätettäviä anopin ja neljän lapsen verran.

Arki ja elämä soljuivat vähitellen eteenpäin. Ammattiosaston ja myös työväenyhdistysten kokouksia ryhdyttiin pitämään säännöllisesti. Puniksi nimittelyä, syyllistämistä ja paikan osoittamista ilmeni taajaan, ja niiden tarkoituksena oli muistuttaa siitä vakavasta rikoksesta, jonka punaiset olivat tehneet nousemalla kapinaan laillista esivaltaa vastaan. Harvemmin kuitenkaan valkoisia muistutettiin siitä, miten esivalta itse ei kevään ja kesän 1918 aikana lakia juurikaan noudattanut. Omien kokemusten käsittelyssä, kerronnassa ja muistoissa sota silti edelleen jatkui, mutta ainoastaan siten saattoi toipuminen alkaa – kun Laineen Eeva oli käynyt pappilan kansliassa selvittämässä Tammisaaren vankileirillä kuolleen miehensä Fransin kohtaloa, oli suojeluskuntaan kuulunut kunnallisneuvos J. G. Koivisto intoutunut vahingoniloisena kertomaan, miten Laineekin oli aikonut sosialisoida Iso-Jaakkolan tilan työläisille, mutta näin sitten kumminkin kävi. Tyynesti oli Eeva tähän todennut, miten ”ne ei ain asiat men niinko meinaa, Koivistokin meinas sitä Maijaa siel talon kamaris, mutta ei Maija antan...”.¹⁶³

Valtakunnan valkoinen armeija 1918

Kaikki Euran seudun suojeluskuntien miehet eivät hakeutuneet rintamalle. Esimerkiksi Panelian suojeluskunnan 70 miehestä sinne suuntasi joka kymmenes.¹⁶⁴ Helmikuun alussa alkoivat myös Honkilahden suojeluskunnan miehet tehdä lähtöä rintamalle. Kun rintamalta sitten tuli Honkilahteen epämääräisiä tietoja, lähtöä lykättiin. Kolme honkilahtelaista miestä¹⁶⁵ oli huhujen mukaan liittynyt Uuteenkaupunkiin kokoontuneisiin joukkoihin ja yksi¹⁶⁶ suuntasi kohti Längelmäelle kokoontuvaa Hämmäläiskomppaniaa. Uudestakaupungista kantautuneen huhun mukaan sieltä oli lähdössä joukkoja valtaamaan Raumaa ja joukot yrittäisivät sen jälkeen murtautua Pohjois-Satakuntaan. Honkilahden suojeluskuntalaiset päättivät liittyä tähän joukkoon Laitilassa, jonne he saapuivat aamulla helmikuun 7. päivä. Laitilassa suojeluskuntalaiset tavoitti huhu, jonka mukaan Uusikaupunki oli tyhjennetty, osa Uudenkaupungin suojeluskunnasta paennut merelle, osa taas lyöty hajalle Eurassa.¹⁶⁷

Punaisten ja valkoisten joukot kulkivat ristiin. 6. helmikuuta saapui Honkilahden Mannilan työväenyhdistyksen talolle aseistettuja Yläneen punakaartilaisia. Heihin liittyi 30 honkilahtelaista. 7. helmikuuta punakaartilaiset keräsivät jo taloista aseita ja vangitsivat miehiä. ”Aseet ja vankit vietiin Yläneen työväentalolle, mikä lähipäivät oli punaisten päämaja.”¹⁶⁸ Honkilahden suojeluskuntalaiset palasivat Laitilasta kotipitäjään, joka nyt oli

punaisten hallussa. Moni heistä otettiin kiinni. Osa pakeni metsiin ja piileskeli talven yli. Pitäjän keskuksessa oli punaisten vartijat.¹⁶⁹

Euraan jääneet suojeluskuntalaiset pelkäsivät henkensä edestä. He olisivat lähteneet rintamalle, mutta tiet olivat jo punaisten valvonnassa. Neidit Eeva Vallimäki ja Aili Kunnas pääsivät tiedustelijoina Harjavaltaan ja Kokemäelle asti, mutta eivät pitemmälle. Kaksi valkoisen rintaman lähettä onnistui kulkemaan helmikuussa Euran läpi. Toinen vei viestiä Uuteenkaupunkiin, toinen Rafael Collianderilta Kankaanpäästä kirjeen Mynämäelle.¹⁷⁰ Euran naisiksi tai Euran valkoisiksi naisiksi¹⁷¹ kutsuttu ryhmä valmisti valkoiselle armeijalle varusteita ja luovutti huhtikuussa Euraan saapuneille joukoille suuren varaston sukkaa ja sidetarpeita.¹⁷² Panelian valkoiset naiset valmistivat myös suojeluskuntalaisille varusteita. Ne kuljetettiin valkoisten etappipaikkaan Hiirijärvelle. Varusteiden kuljettamiseen osallistunut talollisen tytär Saima Heinilä¹⁷³ sai surmansa punaisten luodista huhtikuussa 1918.¹⁷⁴

Punaiset hallitsivat Euran seutua huhtikuun puoliväliin. Suojeluskuntien tappiot jäivät vähäisiksi sekä rintamalla että linjojen takana. Honkilahdessa Yläneeltä ja Forssasta saapuneet punakaartilaisjoukot murhasivat 31-vuotiaan suojeluskuntalaisen Frans Kirkkalan¹⁷⁵. Kiukaisten suojeluskunnasta kaatui maanviljelijä Juho Koivisto¹⁷⁶ Hämeenkyrössä ja Euran suojeluskunnasta Pentti Lähteenmäki Mouhijärvellä¹⁷⁷. Kansakoulunopettaja Kalle Filppula haavoittui Harjakankaan taistelussa ja kuoli Pomarkun sairaalassa¹⁷⁸. Aatos Salokas¹⁷⁹ sai surmansa 14. huhtikuuta yhtenä punaisten Raumalla murhaamista vangeista.

Honkilahden järjestyskuntalaisten talot olivat huhtikuussa viikon tai pari autioina, kun miehet ja hevoset odottelivat metsissä valkoisen armeijan saapumista. Arvokkaampi omaisuus oli kätkeyty metsälatoihin. Suojeluskuntalaiset lähtivät Honkilahdesta kohti Euraa saatuaan tiedon, että punakaartilaiset olivat sieltä vetäytyneet. Eurassa he liittyivät valkoisiin ja osallistuivat Euran puhdistuksiin. Viisi honkilahtelaista jatkoi Eurasta matkaansa Poriin, jossa heidät määrättiin liittymään Porin rykmentin konekiväärikomppaniaan.¹⁸⁰

Euran punaisten esikunta jätti 17. huhtikuuta Kauttuan työväentalon ja vetäytyi kohti Loimaata. Tuona päivänä näkyi Kiukaisista päin savua. Osuusmeijeri paloi. Myös Kokemäen suunnalta nousi savua: Peipohjan asema oli tulossa. Etäältä kantautui räjähdyksiä. Vetäytyvät punaiset tuhosivat siltoja.¹⁸¹ Samana päivänä saapuivat Euraan ensimmäiset valkoiset. Kahdeksan pyörämiestä pysähtyi Lähteenojalle ampumaan muutaman yhteislaukauksen ja

jatkoivat matkaansa kohti Kauttuaa.¹⁸² Euran suojeluskuntalaiset taas siirtyivät 17. huhtikuuta Neittamon ja Kahalan piilopaikoistaan Irjanteelle, missä he ryhtyivät auttamaan Eurajoen suojeluskuntaa punaisten etsinnöissä.¹⁸³ 17. huhtikuuta järjestäytyi myös Panelian suojeluskunta. Sen paikallispuhlikoksi valittiin poliisikonstaapeli K. Koskinen ja esikuntaan maanviljelijät V. Tyni, N. Jaakkola, H. Konstari ja Y. Kartano.¹⁸⁴ Honkilahden suojeluskunta perustettiin uudestaan 21. huhtikuuta vuonna 1918.¹⁸⁵

Vuoden 1918 valkoiset sotamiehet Suonpää,

Ruohomaa ja Martin ottivat sotakokemuksistaan muistoksi valokuvan. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Valkoisen kaartin pääjoukko saapuivat Euraan Kiukaisten suunnasta 18. huhtikuuta. Joukot majoittuivat Nuoranteen taloihin, ja Eura siirtyi valkoisen rintaman taakse. Loputkin pakolaiset uskaltautuivat Neittamon, Mestilän ja Suontaustan kulmilla takaisin ihmisten ilmoille.¹⁸⁶ Euran suojeluskunta järjestäytyi vielä samana päivänä. Esikuntaan valittiin nimismies Allan Alasmaa, maanviljelijät Nestori Soupas, Jalmari Karhula, kauppias Aaro Valo ja ylioppilas Kalle Junnila. Esikunta valitsi pitäjän komendantiksi Hjalmar Helinin. Suojeluskunta sai tehtäväkseen avustaa valkoisia. Piti huolehtia Kauttualle päätyneestä punaisten sotasaaliista ja Euran punakaartilaisista. Kenttäoikeus tuomitsi 14 punaista kuolemaan, ja loput 252 vankia se jätti paikallisen suojeluskunnan huostaan.¹⁸⁷

Valkoinen armeija viipyi Eurassa kuukauden ja paikallisen suojeluskunnan esikunta teki työtä käskettyä. Valkoisten jatkettua matkaansa Allan Alasmaan johtama esikunta erosi. Sen tilalle oli nimitettävä uusi. Porin suojeluskuntapiirin puhlikko määräsi Euran pitäjänpuhlikoksi maanviljelijä Valdemar Iso-Vaheen, joka piti ensimmäiset kokouksensa toukokuun 3. ja 6. päivä. Uuteen esikuntaan tuli rahastonhoitajaksi apteekkari Hjalmar Tollet, vankipuuhlikoksi konstaapeli Juho Peltonen, vahtipuuhlikoksi kauppias Niilo Pekkanen, liikennepuhlikoksi maanviljelijä Kustaa Kunnas, majoituspuuhlikoksi värjäri Oskar Toivola, muonituspuuhlikoksi maanviljelijä Kalle Vahe, varastopuhlikoksi kauppias Aaro Valo, passipuuhlikoksi ylioppilas

Aarne Salokas, asepäälliköksi seppä Kustaa Rautell, terveyspäälliköksi tohtori J. A. Huhti sekä harjoituspäälliköksi työnjohtaja Hjalmar Helin. Esikunta alkoi laatia valtiorikosoikeudelle lausuntoja 252 punaisesta vangista.¹⁸⁸

Euran kuntakokous totesi suojeluskunnan pelastaneen kunnan asiakirjat tuhoilta ja myönsi kiitokseksi suojeluskunnalle 25 000 markkaa ja valkoiselle armeijalle 75 000 markkaa. Sama kokous myönsi diakonissa Anni Makkoselle 1000 markan lahjan ja kunniamerkin kiitokseksi toiminnasta lähettinä sodan aikana.¹⁸⁹

Juhannusaattona valkoinen Eura juhli voittoaan Kauttuan V.P.K:n talolla. Juhlaan osallistui myös Porin Rykmentin päällikkö ratsumestari Walter Bergh, maaherra Mikko Collan, jääkäriluutnantti Väinö Alasmaa, eläinlääkäri Yrjö A. Lehtinen, maanviljelijä Valdemar Iso-Vahe, farmaseutti Aarne Tollet, arkkitehti Arvid Tollet, kauppias Leonard Sovero, maanviljelijä Hannes Ruohomaa, torpparin poika Jalle Helle, veistonopettaja Ferdinand Kivimäki, rautatienkirjuri Toivo Saarivaara, metsäherra Yrjö Haavisto ja lyseolainen Manu Kunnas saivat sotaan osallistumisensa muistoksi kellonperiin kiinnitettävän kultaisen kiväärinkuulan. Kultakuulat jakoi tohtori J. A. Huhti, ja tuomari Ivar Kyander piti rintamamiehille euralaisten puolesta kiitospuheen. Jääkäri Alasmaa lauloi tilaisuudessa Jääkärien marssin, jonka euralaiset nyt kuului ensimmäisen kerran, sekä muutamia jääkärien Lockstedtin leirillä tekemiä lauluja. Yleisö kantoi jääkäriä ympäri salia. Juhla päättyi eläköön-huutoihin valkoiselle armeijalle ja kenraalille.¹⁹⁰

Honkilahden suojeluskunnan esikuntaan valittiin huhtikuussa 1918 Artturi Eskola, Volter Eskola, Pentti Sillanpää, Toivo Sillanpää, J. Lammela, J. Rekola ja H. Toivanen. Esikunta oli aluksi koolla joka päivä ja myöhemmin kaksi kertaa viikossa. Se allekirjoitti kulkulupia ja laati lausuntoja vankileireillä olevista punaisista ja kuulusteli Honkilahteen jääneitä punaisia. ”Eräitä metsästysase kädessä vankittuja lähetettiin vankileireille.”¹⁹¹ Työ oli palkatonta. Esikunta järjesti kevään aikana kymmeniä kyydityksiä Eurasta Säskylään ja Hinnerjoelle, sekä muutamia paikallisia kuljetuksia, nekin yleensä maksutta ja vapaaehtoisesti. Rintamauutisia odotettiin Honkilahdessa jännityksellä, ja paikkansapitävää uutista oli vaikea erottaa huhusta. Tampereen valtauksenkin luultiin tapahtuneen viikkoa todellista aiemmin. Esikunta avusti myös toukokuun kutsuntojen järjestämisessä. Kutsunnoissa helpotusta saivat perheiden ainoat työkykyiset miehet, joten Honkilahdesta ei kovin moni astunut palvelukseen. Kutsutuistakin puolet palautettiin kotiin viikon päästä. ”Rauhan miehet olivat yleensä halveksittuja. Vielä vuosien kuluttua lasketaan leikkiä heidän kustannuksellaan.”¹⁹²

Valtio rajoitti suojeluskuntien autonomiaa asetuksin vuosina 1918 ja 1919

Suojeluskuntien asema oli syksyllä 1918 epämääräinen. Ne olivat paikallisesti järjestäytyneitä ryhmiä, joilla oli piiriorganisaatio. Ne oli julistettu hallituksen joukoiksi, mutta komentosuhte oli heikosti määritelty. Ne olivat sisällissodan päätyttyä edelleenkin olemassa vakituisen armeijan rinnalla. Vastasyntyneen valtion näkökulmasta tällainen epävirallinen sotilaallinen voima oli riski, joka sen oli otettava hallintaansa.

Valtakunnallinen suojeluskuntajärjestö perustettiin vasta elokuussa 1918. Suomi jaettiin suojeluskuntapiireihin, joihin nimitettiin piiripäällikkö. Piirit koordinoivat paikallisten suojeluskuntien toimintaa.¹⁹³ Euran seudun suojeluskunnat kuuluivat aluksi Porin suojeluskuntapiiriin.¹⁹⁴ Ne kuuluivat Satakunnan suojeluskuntapiiriin IV alueeseen.¹⁹⁵

Euran suojeluskunta järjestäytyi uusien sääntöjen mukaisesti marraskuun lopulla. Aluepäälliköksi määrätty Sigur Lindström piti 22. päivä marraskuuta ensimmäisen kokouksensa, jossa esikuntaan valittiin talouspäälliköksi farmaseutti Aarne Tollet, kasvatuspäälliköksi seminaarilainen Jalle Helle, kansliapäälliköksi maanviljelijä Kustaa Kunnas ja neuvottelevaksi jäseneksi tuomari Viljo Aalto. Suojeluskunnan vala otettiin miehistöltä Euran torilla sunnuntaina 8. joulukuuta vuonna 1918.¹⁹⁶

Suojeluskunnissa puuhattiin vuoden 1918 lopulla Viron vapaussotaa, Aunuksen retkeä ja muita heimosotia. Viron sotaretki onnistui, Aunuksen retki ei. Aunuksen retki käynnistyi vuoden 1919 huhtikuussa ja sen nolo loppuselvittely kirjattiin Tarton rauhansopimukseen vuonna 1920.¹⁹⁷ Viron sotaretkeen osallistuivat Euran suojeluskunnasta tilallisen poika Paul Junnila, työnjohtaja Väinö Junnila sekä kellosepän poika Väinö Kotilehto. Aunuksen retkelle lähtivät jääkäriluutnantti Väinö Alasmaa, maanviljelijä Paavo Lähteenmäki, pienviljelijä Edvard Raunio, pienviljelijä Artturi Männistö, työmies Niilo Rosvall, urkuri Niilo Lahti ja talollisenpoika Paul Junnila.¹⁹⁸ Väinö Alasmaa kaatui Nannalassa 4. toukokuuta vuonna 1919¹⁹⁹ ja Väinö Kotilehto menehtyi sairauteen Rakveressa²⁰⁰. Molemmat tuotiin Euraan haudattaviksi.

Suojeluskunta-aktivismi olisi radikalisoituessaan voinut muuttua vaaralliseksi, joten valtion johto päätyi rajoittamaan suojeluskuntien autonomiaa. Valtio otti suojeluskunnat kontrolliinsa asetuksilla. Asetus Suojeluskunnista annettiin 14. helmikuuta vuonna 1919, ja se vakiinnutti niille keskusjohtoisen organisaation. Asetuksen mukaan suojeluskuntien tuli hallituksen

ohjeiden mukaan edistää kansan puolustuskuntoisuutta sekä turvata laillista yhteiskuntajärjestystä. Niiden tehtävä oli antaa sotilaallista kasvatusta suojeluskuntalaisille, edistää voimisteluharrastusta, urheilua ja kansalaiskunnan kasvamista, toimia tarvittaessa varsinaisen armeijan tukena ja avustaa pyydettyinä järjestysviranomaisia.²⁰¹ Järjestön ylintä päätösvaltaa käytti presidentin alainen ylipäällikkö. Kontrolli pysyi siten presidentin käsissä, koska hänellä oli oikeus erottaa ylipäällikkö. Aktivistit eivät olleet tyytyväisiä siihen, että järjestö alistettiin valtion komentoon ja noudattamaan hallituksen ohjeita.²⁰²

Melkein kaikilla suojeluskunnilla oli paikallisten lottien kirjoma lippu. Lippu oli paikallisen osaston symboli.²⁰³ Euran suojeluskunnan lippu vihittiin käyttöön Euran kirkossa 20. toukokuuta vuonna 1919. Vihkimisen jälkeen suojeluskunta piti paraatin Euran torilla, missä opettajatar Saima Virtanen, rouva Emma Tollet ja emäntä Maria Arvo luovuttivat lipun suojeluskunnalle. Lippujuhlaan osallistuivat Euran suojeluskunnasta kaatuneiden vanhemmat, Porin suojeluskuntapiirin esikunta, Porin ja Rauman kaupunkien sekä myöskin Kokemäen, Panelian, Kiukaisten, Hinnerjoen, Honkilahden, Köyliön ja Säkylän suojeluskuntien esikunnat sekä Euran Suojeluskunnan perustaja tohtori Lehtinen, ministeri Collan ja kapteeni von Hertzen.²⁰⁴ Panelian suojeluskunta sai lippunsa 16. elokuuta 1919.²⁰⁵ Hinnerjoen lottien ompelema lippu puolestaan vihittiin käyttöön joulukuussa 1920. Lipun kantoi Hinnerjoen kirkkoon vihittäväksi rouva Rantavuori ja asiaankuuluvan luovutuspuheen piti ylioppilas Hulda Nakkila.²⁰⁶

Ida Martin, Anna Hyvärinen, Suoma Heinilä ja Eine Heiska luovuttivat Panelian suojeluskunnan lipun Heinilässä lokakuussa 1919. Panelian Kotiseutuyhdistyksen kokoelmat.

Arne Tollet piti suojeluskuntalaisille puheen sunnuntaina 13. heinäkuuta vuonna 1919 Euran vanhalla hautausmaalla, jossa paljastettiin kaatuneitten ja surmattujen suojeluskuntalaisten muistomerkki. Patsaan oli tehnyt euralainen kivenhakkaaja Akki Niemi arkkitehti Arvid Tollelin piirustusten mukaan. Euran suojeluskunnan torvisoittokunta ja sekakuoro lauloivat ja suojeluskuntalaiset seisoivat kunniarivissä. Jääkärikapteeni Väinö Alasmaan hautapatsas paljastettiin vastaavin menoin 15. marraskuuta vuonna 1925 Euran uudella hautausmaalla.²⁰⁷

Vapaussodan muistojuhlat ja sankarihautojen merkitseminen puheilla, lauluilla ja kirjoituksin valkoiseksi kulttuuriperinnöksi yhdistivät Lotta Svärd -paikallisosastoja ja paikallista suojeluskuntaa. Miesten ja naisten yhdistykset kokoontuivat yhteen vahvistamaan paikallista kulttuuriperintöään, ja yhdessä ne muodostivat paikallisen kulttuuriperintöyhteisön.²⁰⁸

Yhdistykset eivät kuitenkaan olleet pelkkiä perinnekerhoja. Suojeluskunta omisti sotilasaseita ja harjoitteli sotilastaitoja.

Euran suojeluskunta järjesti ensimmäiset kaksipäiväiset manööverit eli sotaharjoitukset elokuussa 1919. Euran, Lapin, Hinnerjoen, Honkilahden ja Säskylän suojeluskunnat ryhtyivät piiripäällikkö Ikosen johdolla puolustukseen. Euraa valloittamaan olivat saapuneet Rauman kaupungin ja maaseurakunnan sekä Kiukaisten suojeluskunnat jääkäri vänrikki Koivulan johdolla. Harjoitusten aikana oli kova ukonilma ja rankkasade, mutta sekä hyökkääjien että puolustajien mieliala oli Kustaa Kunnaksen mukaan innostusta täynnä. Puolueettomana manööverien tarkastajana oli Suojeluskuntien yliesikunnasta majuri Ahlroth. Harjoitusten päätteeksi löivät joukot rauhankämmettä Saarivaaran ahteella. Tämän jälkeen joukot esittäytyivät vielä yhteisessä paraatissa Euran torilla. Taustalla soittivat Porin, Säskylän ja Euran suojeluskuntien torvisoittokunnat kapellimestari Fröbergin johdolla.²⁰⁹ Maininnat aluepäällikön tai suojeluskuntapiirin järjestämistä kaksipäiväisistä harjoituksista toistuvat tämän jälkeen suojeluskuntien vuosikertomuksissa 20 vuoden ajan aina vuoteen 1939. Harjoituksia järjestettiin vähintään kahdesti vuodessa: Yhdet kesällä ja toiset talvella.

Elokuussa 1919 järjestetyt suojeluskuntien 2-päiväiset sotaharjoitukset päätti paraati Euran torilla. Taustalla oikealla näkyy Jalmari Karhulan suunnittelema kirkon liiteri-ruumisvaunuhuone²¹⁰. Satakunnan Museon kokoelmat.

Kesällä 1921 suojeluskuntien ulkopoliittiset puuhut kriisiytyivät valtakunnalliseksi suojeluskuntaselkkaukseksi. Selkkaus sai alkunsa *Hufvudstadsbladet*-sanomalehdessä julkaistusta Helsingin suojeluskuntapiirin päällikkö Paul von Gerichin kirjoituksesta, joka

arvosteli voimakkaasti Ranskan ja Puolan johtamaa reunavaltio politiikkaa Baltiassa ja Itä-Euroopassa. Kirjoitus aiheutti voimakkaita vastalauseita näiden maiden suurlähetystöjen taholta, ja Suomen hallitus painosti suojeluskuntajärjestön ylipäällikköä G. D. von Essenää erottamaan von Gerichin. Tämä kieltäytyi, minkä seurauksena tasavallan presidentti K. J. Ståhlberg erotti von Essenin ja nimitti tämän tilalle sotaväen esikuntapäällikön, kenraalimajuri Karl Emil Bergin, joka teki muutaman päivän päästä itsemurhan. Tapaus lakaistiin maton alle, vaikka siihen kytkeytyi jopa ministeri Ritavuoren murha.²¹¹

Valtion tavoite oli vuoden 1919 suojeluskunta-asetuksella hillitä kumouksellista aktivismia ja pitää aseet kontrollissaan. Jääkäri²¹² Lauri Malmbergin nostaminen suojeluskuntien ylipäälliköksi vuoden 1921 suojeluskuntaselkkauksen jälkeen rauhoitti aktivistit melkein kymmeneksi vuodeksi.

Suojeluskunnan naisista Lotta Svärdin paikallisosastoiksi

Suojeluskuntien ylipäällikkö Didrik von Essen totesi päiväkäskyssään 29. elokuuta vuonna 1919: ”Naisillakin on suojeluskuntavelvollisuutensa.” Hän ohjeisti naisten järjestäytymisen: ”Yhdistykset muodostetaan paikallisten suojeluskuntien yhteyteen ja kuuluvat ne paikallisesikuntiin.”²¹³ Kustaa Kunnas siteeraa Euran suojeluskunnan vuosikertomusta vuodelta 1918: ”Innostaakseen ja avustaakseen suojeluskunta-aatetta paikkakunnalla ovat Euran valkoiset naiset perustaneet ompeluseuran”.²¹⁴ Vuosina 1918–1920 Euran suojeluskunnan naisjärjestö tunnettiin nimellä ”Euran naiset”, ja vasta 15. kesäkuuta vuonna 1920 siitä tuli ”Euran Lotta-Svärd yhdistys”. Yhdistyksen ensimmäisen johtokunnan puheenjohtajaksi valittiin emäntä Maikki Kunnas ja johtokuntaan emäntä Maria Arvo muonitusosaston johtajaksi, sairaanhoitajatar Impi Backman saniteettiosaston johtajaksi, rouva Olga Ansio vaatetusosaston johtajaksi ja apteekkarinrouva Emma Tollet rahastonhoitajaksi. Euran Lotta Svärd -yhdistyksen ompeluseura kokoontui joka toinen viikko jonkun johtokunnan jäsenen kotiin viettämään työ- ja kahvi-iltaa. 1920-luvun lopulla yhdistykseen kuului 70 toimivaa jäsentä ja 6 kannatusjäsentä.²¹⁵

Hinnerjoen lottien paikallisosasto sai virallisesti alkunsa 2. huhtikuuta vuonna 1920, Panelian yhdistys 14. kesäkuuta vuonna 1920, Honkilahden paikallisosasto 4. huhtikuuta vuonna 1921 ja Kiukaisten yhdistys 1. lokakuuta vuonna 1921.²¹⁶ Valtakunnallinen Lotta Svärd -järjestö perustettiin vasta vuonna 1921.²¹⁷ Rakenteeltaan se oli suojeluskuntajärjestön peilikuva, ja

sen piirijako noudatti suojeluskuntien piirijakoa. Lotta Svärd -järjestön ensimmäiset säännöt oli rakennettu siten, että kentän ääni kuuluisi päätöksenteossa.²¹⁸

Suojeluskuntanaisten järjestäytyminen osaksi Lotta Svärdiä ei kuitenkaan edennyt spontaanisti alhaalta ylös, vaan suojeluskuntien ylimmän johdon ohjaamana. Piirien perustaminen ohjeistettiin Lotta Svärdin keskusjohtokunnan kirjeellä helmikuussa 1921. Lotta Svärd -järjestön paikallisosastot raportoivat toiminnastaan piiritasolle ja piirit keskusjärjestölle. Paikallisosastot saivat toimintaohjeensa piiristä. Valtakunnan tasolta katsottuna Lotta Svärd -järjestö näytti suojeluskuntajärjestöstä erilliseltä kolmetasoiselta yhdistyshierarkialta. Järjestön sisäinen komentoketju oli myös sota-aikana, ylintä johtoa lukuun ottamatta, puolustusvoimista erillään. Paikalliset yhdistykset olivat kuitenkin organisesti kiinni paikallisessa suojeluskunnassa²¹⁹, eikä paikallinen yhdistys pyrkinyt eroon suojeluskunnasta.²²⁰ Lotta Svärd -järjestön parissa toimi enemmän väkeä kuin suojeluskunnissa. Siellä oli enimmillään, vuonna 1944, noin 232 000 naista,²²¹ viidennes suomalaisista naisista.²²²

Euran lotat ovat kokoontuneet Euran

Pirtin rappusille 1930-luvulla. Kuvassa ovat Aili Helander, Loviisa Heikkilä, Hilja Järstä, Impi Backman, Linnea Lönnberg, Maija Helin, Laura Syrjänen, Lina Tarmo, Suoma Rantasalo, Hilma Jussila, Elli Aalto, Anna Vallimäki, Sandra Peltonen, Aino Härmälä, Meeri Soupas, Alma Lahti, Julia Pettersson, Bertta Hellevuori, Aune Soupas, Maija Suominen, Hilda Peltola, Helvi Riihelä, Ester Ylinen, Salme Soupas, Saara Anttila, Anni Juhola, Lahja Nikulainen, Lyyli Lilius, Aino Grönlund, Saara Vahanen, Helvi Vahanen, Lempi Anttila, Hilda Suominen, Rauha Tarmo, Ojanperä, Sulo Kännö, Taimi Tarmo, Saima Virtanen, Anna-Liisa Grandell, Anna Ahlström ja Birgit Överisti. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Ylipäällikön päiväkäsky määräsi lotat auttamaan suojeluskuntaa saniteettitarpeiden valmistuksessa, valmistamaan varusteita, toimimaan liikekannallepanon jälkeen

sairaanhoidajattarina ja keittäjättärinä, sekä keräämään varoja. Varainkeruukeinoksi päiväkäskey suositteli juhlia.²²³ Toiminnan tuli olla aseetonta. Suojeluskuntien sotaharjoituksissa aktiivisen roolin etulinjassa omaksuneet naiset oli vuonna 1919 palautettu ylipäällikön päiväkäskeyllä takaisin rintaman taakse.²²⁴

Hinnerjoen suojeluskunnan Lotta Svärd dokumentoi toimintaansa huolellisesti vuodesta 1920 lähtien. He pitivät pöytäkirjaa myös iltamissaan. Yhdistys oli pieni. Siihen kuului 1920-luvun alussa 22 toimivaa jäsentä ja 13 kannatusjäsentä.²²⁵ Yhdistystä pyörittivät nuoret naiset ja sitä luotsasi vuonna 1920 ylioppilas Hulda Nakkila. Ensimmäinen johtokunta tilasi ensi töikseen 30 valkoista käsivarsinauhaa ja alkoi puuhata iltamia.²²⁶ Yhdistys toimi kiinteässä yhteydessä omaan suojeluskuntaansa, ja neidit valmistelivat varainkeruujuhlia ja iltamia yhteistyössä suojeluskuntalaisten kanssa.

Iltamat suunnattiin joko maksavalle yleisölle tai omalle väelle. Perheiltamat järjestettiin harjoituksiin osallistuvien suojeluskuntalaisten virkistykseksi. Hinnerjoen lottien perheiltamassa helmikuussa 1920 tervehdyspuheen piti Taimi Mäki, minkä jälkeen Taimi Pohjola ja Suoma Kauppi esittivät runoja. Seurasi yhteislaulua, tarjoilu ja lopuksi tanssia.²²⁷ Iltamien kaava oli lähes sama kaikissa paikallisyhdistyksissä. Pitkän kaavan iltamiin kuului enemmän esityksiä, ja niihin saattoi sisältyä myös näytelmiä. Panelian lottien Harjavallan Seurahuoneella sunnuntaina 13. maaliskuuta vuonna 1921 järjestämässä iltamissa kuultiin tervehdyspuhe, lottien kuoron laulua, runo, yksinlaulua, sekakuoron laulua, puhe, ja nähtiin näytelmäkappale *Tukkijoella*. Lopuksi sielläkin päästiin tanssimaan.²²⁸

Kiukaisten lotat järjestivät tanssillisia iltamia vielä 1930-luvun puolivälissä, mutta yleisöä ne eivät tuolloin enää vetäneet. ”Lotat toimeenpanivat viime sunnuntaina seuratalossa reippaan ohjelmansa puolesta erinomaisesti onnistuneen iltaman. Aluksi rouva Minna Collan esitti muutamia mieltymyksellä kuultuja pianokappaleita, minkä jälkeen neiti Lyyli Pero piti tervehdyspuheen. Rouva Helmi Santavirta lausui runon ja sen jälkeen esitettiin näytelmä ”Kapteenin keittiössä”. Iltama päättyi reippaaseen karkeloon. Väkeä olisi saanut olla enemmän.”²²⁹

Juhlailtamat olivat tanssillisia iltamia vakavahenkisempiä tilaisuuksia. Hinnerjoen lottien ensimmäiset juhlailtamat 1. toukokuuta vuonna 1920 alkoivat sekakuoron esittämällä virrellä *Jumala ompe linnamme*. Virttä seurasi urkuri Eetu Koskelan pianonsoittoa ja puheenjohtaja Hulda Nakkilan tervehdys. Neiti Taimi Mäki lausui tunteikkaasti runon *Herää Suomi*, herra

V. Mattila Lapista piti juhlapuheen ja sekakuoro lauloi muutaman laulun lisää. Lopuksi esitettiin näytelmäkappale *Vaasan poikia*. Hinnerjoen eroava paikallispäällikkö²³⁰ piti puheen päivän merkityksestä paikalliselle suojeluskunnalle.²³¹ Oman väen iltamat eivät tuottaneet voittoa.²³²

Hinnerjoen lottien ompeluseura valmisti Porin suojeluskuntapiirin Lotta Svärdin kirjelmän ohjeistamana varusmiehille joululahjoja.²³³ Lotta Svärd Satakunnan piirin mukaan tämä oli tapana lähes kaikissa paikallisosastoissa. Tapa, joka alun perin perustui piirin ohjeeseen, jäi vähitellen unohduksiin. 1920-luvun lopussa joulutervehdyksiä ja lahjoja lähetettiin vain niitä erikseen pyytäneeseen rykmenttiin.²³⁴ Hinnerjoen lottien ompeluseura kokoontui alkuun säännöllisesti joka torstai, ja siellä valmistettiin suojeluskunnalle lippua.²³⁵ Ompeluseuran kokoontumiset harvenivat lipun valmistumisen jälkeen.

Joulukuun 1920 iltamien ravintolasta huolehtimaan komennettiin Hinnerjoella vakiintuneen tavan mukaan neljä neitiä ja neitien seuraksi valittiin sama määrä suojeluskuntalaisia.

Iltamien ovivahteina toimi kolme neitiä ja pääsymaksu oli kahdeksan markkaa.²³⁶

Helmikuussa 1921 Hinnerjoen suojeluskunnan Lotta Svärdit muonittivat suojeluskunnan kolmepäiväisiä sotaharjoituksia ja järjestivät sotaharjoitusten aikana perheiltamat.²³⁷

Maaliskuun iltamien ohjelma koostui tervehdyspuheesta, runoista sekä näytelmäkappaleesta ”Yö ja päivä”. Neidit jakoivat johtokunnan kokouksessa tottuneesti neitien ja poikien työt ja työllistivät siinä ohessa hiukan suojeluskunnan paikallispäällikköäkin:

”Ravintolatoimikuntaan valittiin neidit Suoma Kauppi, Taimi Mäki sekä allekirjoittanut (Sihteeri Ilona Nummela) Poikia: Arne Raula ja Frans Pietilä. Lippuja myymään Vihtori Santala. Tilaisuudesta ilmoittaminen jätettiin paikallispäällikön huoleksi.”²³⁸

Osallistuminen Lotta Svärd -piirin toimintaan ei ollut näiden neitien prioriteeteissa ylimpänä. Sen sijaan, että olisivat määränneet puheenjohtajansa edustamaan yhdistystä piirin kokouksessa, he valtuuttivat tämän selvittämään suunnilleen kerran vuodessa mitä piirin vuosikokouksessa oli puhuttu, ellei itse ehtinyt paikalle. Piirin kirjeitä johtokunnan kokouksissa toki luettiin.²³⁹ Piirin tai keskusjärjestön ohjekirjeissä ei enää vuoden 1921 jälkeen puhuttu ”Suojeluskuntien Lotta Svärdeistä”, mutta Hinnerjoen lottien ajatus suojeluskuntaan kuulumisesta eli pitkään pöytäkirjojen otsikoissa. Se katosi vuonna 1921, ilmeisesti Lotta Svärdin Porin piirin oheistamana.

Hinnerjoen lottien papereista löytyi huonokuntoinen vuodesta 1920 alkava henkilöluettelo, joka kertoo yhdistyksen sosiaalisesta rakenteesta. Enemmistö yhdistyksen jäsenistä oli tilallisen tyttäriä. Heitä oli yhdeksän kymmenestä pitkälle 1930-luvulle. Jäsenistöön kuului myös puhelinvälittäjiä ja keskuksenhoitaja. Joukossa oli jonkin verran ”rouvia”, muutamia ”neitejä”, jokunen ”emäntä” ja lisäksi hajaosumina konttoriapulainen, palvelijoita tai palvelijattaria, karjakkaja, kirjanpitäjä, meijerikköjä, sairaanhoitaja, liikeapulaisia ja kauppaapulaisia, tohtorinna, kansakoulunopettajia sekä koululaisia. Talvisotaan mennessä yhdistykseen ehti liittyä 109 naista. Loput 71 naista liittyivät vuosina 1940–1944. Uusi sukupolvi nuoria tilallisen tyttäriä ilmaantui 1940-luvulla. Sotavuosina 17 pääosin 19–22-vuotiasta Hinnerjoen lottaa siirrettiin rintamalle. He lähtivät Jääskeen, Räisälään ja Karhumäelle.²⁴⁰ Vuonna 1940 alkuperäisistä tilallisen tyttärinä suurin osa lienee ollut jo emäntiä tai rouvia, mutta henkilökorttiluetteloon statusta ei korjattu. Yhdistykseen liittyvien naisten tausta muuttui aiempaa monipuolisemmaksi 1940-luvulla: Joukossa oli enemmän koululaisia, keskushoitajia, palvelijoita ja yksittäinen ”vänrikin rouva”.²⁴¹

Alarivin Maire Kreula,

Alli Kreula, Anna Pietilä ja Helly Salonen sekä ylärivin Aina Vahala, Eeva Jokimaa, Liisa Suvanto ja Annikki Arvela toimivat Hinnerjoen lotissa 1930-luvulta 1940-luvulle. He kuuluivat vuonna 1944 yhdistyksen viimeiseksi jääneeseen johtokuntaan. Jussi Lammelan kokoelmat.

Johtokunta kokoontui yksityiskodeissa, kuten tapana oli 1920-luvulla lottayhdistyksissä ja suojeluskunnissa. Iltamat yhdistys järjesti Hinnerjoen seuratalolla eli Rauhalassa²⁴², paitsi kesäisin, jolloin rakennus oli varattu seurakunnan käyttöön. Harjoitusten ja tilaisuuksien

ruokahuoltoon kului muutamia työpäiviä vuodessa, ja yhdistys tarjosi ompelun harrastajille mahdollisuuden valmistaa asevelvollisille lahjoiksi esimerkiksi nenäliinoja. ”Sotilaille hommattiin joululahjoja entiseen tapaan. Tavanmukaista keräystä ei kuitenkaan vuonna 1921 järjestetty syystä, että oli edellisen vuoden peruja, joista ompeluseurassa saatiin valmistaa joululahjoja.”²⁴³ Jäsenmäärä vakiintui parinkymmenen toimivan jäsenen tuntumaan, kunnes alkoi nousta 1920-luvun viimeisinä vuosina. Vuonna 1929 jäseniä oli 64, joista toimivia 49. Jäsenmäärän kasvaessa myös toiminnan luonne muuttui.

Puheenjohtaja vaihtui Hinnerjoen lotissa vähintään yhtä usein kuin suojeluskunnan paikallispäällikkö. Puheenjohtajana oli vuonna 1922 neiti Hilda Sillanpää, vuonna 1923 emäntä Miina Aro, vuonna 1925 Taimi Raula, vuonna 1928 rouva Anna Kulmala ja vuonna 1929 Sylvi Kauppi.²⁴⁴ Vuonna 1923 johtokunta lähetti Poriin saniteettikursseille kolme neitiä, ja yhdistykseen nimettiin ensimmäistä kertaa virallisesti myös huvitoimikunta ja käsityötoimikunta.²⁴⁵

Lottien päätehtävä oli muonittaa suojeluskunnan harjoituksia ja koulutustilaisuuksia, jotka saattoivat kestää useita päiviä. Muonitustehtävien lisääntyessä muut tehtävät saivat väistyä. Ompeluseuran toiminta hiipui. Ennen niin vilkas huvitoimikuntakin oli puheenjohtajan mielestä nukuksissa vuonna 1923. Palkaton sukki kutominen ei ollut mielekästä, joten neidit ostivat sotaväessä palveleville suojeluskuntalaisilleen vuonna 1924 joululahjoiksi 16 paria sukkia ja 30 nenäliinaa. Pöytäkirja ei kerro, ostettiinko lahjat yhdistyksen omilta jäseniltä. Luultavasti kyse oli käytännössä pienen korvauksen maksamisesta niille, jotka näitä lahjoja valmistivat. Hinnerjoen Osuusmeijeri tuki vuonna 1923 paikallisten lottien toimintaa 750 markalla, joten pieneen palkkioon oli varaa.²⁴⁶ Ompeluillat herätettiin Hinnerjoella uudelleen henkiin vuonna 1927. Kyseisen vuoden aikana lotat järjestivät Rauhalassa myös kolmet yleiset iltamat puheineen, runoineen ja näytelmineen. He pistäytyivät suojeluskuntalaisten kanssa kirkossa itsenäisyyspäivänä, auttoivat suojeluskuntalaisia iltamajärjestelyissä, pitivät ravintolaa kolmissa harjoituksissa, tarjoilivat harjoituksissa 65 päivällistä ja 130 teetä, osallistuivat puunajotalkoisiin ja keittivät vielä yhdessä hälytyksessä kahvit 20 miehelle. Suojeluskunnan vuosikokouksessa oli tarjottu lisäksi vapaat kahvit noin 45 ”henkelle”.²⁴⁷ Muonitus sujui rutiinilla, ja kaikki 12 sotaväessä palvelevaa Hinnerjoen suojeluskuntalaista saivat joululahjaksi villasukat. Lisäksi kolme Hinnerjoen lottien edustajaa osallistui Kokemäen Lotta-päiville.²⁴⁸ Toiminta oli 1920-luvun loppua kohden

järjestäytymässä Porista tulleiden ohjeiden mukaiseksi, ja muistiinpanoista katoavat rivien väliin piilotetut poikia koskevat huomautukset.

Porin teatteritalolla kokoontui 12. helmikuuta vuonna 1927 Lotta Svärd -yhdistyksen Satakunnan piirin tavanomainen vuosikokous, johon oli edustajansa lähettänyt 31 paikallisosastoa. Paikalla oli tietysti edustus kaikista Satakunnan paikallisosastoista, myös Hinnerjoelta. Valistuspuhuja kertoi 200 saapuvilla olevalle naiselle, että lotat tekivät työtään suojeluskuntien hyväksi. Lotille kerrottiin myös, että heidän tehtävänsä oli ”taistella sitä siveellistä rappeutumista vastaan, joka yhä laajemmalla rehoittaa maassamme uhaten viedä kansamme siveelliseen perikatoon.”²⁴⁹ Piirin valistuspuheiden retoriikka oli välillä sellaista, että kuulijoiden joukossa on täytynyt olla joku, jonka suupielet nykivät.

Lokakuussa 1928 Hinnerjoen lottien ompeluseura alkoi kokoontua Kyläkreulan talossa valmistamaan sotilaille joululahjoja. Käsityötarvikkeet kertyivät osin keräämällä, osin ostamalla.²⁵⁰ Satakunnan piirin marraskuussa 1929 pidetyille Kiukaisten lottapäiville lähtivät Hinnerjoelta rouva Vuorenmaa sekä neiti Lähteilä.²⁵¹ Vuoden 1929 aikana vilkastui myös Hinnerjoen suojeluskunnan toiminta, ja lotat saivat muonittaakseen kuudet harjoitukset. Uutuutena omaksuttiin urheilumerkkien suorittaminen.²⁵² 1930-luvun alussa Hinnerjoen lottien toimintaan vakiintui uusi järjestelmällisyys. Vuonna 1930 toiminta oli lottien omastakin mielestä ”paikkakuntamme oloihin verrattuna jokseenkin vilkasta”.²⁵³ Vapaaehtoiselta pohjalta toimivan yhdistyksen tehtävät lisääntyivät kuin varkain. Jokainen uusi tehtävä, kuten Lotanpäivän kahvitus tai Ravanin leiripäivien muonittaminen, saattoi muuttua vuodesta toiseen toistuvaksi velvollisuudeksi.

Leiritöitä ja työleirejä 1920-luvulta 1930-luvulle

Satakunnan suojeluskuntapiiri järjesti vuodesta 1921 lähtien Ulvilan Ravaninkylässä kesäisin leirin, jonne paikalliset yhdistykset lähettivät jäseniään työhön, urheilemaan, kilpailemaan, harjoittelemaan ja opiskelemaan suojeluskuntatyötä. Leiriläiset tutustuivat uusiin urheilulajeihin. *Satakunnan Kansan* mukaan suojeluskuntapiirin leirillä oppi ”luonnollisesti paljon enemmän kuin monissa paikallisen suojeluskunnan harjoituksissa, joten mahdollisimman monen suojeluskuntalaisen on koetettava päästä kokoukseen saapumaan.”²⁵⁴ Harjoitteluympäristö oli moderni. Siellä oli jo vuonna 1922 käytössä uudenlaiset kaatuvat maalitaulut. Leiriläinen pääsi tutustumaan konekiväärikomppanian kevyisiin ja raskaisiin konekivääreihin. Toiminnalliset harjoitukset pidettiin aamulla ja

illalla.”Päivän kuumimpana aikana urheillaan ja pelataan uutta mielenkiintoista pesäpalloa sekä harjoitellaan tähtäystä.”²⁵⁵

Vuodesta 1923 lähtien Lotta Svärdin Satakunnan piirijohtokunta organisoï Satakunnan suojeluskuntien piirin leiripäivien muonituksen. Piiri määräsi paikallisyhdistykset toimittamaan ruokatarpeita, rahaa ja työvoimaa. Leirille osallistuneiden suojeluskuntalaisten määrä kasvoi alkuvuosien kolmestasadasta 1930-luvun lopun tuhanteen kahteensataan. Muonittajina oli joka kesä kuutisenkymmentä lottaa.²⁵⁶ Lotat saivat paikan päällä viikon muonituskoulutuksen, ja leiri päättyi yleensä heinäkuun alussa pidettyyn suureen maakuntajuhlaan.²⁵⁷ Lottien työ oli palkatonta. Kiukaisten lotat huolehtivat vuonna 1927 maakuntajuhlien päättäjäispäivän ravintolajärjestelyistä yhdessä Harjavallan osaston kanssa. Ravintola tuotti lähes 16 000 markkaa Lotta Svärdin Satakunnan piirille. Raaka-aineet oli kerätty pääosin lahjoituksina paikallisosastoista, ja lisäksi paikallisosastot lahjoittivat piirille leiriä varten selvää rahaa.²⁵⁸ Esimerkiksi Hinnerjoen lotat toimittivat vuonna 1927 Ravanin leirille 21 hehtolitran perunoita ja 257 markkaa.²⁵⁹ Vastaavia lahjoituksia teki jokainen paikallisosasto. Lotta Svärd -piiri pyöri paikallisosastojen keräys- ja talkootaloudella.

Vuonna 1927 leiripäiville osallistui Kiukaisista kahdeksan suojeluskuntalaista.²⁶⁰ Honkilahdesta puolestaan lähti Ravanin viisi miestä vuonna 1928.²⁶¹ Vuonna 1929 Kiukaisista oli leirillä 11 suojeluskuntalaista ja heidän lisäksi kaksi suojeluskuntapoikaa.²⁶² Euran suojeluskunnasta osallistui vuoden 1930 kesäleirille peräti kymmenen poikaosastolaista ja neljä aikuista miestä.²⁶³ Osallistujamäärä lähti kasvuun 1930-luvun alussa. Vuonna 1931 Eurasta saapui leirille jo 19 miestä ja 24 poikaa.²⁶⁴

Pikkupojat saivat Ravanin 1930-luvun leiripäivillä käsiinsä aseita. Anna Sivulan kokoelmat.

Vuonna 1931 Ravanin kymmenensillä leiripäivillä vieraili tasavallan presidentti Svinhufvud.²⁶⁵, ja vuonna 1932 siellä vierailivat kenraalit Mannerheim ja Malmberg. Vuonna 1932 osallistujiakin oli enemmän kuin koskaan ennen. ”Erikoista huomiota on tällä kertaa herättänyt poikaosaston lukuisuus”, totesi *Satakunnan Kansa*.²⁶⁶ Suojeluskuntapiiri järjesti

vuonna 1932 Ravanissa suojeluskuntien leiripäivien lisäksi kahdet suojeluskuntien neuvottelupäivät, lääkintäaliupseerikurssin, kolme alipäällystökurssia sekä radiokurssin.²⁶⁷

Suojeluskuntien alipäällystökurssilta sai suojeluskunnan oman aliupseeriarvon.

Suojeluskuntakorpraali ei siis ollut automaattisesti asevoimien korpraali. Suojeluskuntapiirin alipäällystökoulutukseen osallistui esimerkiksi vuonna 1929 Kiukaisista 26 miestä, joista kymmenen onnistui läpäisemään kurssin.²⁶⁸

Suojeluskunnat ampuma- ja urheiluseuroina

Kiukaisten suojeluskunnan paikallispäällikkö Arvi Kallin tehtäviin kuului vuonna 1925 paitsi johtaa esikunnassa puhetta, myös hoitaa suojeluskunnan kansliaa ja varusteita sekä pitää ampumarjoituksia. Kallin esikuntaan kuuluivat eversti Collan, pankinjohtaja Santavirta sekä maanviljelijät Frans Simula ja Hannes Ruohomaa.²⁶⁹ ”Kapinan edellä virinnyt suojeluskunta-aate ei ole sammunut”, kirjoitti Kalli Kiukaisten suojeluskunnan toimintakertomukseen tammikuussa 1928. Kymmenessä vuodessa yhdistyksen toiminta oli vakiintunut rauhan ajan uomiin.²⁷⁰ Aatteellisista maanpuolustusyhdistyksistä oli päätehtävänsä ohessa tullut myös ampumaseuroja, urheiluseuroja ja poikakerhoja.

Eniten harrastettu ja harjoiteltu laji oli suojeluskunnissa tietysti ammunta. Aseiden käsittelyä harjoiteltiin säännöllisesti. Satakunnan suojeluskunnat ottivat vuonna 1926 ampumakoulutuksessaan käyttöön uudenlaisia ampumakirjoja.²⁷¹ *Satakunnan Kansa* lahjoitti ampumakirjakilpailun kannustimeksi kiertopalkinnon nimeltä Satakunnan Haka.²⁷² Myös Kiukaisissa otettiin vuonna 1926 käyttöön kaksiosaiset ampumakirjat. Miehet täyttivät niitä vuonna 1927 kahdeksissakymmenissä harjoituksissa. Ampumakirja I:n sai suoritettua 69 suojeluskuntalaista, ja 37 suojeluskuntalaista ehti täyttää myös ampumakirjan toisen osan.²⁷³ Ampumarjoitusten lisäksi Kiukaisten suojeluskunta järjesti vuonna 1927 kuudet ampumakilpailut ja kahdet ampumahiihtokilpailut. Suojeluskuntapiirin kilpailuihin tämä paikallinen seura lähetti 68 osallistujaa.²⁷⁴ 1930-luvun alun Kiukaisissa noin kolmannes yhdistyksen käyttömenoista meni ampumatarvikkeisiin.²⁷⁵

Suojeluskuntien urheiluseuratoiminta ei enää 1920-luvulla ollut sotilaallisen harjoittelun peitet toimintaa kuten vuonna 1917. Ampumaurheiluharrastaja tähtäsi muiden urheilijoiden tavoin kilpailuihin, ja seurat kilpailivat keskenään pisteytetyistä, kollektiivisista suorituksista. Ampumaurheilun suosio kasvoi 1930-luvun aikana ja suuri osa lajin harrastuksesta kanavoitui Suomessa suojeluskuntien kautta.²⁷⁶

Euran suojeluskunnan hallussa oli useita

kiertopalkintoja vuonna 1924. Satakunnan Museon kokoelmat.

Honkilahden suojeluskunnan paikallispäällikkö Urho Rantala muistelee ampumakilpailujen ja muun ampumatoiminnan olleen suojeluskuntien alkuvuosina paljon satunnaisempaa kuin vuonna 1928. Honkilahden suojeluskunta osallistui vuosina 1925–1928 säännöllisesti piirin järjestämiin kilpailuihin ja järjesti säännöllisesti myös paikalliset kilpailut neljästi vuodessa: Keväällä, kesällä, syksyllä ja talvella. Honkilahdessakin oli alettu harrastaa uudenlaista ampumakirja-ammuntaa. Ampumakirja-ammunnan johtamisesta vastasi paikallispäällikkö, ja tilaisuuksia järjestettiin vuosittain useita. Enempiin ampumisiin ei Urho Rantalan mukaan olisi piiristä saatu patruuna-annos edes riittänyt.²⁷⁷

Ampuma- ja urheiluharrastus lisääntyvät kaikissa Satakunnan piirin suojeluskunnissa 1920-luvun aikana. Satakunnan suojeluskuntapiirin keskusradalla Ulvilan Ravaninkylässä saattoi yhtä aikaa ampua 35 miestä kiväärillä, 35 pistoolilla tai pienellä kiväärillä ja 5 taistelupistoolilla. Suojahaudalla ja liikkuvilla tauluilla varustettuja ratoja oli Satakunnassa kahdeksalla suojeluskunnalla ja kiinteillä tauluilla varustettuja ratoja 18 suojeluskunnalla. Ilman omaa rataa sinnitteli vuonna 1932 vielä 18 suojeluskuntaa.²⁷⁸

Jokainen suojeluskunta, suojeluskunta-alue ja suojeluskuntapiiri järjesti vuosittain useita ampumakilpailuja. Lisäksi tulivat valtakunnalliset kilpailut. Esimerkiksi Euran suojeluskunta järjesti vuonna 1929 omille jäsenilleen seitsemät kouluammunnat, kahdet ammunnat Suomen ampumaliiton tauluihin, yhdet yhdistetyt kenttä- ja kouluampumakilpailut, kahdet kenttäampumakilpailut pistoolilla, sekä yhdet taisteluammunnat pistoolilla, ynnä vielä erillisten harjoitusten yhteydessä yhdet kenttäammunnat Bergman-pistoolilla.²⁷⁹ Esikunta keskusteli 1930-luvun alussa vakavasti siitä, että Euraankin olisi rakennettava kunnollinen ampumarata.²⁸⁰ Naapurisuojeluskunnilla alkoi jo olla niitä.

Vuonna 1928 Honkilahden suojeluskunta osallistui ampumakilpailuihin kahdeksan kertaa. Paikallispäällikön mukaan osallistuminen suojeluskuntapiirin ampumakirjakilpailuihin oli

pakollista.²⁸¹ Joku jäsen saattoi toki jäädä kotiin, mutta yhdistyksen oli osallistuttava. Suojeluskunnat kilpailivat keskenään osallistumisprosentista. Paitsi ampumakirjakilpailuihin, osallistui Honkilahden suojeluskunta vuonna 1928 myös vapaaehtoisempiin otteluihin, kuten prosenttihilhiin, ammutamestaruuskilpailuihin ja kenttäammuntoihin, hiihtokilpailuihin sekä yleisurheilukilpailuihin. Suojeluskuntien yleisurheilukilpailun erikoisuus oli kolmiottelu, joka koostui 1920-luvun lopussa pienoiskivääriammunnasta, 50 metrin maastajuoksusta sekä käsikranaatin heitosta.²⁸²

Ampuminen oli paitsi urheilua, myös sotilastaito. Sen ohella suojeluskunnassa harjoiteltiin muitakin sotilastaitoja. Sotilastaitojen harjoittelu ei 1920-luvulla ollut niin näkyvää kuin urheilu, vaikka paraatit ja suuret sotaharjoitukset olivatkin näyttäviä tapahtumia. Kustaa Kunnas kirjoittaa vuonna 1929: ”Kuluvan vuosikymmenen vuodet Suojeluskuntamme toiminnassa ovat olleet käytännöllisesti toisen tapaisia kuin kaksi ensimmäistä. Se ei ole enää ulospäin näyttänyt yhtä repäisevältä kuin alussa. Jotkut sivulliset ovatkin luulleet siinä näkevänsä toiminnan väsymystä. Mutta itse asiassa sitä ei sen tarvitse olla, vaan kun harjoitukset uuden koulutusjärjestelmän mukaan käyvät luennon muodossa sotatekniikan selityksillä ja havainnonteolla, niin se on tapahtunut Suojeluskunnan omassa suljetussa seurassa, joka ei ole sivulliselle ollut tiedossa. Tämä tapa mielestämme käykin oikean taktiikan mukaan. Samoin on näinä vuosina vähennetty manööverien, paraatien ja juhlien pitoa, mutta sen sijaan on runsaalla mitalla otettu suojeluskuntaan urheilu ja siinä monenmoiset kilpailut.”²⁸³

Urheilutoiminta vilkastui 1930-luvun edetessä.²⁸⁴ Valistustyö ei kiinnostanut suojeluskuntalaisia läheskään niin paljon kuin urheilu, ja niinpä esimerkiksi Kiukaisten suojeluskunta päätti vuoden 1933 alussa lakkauttaa valistustoimikuntansa.²⁸⁵ Toimikunta heräsi vaivihkaa takaisin henkiin, sillä suojeluskuntien toimikunnista oli säädetty asetuksessa. Suojeluskunnissa yleistyi 1930-luvulla tapa merkitä pöytäkirjoihin kokouksen päättäneen ”asetuksen määrämät”.²⁸⁶ Ilmeisesti niitä oli ylhäältä muistutettu autonomian rajallisuudesta. Talvella 1934 lumen puute esti suksille nousun, joten hiihdon sijasta kilpailtiin ammunnessa. Kiukaisten suojeluskunta järjesti vuonna 1934 seitsemät ampumakilpailut ja kuudet muut urheilukilpailut.²⁸⁷ Ampumakilpailuja oli vuonna 1935 neljät ja muita urheilukilpailuja kuudet.²⁸⁸ Vuonna 1936 ampumakilpailuja oli kiväärillä viidet ja niiden lisäksi useita korpraalikuntien eli kyläosastojen välisiä pienoiskivääriammuntoja.²⁸⁹

Ampumaharrastusta vaikeutti monessa suojeluskunnassa asiallisen ampumaradan puuttuminen. Kiukaisissa toiveissa oli tilanteen korjaaminen,²⁹⁰ ja suojeluskunta valtuutti vuonna 1934 esikuntansa rakennuttamaan radan.²⁹¹ Ampumarata perustettiin Harolaan keskelle metsää.²⁹² Kuluihin varattiin 16 000 markkaa, mutta eihän se riittänyt edes alkuun.²⁹³ Ampumarata osoittautui vaativaksi rakennuskohteeksi ja valmistuminen viivästy. Hanke rahoitettiin lahjoituksin.²⁹⁴ Kiukaisten lotat lahjoittivat vuonna 1935 Kiukaisten suojeluskunnalle ampumarataa varten 12 000 markkaa. Kun Rouvat Santavirta ja Martin kävivät kertomassa lahjoituksesta suojeluskunnan vuosikokoukselle, heitä kiittämään valtuutettiin korpraali Santavirta ja sotamies Martin.²⁹⁵ Ampumarata oli suojeluskunnan toiminnan näkökulmasta tärkeämpi kuin urheilukenttä. Kiukaisten ampumaradan hinnaksi laskettiin suojeluskunnassa vuonna 1936 kertyneen 70 000 markkaa. Sijoitus kannatti. Rata otettiin käyttöön keväällä 1936. Suojeluskuntalaiset kehuivat sitä käytännölliseksi harjoittelu- ja majoituspaikaksi.²⁹⁶ Muissakin Euran seudun suojeluskunnissa puuhattiin uusia ampumaratoja.

Prosenttihiihtoa ja mäenlaskua

Suojeluskuntien yliesikunta tiesi, ettei kukaan liittynyt suojeluskuntaan päästäkseen sulkeisharjoituksiin. Vetovoimatekijöitä olivat urheilu, liikunta ja tutut ihmiset.²⁹⁷ Suojeluskunnat olivat kilpailevia yhteisöjä. Ne kilpailivat sisäisesti, keskenään paikallisesti, alueellisesti, piiritasolla ja valtakunnallisesti. Suojeluskuntien välisissä urheilukilpailuissa yksilö edusti suojeluskuntaansa, mutta muissa kilpailuissa hän edusti kotipaikkakuntansa SVUL:n seuraa, mikäli sellainen oli.²⁹⁸ Suojeluskunnat eivät siis olleet varsinaisia urheiluseuroja.

Suojeluskuntien urheilutoiminta oli dosentti Erkki Vasaran mukaan laajimmillaan 1920-luvulla. Niissä harrastettiin monipuolisesti ja useita lajeja. 1930-luvulla sotilaskoulutus alkoi korostua urheilun kustannuksella. Urheiluohjaajien nimike muuttui jo vuonna 1928 sotilasohjaajaksi ja suojeluskuntaurheilun lajikirjo supistui. Hiihto ja ammunta säilyttivät asemansa suojeluskuntien keskeisinä toimintamuotoina.²⁹⁹

Panelian suojeluskunta otti 1920-luvun alussa osaa kaikkiin Porin suojeluskuntapiiriin urheilu- ja ampumamestaruuskilpailuihin varsin hyvin tuloksin. Se voitti vuonna 1923 sekä 5-ottelu- että pistoolimestaruuden.³⁰⁰ Honkilahden suojeluskunta alkoi osallistua suojeluskuntien välisiin hiihto- ja urheilukilpailuihin vuonna 1921, mutta ei aluksi

saavuttanut kovin kummoisia tuloksia, sillä osanotto oli laiskaa. Hiihtoharrastuksen suosio kasvoi kuitenkin 1920-luvun lopulla, ja talven 1928 hiihtokilpailuun osallistui Honkilahdessa jo 75 suojeluskuntalaista.³⁰¹

Kiukaisten suojeluskunnan esikunta

kokoontui 13. maaliskuuta vuonna 1927. Kuvassa ovat johtaja Hakala, opettaja K. Oskari Santavirta, Armas Knuutila, paikallispäällikkö Arvi Kalli, maanviljelijä Frans Simula ja maanviljelijä Hannes Ruohomaa. Pöydällä ja kaapin päällä komeilevat seuran hallussa olleet kiertopalkinnot. Satakunnan Museon kokoelmat.

Prosenttihiihdossa suojeluskunnat kilpailivat keskenään siitä, mikä yhdistys sai eniten jäseniään ladulle. Sunnuntaina 11. maaliskuuta vuonna 1928 nousi suojeluskuntalaisia Kiukaisissa suksille enemmän kuin koskaan aiemmissa prosenttihiihdoissa. Sekä vanhat että nuoret olivat lähteneet keräämään suojeluskunnalleen prosentteja. Hiihto oli suosittua muidenkin kuin suojeluskuntalaisten keskuudessa. Kiukaisissa pidettiin samana päivänä paitsi suojeluskunnan prosenttihiihto, myös Euran Reippailijoiden, Kiukaisten Urheilijoiden ja Panelian Raikkaan välinen kilpailu 10 kilometrin murtomaahiihdossa, jonka Kiukaisten Urheilijoiden edustajat voittivat.³⁰²

Maaliskuussa vuonna 1929 hiihti 48 Euran suojeluskuntalaista yhdistykselleen prosentteja. Euran suojeluskunta järjesti vuoden 1929 aikana myös useita omia hiihtokilpailuja ja sen joukkue osallistui piirin järjestämiin kilpailuihin.³⁰³ Vuonna 1934 Euran suojeluskunta menestyi jälleen prosenttihiihdossa ja voitti Kiukaisissa järjestetyssä piirin urheilukilpailuissa piirimestaruuden. Vuonna 1937 prosenttihiihtoon osallistui Eurasta 61

miestä, mutta Euran suojeluskunta sijoittui silti keskitasoa heikommin.³⁰⁴ Kilpailu oli koventunut, ja muissakin suojeluskunnissa harjoiteltiin.

Sää ei aina suosinut maaliskuuhun ajoittuvia ampumahiihtokilpailuja. Vuoden 1930 maaliskuussa ei ollut lunta, joten Euran suojeluskunnan ampumahiihtokilpailu vaihtui potkukelkka-ampumakilpailuksi. Uusi laji osoittautui ikämiesten suosikiksi. Sen yleiseen sarjaan osallistui vain neljä miestä, kun taas ikämiessarjassa ottelijoita oli kaksinkertainen määrä.³⁰⁵

Kiukaisten hiihtomäki valmistui vuonna 1933³⁰⁶ ja vuoden 1937 Satakunnan suojeluskuntapiirin helmikuiset hiihtomestaruuskisat järjestettiin Kiukaisissa. Niissä kilpailtiin 20 kilometrin murtomaahiihdossa ja ampumahiihdossa. Poikien ja lottien laji näissä oli 6 + 3 kilometrin hiihto. Suojeluskuntapojat kilpailivat lisäksi yhdistetyssä hiihdossa ja mäkihypyssä, jota 1930-luvulla nimitettiin mäenlaskuksi.³⁰⁷ Suojeluskuntalaiset osallistuivat myös muiden kuin oman suojeluskunnan järjestämiin alueellisiin hiihto-ampuma- ja urheilukilpailuihin, ja jokaisen kynnelle kykenevän oletettiin osallistuvan ainakin prosenttihiihtoon.

Urheilukentät, yleisurheilu ja voimistelu

Kesälajeissa loistivat vuonna 1932 Panelian ja Hinnerjoen suojeluskuntalaiset. Satakunnan suojeluskuntapiirin IV alueen yleisurheilun ja pesäpallon mestaruuskilpailut pidettiin Panelian urheilukentällä. Kilpailut alkoivat 4 X 100 metrin viestillä, johon osallistui viisi joukkuetta. Panelian suojeluskunnan joukkue voitti ylivoimaisesti, Hinnerjoen joukkue tuli toiseksi ja Eura kolmanneksi. Panelian ja Kiukaisten poikien välisen pesäpallo-ottelun voitti Panelia 12 juoksulla Kiukaisten seitsemää juoksua vastaan. Miesten 5-ottelun taso oli heikko. Kilpailun voitti Hinnerjoen suojeluskunta. *Satakunnan Kansan* mukaan oli vahinko, etteivät sellaiset muuten urheilussa aktiiviset suojeluskunnat kuin Eurajoki ja Kiukainen osallistuneet kilpailuun kesällä 1932. Lehden mukaan erityisesti Kiukainen poti ”merkilistä heikkoudentautia”.³⁰⁸

Satakunnassa oli vuonna 1928 suojeluskuntaurheilun käytössä 30 urheilukenttää. Ne olivat nuorisoseurojen ja suojeluskuntien omistuksessa. Paneliassa Seuratalo Oy omisti hyväkuntoisen kentän, jonka pinta-ala oli peräti 7000 neliometriä. Juoksuradalla oli pituutta täydet 300 metriä. Suojeluskuntapiirin mukaan osa suojeluskuntien kentistä oli

viimeistelemättä ja osan rakennustyöt vasta alussa. Eurassa ja Hinnerjoella oli toimiva urheilukenttä. Honkilahden suojeluskunta puolestaan saisi pian käyttöönsä nuorisoseuran Löyttylän kylään rakennuttaman puolen hehtaarin kentän.³⁰⁹

Koska Paneliassa oli kenttä, oli sellainen tietysti saatava myös Kiukaisten suojeluskunnalle. Lotat saivat järjestää rahoituksen. Kiukaisten lottien edustajat rouvat Santavirta ja Martin kertoivat vuosikokouksessa 1932 lottien lahjoittavan suojeluskunnalle 12 000 markkaa kenttää varten, ja suojeluskunta päätti ostaa nuorisoseuran osuuden urheilukentästä.³¹⁰

Suojeluskunta anoi lotilta vielä 10 000 markan lisälainan. Anomuksen tehnyt kokous ehdotti lotille myös, että nämä voisivat lahjoittaa suojeluskunnalle nekin rahat.³¹¹ Lotilta meni pari vuotta ajatukseen totutella, mutta vuonna 1935 he lopulta lahjoittivat suojeluskunnalle myös nuo 10 000 markkaa sillä ehdolla, että saisivat käyttää kenttää.³¹² Myös Kiukaisten Urheilijat saivat käyttää suojeluskunnan kenttää. He pitivät urheilupaikat, radat, aidat ja rakennukset kunnossa ja huolehtivat suojeluskunnan urheiluvälineistä.³¹³

Talvisotaa edeltävänä syksynä järjestettiin Paneliassa Satakunnan suojeluskuntapiirin IV alueen yleisurheilun mestaruuskilpailut. Suojeluskuntien välisen kilpailun lajit olivat 5-ottelu, 4 X 100 metrin viesti sekä 3000 metrin joukkuejuoksu. Voittaja oli Euran suojeluskunta ja toiseksi tuli Panelia, joka voitti 5-ottelun. Millaisia tuloksia nämä urheilijat sitten tekivät? Euran A. Segercrantz juoksi 100 metriä 12 sekunnissa ja G. Talvio työnsi kuulaa 12.09 metriä ja heitti keihästä 51.90 metriä. A. Souppaan korkeushyppy ylitti 160 senttimetrin korkeudessa olleen riman. Poikaosastot kilpailivat yli 15-vuotiaiden 5-ottelussa ja alle 15-vuotiaiden 3-ottelussa. Kilpailun voitti Panelia. Naisten lajina oli 50 metrin juoksu.³¹⁴ Naisten kilpailutuloksia ei kirjattu heidän edustamalleen järjestölle. Ne olivat henkilökohtaisia.

Suojeluskuntien yliesikunnan urheiluosaston ensimmäinen päällikkö K. E. Levälahti oli innokas voimistelumies, ja

suojeluskunnat alkoivat 1920-luvulla järjestää suuria isänmaallishenkisiä voimistelujuhlia.³¹⁵ Kiukaisista, Eurasta ja Paneliasta käytiin suojeluskuntien valtakunnallisilla voimisteluleireillä.³¹⁶ Sekä lotat että suojeluskuntalaiset pitivät Kiukaisissa voimisteluharjoituksia kahdesti viikossa.³¹⁷ Kuvattaviksi ovat vuonna 1919 asettuneet Panelian suojeluskunnan voimistelijat. Eturivissä Viljo Heiska, Väinö Heiska, Anto Päivärinne, Yrjö Kartano ja Viljo Valavaara. Takarivissä Esa Heinilä, Veikko Kajamies, Heikki Tolvi ja Paavo Ruski. Panelian Kotiseutuyhdistyksen kokoelmat.

Suurin osa urheilukilpailuista, joihin suojeluskuntalainen 1930-luvun lopulla osallistui, oli paikallisia. Jokainen suojeluskunta ja suojeluskunnan paikallisosasto järjesti niitä. Vuonna 1937 Honkilahden suojeluskunta otteli ampumakisoissa kuuden miehen joukkueella Hinnerjokea vastaan. Suojeluskunta järjesti myös jäsentensä välisiä kilpailuja hiihtoammunnassa ja 20 kilometrin hiihdossa. Honkilahden suojeluskunnan Löytytyn kyläosasto oli vuoden aikana järjestänyt jopa neljät kilpailut pienoiskivääriammunnassa. Kouluammunnan kolmissa kilpailuissa oli ollut Honkilahdesta yhteensä 73 osanottajaa, ja lisäksi neljä suojeluskunnan jäsentä oli osallistunut paikalliseen 7-otteluun.³¹⁸ Kaikki osallistumiset tilastoitiin jokaisessa paikallisyhdistyksessä huolellisesti tulevia historioitsijoita silmällä pitäen.

Suojeluskuntien ja monien muiden järjestöjen lakkauttamisen myötä suomalaisesta urheiluelämästä katosi suuri joukkoja aktiivisia toimintayhteisöjä. Tyhjiö täyttyi työväen urheiluseuroista. Suojeluskunnan ja lottayhdistyksen paikan otti monessa kunnassa haltuunsa metsästysseura tai ampumaseura. Urheilukentät siirtyivät suojeluskuntien lakkautuksen jälkeen yleiseen käyttöön.³¹⁹

Sukupuolitetun järjestön sukupuolitetut lapsiosastot

1944 lakkautetut suomalaiset maanpuolustusjärjestöt edustivat sellaista sukupuolijärjestelmää, jota Suomessa ei enää ole. Lapset jaoteltiin suojeluskuntien ja Lotta Svärdin järjestökentässä kahteen sukupuoleen ja heitä valmennettiin sukupuolitettuihin maanpuolustustehtäviin. Lapsiosastojen toimintaa sävyttivät sama paikallispatriotismi ja sota-aikana vahvistuva uskonnollisuus kuin aikuistenkin osastoja.³²⁰ Sukupuolijärjestelmä ei lasten eikä aikuisten kohdalla joutanut eikä tunnustanut moninaisuutta.

Suojeluskuntien yliesikunta otti vuonna 1927 haltuunsa paikallisten suojeluskuntien poikatoiminnan. Sitä ennen poikatoiminta oli ollut vapaamuotoista. Valtakunnallisen liikuntakasvatuksen suunnittelusta vastasivat yliesikunnan urheiluosastolla Kustaa Eemil Levälähti ja Lauri Pihkala. Urheilun lomassa paikallisten suojeluskuntien pojille tuli opettaa sotapainotteista Suomen historiaa. Poikaosastolaiset opettelivat myös lauluja ja harjoittelivat erityisesti hiihtoa ja pienoiskivääriammuntaa.³²¹ Poikaosastoissa myös voimisteltiin. Kotijoukkojen esikunnan sotilaspoikatoimistossa suunniteltu *Sotilaspoikien näytösvoimisteluohjelma* sisälsi vuonna 1943 runsaasti liikkeitä. Ohjelman taustamusiikkina soivat *Arvon mekin ansaitsemme, Reippahasti lietsomaan, Ajetaanpas pojat kyydillä ja Iske, iske, iske, seinää vuoren*. Vuoden 1943 Poikavoimistelupäivien kilpailuohjelmassa alle 14-vuotiaat pojat kävivät läpi rekin ja nojapuut ja heittivät pari käärynpöyrää. Niiden jälkeen oli vuorossa ”poikittainen kaareton hevonen, sekä lopuksi omavalintaisia liikkeitä nojapuilla”.³²²

Lotta Svärd -yhdistysten tyttötyö käynnistyi Euran seudulla virallisesti vuonna 1932. Sitä ennen tytöt olivat osallistuneet osastojen toimintaan epävirallisesti. Myös tyttötoimintaa ohjattiin piiristä ja keskusjohtokunnasta. Satakunnan piirin lottien kymmenennessä vuosikokouksessa 20. helmikuuta vuonna 1932 piiri ehdotti tyttöosastojen perustamista, ja paikallisyhdistykset alkoivat verkkaisesti avalla piirin ohjeiden mukaisia tyttöosastoja 10–15-vuotiaille tytöille.³²³

Honkilahden pikkulotat ulkoilivat 1930-luvun lopulla talvisessa maisemassa. Ari Ylijoen kokoelmat.

1930-luvulla pikkulottien tehtäviin kuului yleensä avustaa sankarihautojen hoidossa. Sankarihautoista huolehti yleensä yksi omistautunut lotta. Kiukaisissa niistä pitivät 1930-luvun lopun huolta Ester Isopere ja Tuovi Mäkipere. Heidän apunaan oli tyttöjä, jotka

huolehtivat siitä, että haudoilla oli tuoreita kukkia.³²⁴ Honkilahdessa pikkulotat avustivat sankarihaudoista huolehtivaa Alli Hellettä ja Eurassa Mari Levästä. Eurassa pikkulotat osallistuivat myös muonitustehtäviin ja avustivat kanttiineissa.³²⁵ Panelian lottien lääkintäosasto puolestaan piti sairastupaa, jonka keittiössä palveli pikkulottia keittiöapulaisina.³²⁶ Pikkulotan huoneentaulun kymmenen sääntöä ohjasivat 1930-luvun tyttötyötä protestanttisen etiikan hengessä. Tyttötyön ohjaajat saivat tehtävänsä 1–2 viikon koulutuksen.³²⁷

Tyttötyötä johti Kiukaisissa vuoden 1935 alussa Lyyli Pero.³²⁸ Pikkulotista oli kasvamassa haastavia lottaneitejä. Vuoden 1935 syyskuussa oli *Satakunnan Kansassa* ilmoitus otsikolla ”Kiukainen. Julkinen haaste” Haasteen teksti kuului: ”Me Kiukaisten Lotta-neidot haastamme Teidät arvoisat Lotta-rouvat kanssamme köydenvetokilpailuun Kiukaisten urheilukentälle sunnuntaina t.k. 22 pnä klo 14. Toivomme, että otatte haasteen vastaan ja rohkeasti käytte kanssamme kamppailemaan, vaikka häviön pelko Teitä värisyttääkin. Julkaisemme haasteemme näin ajoissa jotta ehditte hankkia itsellenne hyvän pohjakunnon. Odotamme arvoisaa vastaustanne ensi tilassa.”³²⁹

Paikallisyhdistysten tyttötyötä valvoi paikallisyhdistyksen johtokunta. Kiukaisissa tyttötyöhön oli budjetoitu tuhansia markkoja vuosittain. Tytöt kokoontuivat aikuisten lottien tavoin kodeissa. Kokouksissa tarjottiin teetä tai mehua. Ohjaajat hankkivat tyttöjen tarpeisiin paljon askartelutarvikkeita, ja tyttöjen toimintaa varten tilattiin lehtiä, ostettiin leivontatarpeita ja hankittiin lasten lottapukuja.³³⁰ Kiukaisten pikkulottien Kiukaisten seuratalolla järjestämä joulujuhla uutisoitiin Porissa asti:

Juhlaan oli saapunut ilahduttavan paljon pikkuväkeä sekä nuorisoa ja vanhempain väkeä. Ohjelma oli vaihtelevaa ja oli sitä runsaasti. Aluksi saatiin kuulla yhteiskoululaisen Sinikka Kariniemen taidokkaasti esittämää pianonsoittoa. Tervehdyspuheen piti lottain puheenjohtaja Helmi Santavirta. Uutuutena oli paikkakunnalla pikkulottain esittämä kuorolausunta, joka sujui varsin hyvin. Lausuntaa esitti Helga Isotalo ja Maire Saarikoski luki kertomuksen. Runon lausui vielä Maila Uoti, jonka jälkeen esitettiin näytelmä ”Suuri valloitusretki”. Sen jälkeen esitti neiti Kariniemi toistamiseen pianonsoittoa ja Anja Rasi lausui runon. Kun oli taas kuultu kuorolausuntaa, kertoi Airi Isotalo kauniin sadun. Pikkulotat esittivät sitten useita kauniita laululeikkejä. Saatiin vielä kuulla runonlausuntaakin, jota esitti Eila Erkkilä. Lopuksi esitettiin nuorta väkeä kovasti huvittava satu ”Mikkihiirestä ja susihukasta” lauluineen. Muutamia ohjelmanumeroita saivat esittäjät toistaakin. Ohjelman suoritukset ja koko juhlat onnistuivat kaikin puolin hyvin ja oli innostus ja juhlatunnelma koko ajan korkealla.³³¹

Minkä nuorena oppi sen vanhana taitaisi. Ohjelma noudatteli jo 1920-luvulla vakiintunutta lottien iltajuhlan kaavaa. Ohjelmanumeroita oli tosin vielä enemmän kuin aikuisten iltamissa. Kiukaisten tyttöosastoa johtivat vuonna 1937 Hilka Martinkari ja Anna Lehtonen. Tyttöjä oli toiminnan piirissä kolmisen kymmentä.³³² Vuonna 1939 johdossa oli Astrid Tuumi, ja tyttöjäkin oli jo 38.³³³

Hinnerjoenkin lotat päättivät aloittaa tyttötyön virallisesti vuoden 1940 alussa.³³⁴ Talvisodan aikana perustetun tyttöosaston johtoon tuli Tyyne Eskola, ja häntä avustivat Eila Kaira ja Aino Pietilä. Tyttöjä osastossa oli heti 20, ja vuoden mittaan heitä tuli vielä 12 lisää. Tytöt jaettiin kahteen ikäluokkaan: 8–12-vuotiaisiin ja 12–17-vuotiaisiin. Tytöt kokoontuivat työiltaan joka toinen viikko jonkun osastolaisen kotona. Käsitöiden lomassa oli monenlaista ohjelmaa: leikkejä, runoja, lukemista ja näytelmiä.³³⁵ Euran lottayhdistyksen tyttöosasto suosi työiltojen ohjelmanumerona kuva-arvoituksia.³³⁶

Kesällä 1940 Hinnerjoen pikkulotat pääsivät vanhempien lottien seurassa pyöräretkelle Pyhjärven Koruniemeen, missä vietettiin päivä uiden ja leikkien. Tyttöosasto myös harjoitteli pesäpalloa yhtenä iltana viikossa. Tytöt suorittivat hiihto- ja kävelymerkkejä. Vuoden lopulla tyttöosasto piti käsityömyyjäiset ja vietti joulujuhlaa, joka olikin sen vuoden ainoa juhla.³³⁷ Joulujuhla vietettiin vuonna 1940 kaikissa muissakin Euran seudun tyttöosastoissa. Jatkosodan aikana pikkulotta-nimitys jäi pois käytöstä.³³⁸ Yhdistykset siirtyivät viimeistään vuonna 1943 puhumaan *lottatyöistä*, ja tyttötyön ohjeisiin ilmaantui jatkosodan aikana uudenlainen ankaruus.³³⁹ Leikki oli vaihtunut työksi.

Suojeluskuntien poikatyön perusteet löytyvät vuonna 1928 julkaistusta opaskirjasesta *Poikatyön ohjelma*. Poikatyön osa-alueita olivat muodollinen koulutus, voimistelu, urheilu, ampuminen, kenttäpalvelus, laulu, iltahartaudet sekä isänmaan historia. Ohjaajat saivat koulutuksen, ja esimerkiksi Kiukaisissa vuonna 1929 järjestetyille poikatyökurssille otti osaa 29 suojeluskuntalaista.³⁴⁰ 1930-luvun alussa suojeluskunnissa panostettiin poikatyöhön. Vuonna 1931 Arvo Lehtisen luotsaamaan Kiukaisten suojeluskunnan poikaosastoon kuului 22 poikaa, joista moni osallistui Ravanin leiripäiville.³⁴¹ Vuonna 1932 poikaosastoa johti Onni Koivisto. Hän onnistui kasvattamaan pojista uusia suojeluskuntalaisia: Vuonna 1932 siirtyi viisi nuorukaista suoraan poikaosastosta Kiukaisten suojeluskuntaan.³⁴² Poikia Kiukaisten osastossa oli vuonna 1933 jo 26.³⁴³ Vuoden 1934 osasto toimi pääosin urheilun merkeissä, mutta pojille annettiin myös asekoulutusta ja sotilaskasvatusta.³⁴⁴

Euran suojeluskunta järjesti Satakunnan suojeluskuntapiirin poikaosastojen väliset hiihtokilpailut Kauttualla Marianpäivänä 1931. Kilpailuihin osallistui kaikkiaan noin 60 poikaa eri puolilta Satakuntaa. Mäenlasku eli mäkihyppy oli monelle uutta, ja paikalle oli kutsuttu Suojeluskuntajärjestön poikien yhdistetyn kilpailun voittaja V. Mäkinen Lahdesta antamaan hyppynäytöksiä. Mäkisen pisin hyppy oli 16 metriä. Sellaisiin liitoihin eivät satakuntalaiset yltäneet. Voittajaksi yhdistetyssä hiihto- ja mäenlaskukilpailussa suoriutui Euran suojeluskunta. Euralaispojilla oli ollut tilaisuus harjoitella kilpailumäessä ja he voittivatkin alle 17-vuotiaiden sarjan onnistuneilla hypyillään. Alle 15-vuotiaiden poikien 3,5 kilometrin hiihdossa euralaiset eivät yltäneet pistesijoille, mutta Kiukaisten edustaja O. Koivisto ylsi yhdeksännelle tilalle. Mäenlaskussa Eura nappasi ensimmäisen (T. Nikulainen) ja neljännen (Risto Salmio) tilan. Viisi yhdistetyn kilpailun parasta sai hopealusikan. Kilpailuja uutisoineessa *Satakunnan Kansassa* uumoiltiin, että kun ”tätä menoa jatketaan, on Satakunnassa muutaman vuoden perästä jo kovia poikia yhdistettyyn kilpailuun.”³⁴⁵ Vuonna

1933 Euran suojeluskunnan poikatyö laajeni, jäsenmäärä kasvoi ja urheilusuoritukset kohenivat entisestään, kun poikaosasto voitti kolmiottelussa Satakunnan IV piirin suojeluskunta-alue mestaruuden.³⁴⁶

Suojeluskuntajärjestön alaisten poikaosastojen toiminta oli tarkasti dokumentoitua, ohjeistettua ja tavoitteellista. Sen tarkoitus oli kasvattaa uusia suojeluskuntalaisia. Paikallinen toiminta saattoi olla vapaamuotoisempaa. Honkilahden suojeluskunnan paikallispäällikkö kirjasi muistiin vuonna 1934, ettei poikaosaston toiminta ollut Honkilahdessa säännöllistä, mutta että A. Ahlström Oy oli lahjoittanut poikaosastolle 500 markkaa, ja pojille oli järjestetty pienoiskivääriammuntaa, urheilukilpailut ja pesäpallo-otteluita.³⁴⁷

Euran suojeluskunnan virallinen poikaosasto herätettiin eloon vuoden 1938 marraskuussa, ja siihen liittyi heti 20 poikaa.³⁴⁸ Esikunta antoi osaston Pentti Lähteenmäen vastuulle.³⁴⁹ Osastoon kuului vuonna 1940 jo 38 poikaa. Osasto järjestettiin hierarkkisesti ja jokaiselle hierarkian portaalle oli tarjolla koulutusta. Poikaryhmäjohtajakursseille ja poikatyöjohtajakursseille riitti Eurassa osallistujia, ja euralaisia poikatyöohjaajia osallistui myös suunnistuskursseille. Suunnistuksesta oli tulikin keskeinen poikatyön muoto.³⁵⁰ Se kiinnosti myös lottia. Maaliskuussa 1939 Kiukaisten lottayhdistyksen puheenjohtaja Lyyli Peron vetämä johtokunta perehtyi suunnistusta esittelevään kiertokirjeeseen. Sopsisikohan tämä laji myös naisille ja tytöille? Kiukaisten suojeluskunnan paikallispäällikkö Arvi Kalli kävi lottien pyynnöstä maaliskuussa 1939 esittelemässä lajia lottien ompeluseuralle.³⁵¹

Poikatyön sisältö ja tavoitteet muuttuivat vuosien 1936 ja 1940 välisenä aikana yksiselitteisesti kohti sotilaskasvatusta. Uusi linja levittäytyi Helsingistä kohti maakuntia. Muutokset näkyivät ensin ohjeissa ja sitten käytännössä, eli kyse oli yliesikunnassa laaditun strategian jalkauttamisesta paikallisiin yhdistyksiin. Myös Euran seudun poikatyöntekijät saivat 1940-luvulla suojeluskuntapiirin poikatyöjohtajalta aiempaa yksityiskohtaisempia ohjekirjeitä ja -vihkosia. Vuonna 1941 Vakka-Suomen suojeluskuntapiiristä Euraan saapunut ”sk-poikain koulutusohjelma” sisälsi tarkat ohjeet sotilaskoulutuksen, suunnistuksen ja pienoiskivääriammunnan opetusta varten. Sotilaskoulutus tähtäsi ”perustavan laatuisten sotilasominaisuuksien vahvistamiseen” ja siihen kuului paljon maastoharjoituksia. Sotilaskoulutuksen tueksi oli tarjolla myös ohjekirja *Suojeluskuntapoikain sotilaskoulutus*. Talvitoimintakaudella 1942 saivat poikaosastot tehtäväkseen opetella kolmea sisäleikkiä niin, että ryhmänjohtajapojat pystyisivät ohjaamaan ne itsenäisesti. Leikit olivat *Transvaalilainen timanttikenttä*, *Vedetön vaunulinna* ja *Taistelu lennätinlinjasta*. Paikallisosasto sai myös

piiristä tarkat ohjeet siihen, millaisia kuntoisuusmerkkejä poikien tulisi suorittaa. Poikien kuntoisuusmerkkiohjelman lajit olivat murtomaahiihto ja yhdistetyn kilpailu, murtomaajuoksu ja marssi, pesäpalloilu, rata- ja kenttärheilu, viesti, voimistelu, suunnistaminen ja pienoiskivääriammunta. Pojat saattoivat lajisuorituksia yhdistelemällä suorittaa I, II tai III luokan kuntoisuusmerkin.³⁵² 1940-luvun suojeluskuntapojat osallistuivat säännöllisesti myös talviurheilukilpailuihin. Jatkosodan aikana poikaosastot kasvoivat. Euran suojeluskunnan poikaosastoon kuului vuonna 1943 peräti 42 jäsentä. Heille opetettiin kesäkaudella erityisesti kartan käyttöä ja suunnistusta.³⁵³

Euran seudun poikaosastojen toimintaa ohjasi jatkosodan aikana Vakka-Suomen suojeluskuntapiiri. Kotijoukkojen ylin johto panosti poikatyöhön ja sitä tukivat myös yksityiset rahoittajat. A. Ahlström Oy lahjoitti vuonna 1943 esimerkiksi Euran suojeluskunnan poikatyöhön 50 000 markkaa.³⁵⁴

Suojeluskunta piti kirjaa jokaisen poikaosastolaisen sotilaallisesta potentiaalista. Paikallisyhdistysten tuli 1940-luvulla pitää sotilaspojista kortistoa. Lasten kantakortteihin kirjattiin kaikki 1. tammikuuta vuonna 1940 jälkeen suoritettut koulutukset. Pojat oli näissä kortistoissa jaettu kolmeen ryhmään: alle 12-vuotiaat, 12–15-vuotiaat ja 15–18-vuotiaat. Ryhmänjohtajista ja vararyhmänjohtajista tuli pitää erillistä kortistoa. Kantakortit oli pidettävä ajan tasalla ja toimitettava niistä kopiot suojeluskuntapiirin esikuntaan.³⁵⁵ Kaikilla sotilaspojilla ei 1940-luvulla ollut sotilaspoikapukua, mutta jokaisella sotilaspojalla piti olla ainakin lakki ja siinä kokardi. Osasto kustansi lakit. Sotilaspoikapukua ei saanut käyttää kuin palveluksessa.³⁵⁶

1940-luvulla sotilaspoikien kerhotoiminta alkoi saada aiempaa enemmän varsinaisen sotilaskoulutuksen piirteitä. Kuvan poika osallistuu Panelian suojeluskunnan poikaosaston ampumarjoituksiin vuonna 1942. Panelian Kotiseutuyhdistyksen kokoelmat.

Lottajärjestön piirissä oleva toiminta oli määritelty aseettomaksi, eikä pikkulotille tai lottatyöille koskaan tarjottu mahdollisuutta harrastaa pienoiskivääriammuntaa. Aikuistenkin lottien aseellinen koulutus rajoittui muutamiin erityistehtäviin. Suojeluskuntapiiri toimitti lasten pienoiskivääriammuntakilpailujen osallistujille patruunat. Vuoden 1944 kesätoimintasuunnitelma ehdotti ”nykyisestä tilanteesta huolimatta” että kesäurheilumestaruuskilpailut ja voimistelukilpailut järjestettäisiin normaalisti. Lottatyttöjen ja sotilaspoikien yhteisiä kesäjuhlia ei vuonna 1944 kuitenkaan järjestetty. Sotilaspojat saivat vuonna 1944 korvata osan urheiluharjoituksista tekemällä työpäiviä. Piirit ja suuret osastot saivat vuonna 1944 kotijoukkojen yliesikunnasta yksityiskohtaisia ohjeita työleirien järjestämiseen, ja kylien lapset organisoitiin osallistumaan erilaisiin apurenkaisiin. Apurengas tarkoitti yksinkertaisesti sitä, että kyläosaston päällikkö komensi sotilaspojat aputyövoimaksi jonkun ”sotalesken, invalidin tai asepalveluksessa olevan tilalle”.³⁵⁷

Aseita, ammuksia ja harjoituspäiviä

Satakunnan suojeluskuntapiirin IV alueen aluepäällikkö piti 1920-luvulla paikallisissa suojeluskunnissa sulkeisharjoituksia noin neljä kertaa vuodessa. Harjoitukseen osallistuminen oli suojeluskuntalaiselle periaatteessa vapaaehtoista. Esimerkiksi Honkilahdessa harjoitukseen osallistui alkuvuosina keskimäärin neljännes jäsenistöstä. Määrä kasvoi 1920-luvun loppua kohden.³⁵⁸

Sotilaskoulutus oli Euran seudun suojeluskunnissa siirtynyt paikallisapäälliköiltä aluepäällikön vastuulle viimeistään vuonna 1925. Sotaharjoitukset, taisteluharjoitukset ja sulkeisharjoitukset ohjeisti paikallisyhdistykselle suojeluskuntapiiri, ja se vastasi myös niiden järjestämisestä. Honkilahden ja Hinnerjoen suojeluskunnilla oli usein yhteisiä taisteluharjoituksia.³⁵⁹ Paikallisosaston vastuulla oli raportoida suojeluskuntapiirille erityyppisiin harjoitukseen osallistujien lukumäärä sekä osaston itsenäisesti järjestämät ampumarjoitukset.

Honkilahden

suojeluskunta on asettunut kuvattavaksi seuratalon eteen vuonna 1920. Vasemmalla ilman aseita poseeraavat esikunnan jäsenet Iija Lammela, Niilo Koskinen, Väinö Eskola ja Ivar Rekola. Kuva: Anselm Laakso. Yläneen kotiseutuyhdistyksen kokoelmat.

Euran seudun harjoitusupseerina toimi 1920-luvun puolivälissä aluepäällikkö Ojala. Hän piti vuosittain hän Kiukaisissa kahdet kaksipäiväiset ja kahdet yksipäiväiset harjoitukset. Ojala kiersi kouluttamassa myös muissa alueensa suojeluskunnissa. Ampumaharjoituksia sitä vastoin saattoi esimerkiksi Kiukaisissa 1920-luvulla olla yli 40 päivänä vuodessa.³⁶⁰

Aseistuksena Kiukaisissa olivat vuonna 1926 suojeluskunnille tyypilliset kolmen linjan kiväärit³⁶¹ sekä yksi Bergman konepistooli.³⁶² Aseet ja varusteet olivat Kiukaisissa vuonna 1931 ennallaan ja paikallisapäällikön mielestä niitä oli riittävästi.³⁶³ Vuonna 1934 arsenaaliin ilmaantui kuitenkin myös kaksi raskasta konekivääriä. Aseistus säilyi sen jälkeen suurin piirtein ennallaan vuoteen 1938.³⁶⁴

Honkilahden suojeluskuntalaisten alkuperäinen aseistus oli peräisin Porin suojeluskuntapiiristä, joskin muutamia kiväärejä oli vuonna 1918 peritty myös paikalliselta punakaartilta. Kiväärit olivat Honkilahdessakin venäläistä Moshin Nagant -tyyppiä.³⁶⁵ Näiden kiväärien piippuja vaihdettiin paksummiksi vuonna 1926. Aseita korjautettiin aluksi yksityisellä kustannuksella, mutta myöhemmin yliesikunnan rahoituksella. 1920-luvun lopulla yli puolet Honkilahden kivääreistä oli saatu kunnostettua. Suojeluskuntalaiset olivat vuosina 1919–1920 hankkineet itselleen myös suuria ja keskikokoisia revolvareita ja

pistooleita, mutta vuonna 1920 suunta kääntyi kohti pieniä taskuaseita. Honkilahteen hankittiin vuonna 1921 myös kaksi valopistoolia harjoituskäyttöön.³⁶⁶

Aseita oli huollettava säännöllisesti. Suojeluskuntapiiri piti paikallisyhdistyksissä asetarkastuksia. Vuonna 1928 piiriesikunnan asemestari tarkasti Honkilahden suojeluskunnan varustukseen kuuluvat 36 kivääriä ja antoi niiden tilasta kiittävän lausunnon, minkä paikallispäällikkö Urho Rantala kirjasi ylpeänä muistiin.³⁶⁷

Euran suojeluskunta osti pienoiskiväärin vuonna 1929. Pienoiskiväärejä oli muillakin suojeluskunnilla. Niitä käytettiin kolmiotteluun ja sotilaspoikien ampumarjoituksiin. Euran suojeluskunnalla oli vuonna 1930 useimpien muiden suojeluskuntien tavoin antaa jokaiselle jäsenelleen tarvittaessa kolmen linjan kivääri.³⁶⁸

Harjoituspäivät lisääntyivät Euran seudun suojeluskunnissa 1930-luvun edetessä. Kaikki suojeluskunta-alokkaat kävivät alokaskurssin. Niitä järjestettiin vähintään kahdesti vuodessa.³⁶⁹ Satakunnan suojeluskuntapiirin IV alueen suojeluskuntalaisten harjoittamisesta vastasi 1930-luvun puolivälistä eteenpäin aluepäällikkö A. Varia. Aluepäällikkö veti 1930-luvun alussa esimerkiksi Euran suojeluskunnalle seitsemän harjoituspäivää vuodessa, mutta vuonna 1938 harjoituspäiviä kertyi jo 12. Ne lisääntyivät myös muissa suojeluskunnissa. Vuotuinen harjoitusten määrä vaihteli kymmenen kerran kummallakin puolen. Esimerkiksi Honkilahdessa oli vuonna 1937 seitsemät aluepäällikön johtamat ja kahdet paikallispäällikön johtamat harjoitukset, joihin yhteensä osallistui 337 miestä.³⁷⁰ Harjoittelussa oli paikallisia painotuksia. Esimerkiksi Kiukaisissa harjoittelun pääpaino oli 1930-luvun lopulla raskaan konekiväärin käsittelyssä.³⁷¹

Kitkaa, kapinahenkeä ja politisoitumista 1932–1936

Yhtä ja yksiselitteistä suojeluskuntapuoluetta ei suomalaisen politiikkaan ilmaantunut. Suojeluskuntalaisen tai lotan identiteetti ei rakentunut puoluepolitiikan varaan.³⁷² Se rakentui jokapäiväisestä omien piirissä koetusta yhteisöllisyydestä. Yhteisö työsti identiteettiään arkisella maanpuolustustyöllä, kunnioittamalla Mannerheimin ja lipun kaltaisia valtakunnan symboleita sekä rakentamalla ja ylläpitämällä vuoden 1918 kevään tapahtumien paikallishistoriallisia muistin paikkoja, muistojuhlia ja muistomerkkejä. Lottia ja suojeluskuntalaisia yhdisti myös luterilaisuus, jolla yhdistysten kulttuuriperintö oli kehystetty.

Suojeluskuntalaisten ja lottajärjestön välillä näkyy 1930-luvulla pientä hankausta. Se on helppo löytää yhdistysten asiakirjoista erityisesti vuosina 1931–1934. Yhdistysten vuosikertomuksiin ja pöytäkirjoihin kätketyistä piikeistä näkyy, että lotat eivät kokeneet saavansa vastinetta tekemälleen työlle. Suojeluskunnan jokaisessa vuosikertomuksessa taas kiitettiin mekaanisesti lottia, mutta kiitos saattoi sisältää varauksen: ”Lotat ovat aina kiitettävällä tavalla tukeneet suojeluskuntaa” luki kertomuksessa Kiukaisten suojeluskunnan toiminnasta vuonna 1932. Sana ”aina” oli vedetty paljon puhuvasti yli.³⁷³ Kiitoksissa saattoi myös olla vähättelevä sävy: ”Lotat olivat entiseen hyvään tapansa pitäneet huolta muonituksesta harjoituksissa iltamavietoista ym.”³⁷⁴ 1930-luku oli Suomessa sukupuolijärjestelmän murrosten ja uuden, naisten oikeuksia vahvistavan avioliittolain aikaa. Naisen vahvistuva asema näkyi sekä julkisuudessa että järjestöelämässä. Naisten tavoin myös naisjärjestöt alkoivat uudella tavalla hallita itseään ja omaisuuttaan. Suojeluskuntien ja lottien erillisyyteen perustuva sukupuolijärjestelmä ei sopeutunut ympäröivän yhteiskunnan muutoksiin.

Paikallisten suojeluskuntien sisällä kulki 1930-luvun alkuvuosina myös valtakunnanpoliittisia rintamalinjoja, joiden hankauksesta syntyi kitkaa. Suojeluskuntaselkkauksen jälkeen aktivistit olivat pysytelleen poteroissaan lähes vuosikymmenen, mutta nyt he nostivat päätään. Suomen Lukko r.y.³⁷⁵ ja sen seuraaja Lapuanliike tukeutuivat kaikessa toiminnassaan suojeluskuntiin. Lapuanliikkeen voimannäyte oli 7. heinäkuuta vuonna 1930 järjestetty 12 000 miehen talonpoikaismarssi Helsinkiin. Liike painosti talonpoikaismarssilla läpi lakiesityksen, joka kielsi kommunistien toiminnan.³⁷⁶ Talonpoikaismarssin alkuperäinen tarkoitus oli kaataa maalaisliittolaisen Kyösti Kallion hallitus, sillä maalaisliitto sanoutui jyrkästi irti Lapuanliikkeestä. Marssin koittaessa hallitus oli kuitenkin jo kaatunut, joten marssin järjestäjät vaihtoivat agendaksi pelkän kommunistivastaisuuden.

Talonpoikaismarssi oli mediatapahtuma, ja se näkyi otsikoissa läpi koko kesän 1930. Hanke masinoitiin suojeluskunnissa. Käytännön järjestelyistä Helsingissä vastasi suojeluskuntien esikunta. Satakunnasta siihen osallistui 500 miestä. Tapaus jakoi suojeluskuntalaiset kahtia. Marssia oli valmisteltu pitkään, mutta marssipäivänä suurin osa Satakunnan suojeluskuntalaisista vietti Ravanissa maakuntajuhlaa, ja jopa *Satakunnan Kansa* havaitsi suojeluskuntalaisissa ”joukkojen hajalla oloa”.³⁷⁷ Satakuntalaisessa maaseutusuojeluskunnassa oli yleensä paljon maalaisliittolaisia. Suhtautuminen talonpoikaismarssiin ja siihen liittyneisiin laittomuuksiin aiheutti poliittista kitkaa

kokoomuksen ja maalaisliiton, mutta myös kokoomuksen ja edistyspuolueen välille ja aiheutti siirtymistä kokoomuksesta edistyspuolueen riveihin.³⁷⁸

1930-luvun alussa radikalisoitunut oikeisto uhkaili

ja terrorisoi poliittisia vastustajiaan. Lapuanliikkeen kannattajissa oli paljon suojeluskuntalaisia. Lapuanliikkeen terrorin tunnettu muoto oli *kyyditys*: Toisinajattelija kaapattiin, pahoinpideltiin ja kuljetettiin itärajan tuntumaan. Valkoiselle käärepaperille rustattu plakaatti oli syyskuisena yönä vuonna 1931 naulattu Panelian työväenyhdistyksen talon ulko-oveen. Tällä kertaa kyyditys uhattiin ulottaa Moskovaan asti. Tappouhkauksen kohteena on kansanedustaja ja useissa hallituksissa ministerinä tai pääministerinä vaikuttanut sosiaalidemokraatti Väinö Tanner. Lapuanliike lakkautettiin vuonna 1932. Työväen Arkiston kokoelmat.

Talonpoikaismarssin jälkeen seuraava valtakunnalliset mittasuhteet saanut suojeluskuntalaisten tempaus oli Mäntsälän kapina. Se alkoi 27. helmikuuta vuonna 1932 paikallisten suojeluskuntalaisten hulinoitina.³⁷⁹ Pelottavaksi tämän hulinoinnin teki se, että hulinoitsijoilla oli aseita, patruunoita, sotilaallinen organisaatio ja sotilaskoulutus. Valtio veti hätäjarrusta ja lakkautti kapinan taustalla vaikuttaneen Lapuanliikkeen. Tällä kertaa suojeluskuntaselkkausta myös selviteltiin. Kapinaa seuranneet oikeudenkäynnit jatkuivat vuoteen 1936. Nekin olivat mediatapahtuma. Syytetyistä osa esitteli lieventävänä asianhaarana humalassa olemistaan, osa taas väitti olevansa sotavankeja.³⁸⁰

Euran suojeluskunnan vuosikertomuksessa vuodelta 1932 on maininta, joka ajoituksensa puolesta liittyy selvästi Mäntsälän kapinaan: ”Euran suojeluskuntalaiset vartioivat Kauttuan asemalla, veturitalilla ja Euran pysäkillä 20.2.–7.3.1932.”³⁸¹

Huhtikuussa 1932 Seinäjoella perustettiin lakkautetun Lapuanliikkeen poliittista toimintaa jatkamaan Isänmaallinen Kansanliike eli IKL. Perustamiskokouksessa puhuttiin enemmän suojeluskunnista kuin puoluepolitiikasta. Kokous oli huolestunut siitä, miten suojeluskunnat suhtautuisivat Mäntsälän kapinallisiin. Erotettaisiinko nämä yhdistyksistä?³⁸² Tämä Lapuanliikkeen poliittinen perillinen oli voimissaan läpi koko seuraavan vuosikymmenen. IKL liittoutui vuoden 1933 vaaleissa kokoomuksen kanssa ja valtasi liittolaiseltaan yli 20 kansanedustajapaikkaa. Kokoomus joutui uudelleenarviomaan liiton hyödyllisyyttä. Oikeiston sisäiset jännitteet näkyivät maaseutusuojeluskunnissa ilmapiirin kiristymisenä. Kiukaisten suojeluskunnan esikunnan arvovaltainen jäsen, eversti Mikko Collan, oli ministerinä edustanut edistyspuoluetta. Edistyspuolue ei kannattanut radikaalia oikeistoa vaan laillisuutta.³⁸³ Collan oli kuitenkin ennen talonpoikaismarssia osallistunut jopa Suomen Lukon Satakunnan piirin perustavaan kokoukseen Porissa ja tullut yhdessä muutaman muun vaikutusvaltaisen suojeluskuntalaisen kanssa valituksi Suomen Lukon Satakunnan piiritoimikuntaan.³⁸⁴

Lapuanliike ja Mäntsälän kapina vahingoittivat suojeluskuntien mainetta. Radikalismien aiheuttama mainehaitta ajoi maltillisen oikeiston asemoimaan suojeluskuntien toimintaa uudelleen. Suojeluskunta siivosi selkkauksen jälkiä paikallisosastoissaan ja radikaalit vaiennettiin. Esikuntien pöytäkirjoihin asti tämän hankauskitkan jättämä jälkilämpö ei juuri päätynyt, mutta Kiukaisissa tehtiin vuonna 1936 muutama linjariitoja koskeva merkintä. Vuoden 1936 lähestyvät eduskuntavaalit ilmeisesti lisäsivät rosoja. ”Poliittiset erimielisyydet, joista oireita on havaittu viimeisten vuosikokouksien aikana muuallakin, vievät luonnollisesti yhteishenkeä alaspäin.” Suojeluskuntien yhteishenki oli saatava kuntoon. ”Vapaussodan veriuhrin lunastettu maa ei oikeuta kevytmieliseen suojeluskunta-asioiden käsittelyyn eikä aseveljen halveksumiseen” kirjoittaa paikallispäällikkö Arvi Kalli ilmeisen kyllästyneenä tammikuussa 1936 viimeistelemänsä vuoden 1935 toimintakertomuksen loppusanoihin.³⁸⁵

On pysähdyttävä kysymään, millaisen jalansijan oikeistoradikaali IKL todella oli 1930-luvun puolivälissä saanut Eurassa, Kiukaisissa, Paneliassa, Hinnerjoella ja Honkilahdessa. Miten tätä suojeluskuntiin tukeutuvaa puoletta äänestettiin vuoden 1936 vaaleissa? Olivatko Euran seudun lotat ja suojeluskuntalaiset oman aikansa äärioikeistoa?³⁸⁶ Katsotaan äänestyskäyttäytymistä:

Kiukaisissa oli vuoden 1936 vaaleissa viisi äänestysaluetta. Kaksi niistä oli perustettu edellisten vaalien jälkeen. Vaalituloksissa Kiukaisten viiteen äänestysalueeseen viitataan vain

äänestysalueen numerolla, joten niiden joukosta ei tunnista Paneliaa. On vaikea tulkita kaikkein paikallisinta äänestyskäyttäytymistä tai sen muutoksia, joten tarkastellaan Kiukaisten neljää suurinta puoluetta kuntatasolla. Sosiaalidemokraatit keräsivät 789 ääntä, maalaisliitto 502 ääntä, kokoomus 236 ja IKL 215.³⁸⁷ Jakauma vastaa suunnilleen valtakunnallista jakaumaa, mutta maalaisliitto on valtakunnallista osuuttaan ja Turun Pohjoisen vaalipiirin osuuttaan vahvempi. Poliittiselta profiililtaan Kiukainen oli teollistunut maalaiskunta. Kokoomus oli Kiukaisissa edellisiin vaaleihin verrattuna menettänyt ja IKL kasvattanut kannatustaan. Tämä on varmasti tuntunut suojeluskunnan ilmapiirissä.

Euran kirkonkylän äänestysalueella, johon kuului myös Kauttua, oli sosiaalidemokraattien kannatus kasvanut ja puolue oli saanut peräti 533 ääntä. Puolue oli tällä alueella ja koko Eurassa vahvoilla jopa Turun Pohjoisen vaalipiirin mittapuulla tarkasteltuna. Sen kannatus muistutti pikemminkin teollisuuskaupungin kuin maalaispitäjän lukemia. Seuraavina tulevat kokoomus ja maalaisliitto kumpikin 90 äänellä ja viimeisenä neljästä suuresta IKL 24 äänellä.³⁸⁸ IKL:n kannatus Euran kirkonkylässä ja Kauttualla oli vähäistä.

Sorkkisten äänestysalueen suurin puolue oli maalaisliitto 236 äänellä, sosialistit³⁸⁹ seuraavina 224 äänellä, kolmantena kokoomus 56 äänellä ja viimeisenä IKL 28 äänellä. Kun siirrytään kirkonkylästä ja Kauttualla Sorkkisiin, siirrytään teollisuuskaupungin ilmapiiristä syväälle maaseudulle. Naarjoella sosialistit saivat 204 ääntä, maalaisliitto 50, kokoomus 20 ja IKL 14 ääntä. Naarjoellakin oltiin teollisuuslaitoksen kupeessa.³⁹⁰

Panelian suojeluskunnan esikunta on kokoontunut Iso-Jaakkolassa. Kuva on luultavasti 1930-luvun alusta. Kuvassa ovat Kalle Koskinen, Hannes Konstari, Anto Päivärinne, Niilo Jaakkola ja Yrjö Kartano. Satakunnan Museon kokoelmat.

Euran kirkonkylässä ja Kauttualla IKL ja kokoomus olivat edellisistä vaaleista menettäneet kannatustaan ja maalaisliitto kasvattanut. Sorkkisissa taas maalaisliitto oli menettänyt kannatustaan ja kokoomus ja IKL vastaavasti kasvattaneet omaansa. Siellä oli siirrytty

oikealle. Naarjoella taas kokoomus oli menettänyt ja IKL ja maalaisliitto kasvattaneet kannatustaan. IKL:n kannatus oli kuitenkin vähäistä. Sosialistien kannatus oli kaikkialla Eurassa vuoden 1936 vaaleissa joko hiukan vahvistunut tai pysynyt lähes ennallaan, ja se vastasi valtakunnallista tulosta.

Hinnerjoki oli vuoden 1936 vaaleissa oma pieni poliittinen maailmansa. Siellä oli kaksi äänestysaluetta. Hinnerjoen Vaaljoen äänestysalueella sosialistit saivat 220 ääntä, maalaisliitto 161 ääntä, kokoomus 42 ja pienviljelijäpuolue³⁹¹ 40 ääntä. IKL ei noussut neljän suurimman puolueen joukkoon Vaaljoella eikä myöskään Korpi-Kivijärven äänestysalueella. Korpi-Kivijärven äänestysalueella sosialistit saivat 112, maalaisliitto 75, pienviljelijäpuolue 24 ja kokoomuspuolue 16 ääntä.³⁹² Äänestyskäyttäytyminen oli edellisistä vaaleista pysynyt vakaana. Muutokset puolueiden kannatuksessa olivat hyvin pieniä. IKL ei Hinnerjoella vuosina 1933 ja 1936 päässyt kanavoimaan radikalismia.

Honkilahdessa poliittiset voimasuhteet orientoituivat samaan suuntaan kuin Kiukaisissa, mutta rajummin. Siellä oli kolme äänestysaluetta: Mannila, Kirkonkylä ja Löyttylä. Mannilan äänestysalueella sosialistit olivat suurin puolue 116 äänellä. Toisena oli IKL 47 äänellä, kolmantena maalaisliitto 45 äänellä ja neljäntenä kokoomus 21 äänellä. Kokoomus oli edellisistä vaaleista menettänyt puolet äänistään, ja ne olivat nähtävästi päätyneet IKL:lle, joka oli kaksinkertaistanut oman äänisaaliinsa. Honkilahden kirkonkylän alueella maalaisliitto oli voittanut suurimman puolueen paikan 68 äänellään, mutta toiseksi oli kirinyt IKL 63 äänellä. Sosialistit olivat saaneet 48 ääntä, ja neljännellä tilalla olivat kokoomus ja pienviljelijäpuolue tasasijoituksella 13–13. Kokoomus ja sosialistit olivat siis menettäneet ääniä ja maalaisliitto ja IKL kasvattaneet kannatustaan. Löyttylän äänestysalueella sosialistit saivat 115 ääntä, maalaisliitto 84, kokoomus 21 ja IKL 19 ääntä. Sosialistit olivat Löyttylässä menettäneet kannatustaan ja maalaisliitto nostanut omaansa.³⁹³

IKL sai näissä Euran seudun kunnissa vuoden 1936 vaaleissa yhteensä 448 ääntä. Euran seudulla oli suojeluskuntalaisia ja lottia pitkälti toista tuhatta. Enemmistö heistä ei siis vuoden 1936 vaaleissa äänestänyt IKL:n ehdokasta, mutta osa varmasti äänesti.

Honkilahden suojeluskunnan esikunnan papereissa ei näy jännitteitä vuosien 1930 ja 1936 välisenä aikana. Niissä näkyvät vain harjoitukset, urheilukenttä ja urheilukilpailut, ampumakilpailut ja niiden tulokset ja osallistujat, asehankinnat ja aseiden huolto sekä rakennushankkeet. Vuosikokouksen päätteeksi laulettiin vuonna 1932 yhteen ääneen

Kytösavun aukeilla mailla. Joko esikunnassa ei ollut poliittisia jännitteitä tai ne lakaistiin maton alle. Suojeluskunnan iltamien määrä ja suosio lisääntyivät Honkilahdessa 1930-luvun alussa, ja yhdistyksen tapahtumiin osallistui enemmän väkeä kuin aiemmin. Myös lahjoitusten määrä kasvoi tuntuvasti. Yhdistys onnistui vuosina 1932–1934 kunnostamaan urheilukenttäänsä ja kohentamaan rakennuksiaan. Suojeluskuntapiiri piti Honkilahdessa vuonna 1932 kolme tarkastusta. Yleistarkastuksessa, taisteluvälineiden tarkastuksessa ja kirjanpidon tarkastuksessa kaikki oli kunnossa.³⁹⁴

Valkoisten perinnekerhoista kotirintaman organisaatioksi 1928–1939

Lotta Svärd -paikallisosastot ja suojeluskunnat ylläpitivät vuosien 1918–1920 vapaussodan ja heimosotien muistomerkkejä ja rytmittivät vuodenkiertoaan muistojuhlin, joista tärkein oli itsenäisyyspäivä. Vuotuisjuhlien yhteydessä oli jumalanpalvelus suojeluskuntavala- ja lottalupaustilaisuuksineen. Sen jälkeen laskettiin kukkia sankarihaudoille ja muistomerkeille. Euran seudun suojeluskunnissa vietettiin huhtikuussa vapautusjuhlaa valkoisen armeijan saapumisen muistoksi.

Vuonna 1928 Hinnerjoen vapautuksen kymmenvuotisjuhlaa valmistelevia lottia huolestutti, mahtaisiko tilaisuuden 10 markan hintainen juhlapäivällinen kannattaa itsensä vai jäätäisiinkö tappiolle.³⁹⁵ Talkoo- ja lahjoitustaloudessa tappiota ei yleensä tullut. Hinnerjoellakin Anna Kulmala hankki vapautuksen 10-vuotisjuhlissa tarjottavaa päivällistä varten tarvitut jauhot, perunat, maidot ja munat lahjoituksina. Lihat hankki suojeluskunnan paikallispäällikkö J. Salonen. Päivällinen valmistui talkootyönä. Johtokunnan jäsenet leipoivat, palvelivat juhlassa tarjoilijoina sekä siivosivat salin.³⁹⁶ Pienissä yhdistyksissä ei ollut juuri muuta työvoimaa kuin johtokunta ja esikunta.

Yhdistykset vahvistivat ja pitivät yllä aineetonta perintöään järjestämällä juhlia. Juhlaan tarvittiin tilat. Euran seudulla tilat olivat yleensä paikkakunnan muiden yhdistysten kanssa yhteisiä. Kiukaisten suojeluskunnalla, Honkilahdessa, Hinnerjoella tai edes Eurassa ei ollut erillistä suojeluskuntataloa. Kiukaisten suojeluskunta omisti 1930-luvun puolivälissä kolmanneksen Kiukaisten seuratalosta³⁹⁷, ampumaradan majoineen, urheilukentän ja puisen hyppyrimäen. Omaisuuden arvo oli 77 000 markkaa, tosin velkaakin oli paikalliselle Lotta Svärd -yhdistykselle kertynyt 20 000 markkaa.³⁹⁸ Samaan tapaan myös muut Euran seudun maanpuolustusyhdistykset Panelian suojeluskuntaa lukuun ottamatta omistivat osuuksia paikallisista seurataloista.

Panelian suojeluskuntatalo vihittiin

käyttöön tammikuussa 1935. Satakunnan Museon kokoelmat.

Panelian suojeluskuntatalo valmistui tammikuussa 1935. Satakunnan Suojeluskuntapiirin, lottapiirin ja naapurikuntien maanpuolustusyhdistysten edustajat saapuivat Paneliaan juhlimaan talon vihkiäisiä pitkän kaavan mukaan. Juhlat alkoivat sunnuntai-iltapäivällä suojeluskunnan piiripäällikkö Ikosen suorittamalla suojeluskunnan tarkastuksella. Tarkastettavien joukko seiso i asennossa uuden talonsa pihamaalla. Sen jälkeen esiintyi Panelian suojeluskunnan soittokunta, ja talousneuvos N. Juusela muisteli tervehdyspuheessaan 17 vuoden takaisia tapahtumia. Opettajatar Tyyne Aaltonen lausui V. A. Koskenniemen runon *Isänmaan kasvot*, ja Panelian suojeluskunnan sekakuoro lauloi paikallispäällikkö Anto Päivärinteen johdolla. Kenttäpappi vihki talon käyttöön. Puheen jälkeen soitettiin Satakunnan suojeluskuntapiirin kunniamarssi, ja kanttori L. Laurila esitti rovestinna Zaida Caseliuksen säestyksellä laulut *Kello*, *Kaksi urhoa* ja *Valkea maa*.³⁹⁹

Väliajalla lotat tarjosivat kahvia ja voileipiä ja vieraat tutustuivat rakennukseen.

Piiripäällikkö V. Ikonen kuvaili juhlapuheessaan Panelian oloja ennen vapaussotaa ja teroitti kuulijoiden mieleen suojeluskuntien tehtäviä. Puheen jälkeen esiintyi sekakuoro. Sitten neiti Ella Hakaniemi lausui juhlivalle suojeluskunnalle ja lottajärjestolle Lotta- Svärd Satakunnan piirijohtokunnan onnittelut ja rouva Helmi Santavirta Kiukaisten lottien onnittelut.

paikallispäällikkö Arvo Kalli välitti Kiukaisten suojeluskunnan terveiset ja onnittelut. Euran suojeluskunnan onnittelut esitti paikallispäällikkö Lahti. Lääninrovasti Caselius puhui suojeluskuntatalojen merkityksestä. Juhlassa luettiin myös Paneliaan saapuneet sähkösanomatervehdykset⁴⁰⁰ ja sieltä lähetettiin sotamarsalkka Mannerheimille sähkösanoma: ”Vapaussodan alkamisen vuosipäivänä lähettää Satakunnan suojeluskuntapiirin esikunta ja sen mukana Panelian suojeluskuntatalon vihkiäisiin kokoontuneet lotat ja suojeluskuntalaiset

Teille, Herra Sotamarsalkka, kunnioittavat terveisensä.” Päiväjuhlan päätteeksi yleisö näki kuvaelman nimeltä *Vala* ja yhtyi lopuksi torvien säestämään *Maamme*-lauluun.⁴⁰¹

Illalla olivat vuorossa vielä juhlailtamat: Suojeluskunnan soittokunnan soitettua kuunneltiin opettaja E. Harjunmaan tervetuliaissanat, toimittaja E. Valkaman esittämä runo ja toimittaja Lahtosen puhe, sekakuoron laulantaa ja valistusohjaajan isänmaallinen juhlapuhe.

Kansantanhujen jälkeen oli vielä vuorossa näytelmä *Musta varjo katoaa*, ja juhla lopetettiin torvien säestämään yhteisesti laulettuun Porilaisten marssiin.⁴⁰² Eiköhän yleisö ymmärtänyt, millaisia muistoja uuden talon seinien sisällä oli tarkoitus vaalia. Valkoisen armeijan perinneyhdistyksen toiminta huipentui ja käytännössä myös päättyi Euran seudun suojeluskunnissa vapaussodan 20-vuotisjuhliin huhtikuussa 1938.⁴⁰³ 1930-luvun lopussa aika ajoi ohi kansaa kahtia jakavasta muistelukulttuurista. Kahtiajako väistyi talvisodan ihmeen tieltä.

Kiukaisiin kokoontui 200 harmaapukuista naista

Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan kokouksessa valittiin vuoden 1927 alussa puheenjohtajaksi Tyyni Grahn, varapuheenjohtajaksi ja sihteeriksi Berta Ranne, rahastonhoitajaksi Impi Marttila, keräys ja kansliapäälliköksi Sandra Hannus, muonituspäälliköksi Anna Boelius, varustusjaoston päälliköksi Impi Marttila, lääkintäjaoston päälliköksi Lahja Löytty ja varastonhoitajaksi Anna Holmberg.⁴⁰⁴

Lotta Svärdin valtakunnallinen keskusjohtokunta oli vuonna 1925 ottanut tavoitteekseen muokata suojeluskuntien tukiyhdistyksistä naisten maanpuolustusjärjestöä, jonka jäsenistö olisi nopeasti mobilisoitavissa sotatilan vaatimiin lääkintä-, muonitus-, varustus- ja varainkeruu- sekä kansliatehtäviin. Järjestön tavoite oli muokata paikallisyhdistykset sellaisiksi, että jokainen niihin kuuluva nainen tietäisi oman vastualueensa ja olisi sodan syttyessä mobilisoitavissa sitä hoitamaan. Tarkoitusta varten kehitetty sotilaallinen jaosrakenne levisi maaseudun yhdistyksiin verkkaisesti. Lottia kiinnosti enemmän yhteisöllisyys kuin tarjoutuminen mobilisoitavaksi ilmaistyövoimaksi naisten valtakunnalliseen maanpuolustusorganisaatioon.⁴⁰⁵ Kiukaisten Lotta Svärd oli kuitenkin mallioppilas, päätti seurata aikaansa ja solahti sujuvasti uuteen jaosrakenneeseen.

Kiukaisten paikallisosasto otti järjestääkseen Satakunnan lottapäivät vuonna 1929.

Lauantaina 17. marraskuuta Kiukaisten seuratalolle kokoontui 200 harmaatakkista naista.

Everstinna Minna Collan, Kiukaisten paikallisyhdistyksen puheenjohtaja Lyyli Pero ja neiti Ella Hakaniemi ottivat vastaan ja kukittivat Lotta Svärd -järjestön keskusjohtokunnan puheenjohtajan Fanni Luukkosen ja sihteerin neiti H. Pohjanpalon. Tervetulokahvin jälkeen lauloivat lotat virren "Oi kuningasten kuningas". Lottapäivien avajaispuheen piti Satakunnan piirin puheenjohtaja tohtorinna Varma Hornborg. Puheessa välähteli valkoisen perinnön vaaliminen ja taistelu huliganismia vastaan. Minna Collan soitti pianoa ja Helmi Santavirta esitti Artturi Leinosen runon *Nuori sankari*, jota seurasi yhteisesti laulettu *Satakunnan laulu*. Fanni Luukkosen puhui omassa esitelmässään siitä, miten paikallisosastojen arkistot tulisi järjestää tulevia historiankirjoittajia varten. Luukkosen puheen jälkeen lotat lauloivat *Suloisessa Suomessamme*. Muut lottapäivien esitelmät käsittelivät sotaharjoitusten muonitus- ja huoltokäytäntöä sekä tuberkuloosia. Puheenaiheena oli myös piirin ja keskusjärjestön toiminnan rahoittaminen myymällä paikallisesti *Valkoista kirjaa* ja *Joulu-Lottaa*, jotka olivat piirin ja keskusjärjestön varainkeruutuotteita. Ensimmäisen päivän päätteeksi laulettiin yhteisesti *Jos sydän sulla puhdas on*. Illalla oli vuorossa Kiukaisten Seuratalossa juhlaillama, jonka juhlapuheen piti Fanni Luukkosen. Ohjelmassa oli myös näytelmä *Kuoleman hinnalla*. Juhlatalo oli täynnä väkeä.⁴⁰⁶

Toisen lottapäivän ohjelma alkoi sunnuntaina laululla *Ah siunattu päivä*, minkä jälkeen seurasivat esitelmät. Yksi esitelmistä koski lottavarusteita: Lotan asuun kuului tarkoin määritelty puku ja päällystakki tai mantteli. Päällystakin toisesta taskusta piti aina löytyä muistikirja ja kynä ja toisessa oli hyvä olla kaikenlaista ratkomistyötä varten veitsi sekä ompeluvälineet. Vielä piti taskuissa olla ensiside ja tulitikkulaatikko sekä kintaat ja käsineet. Jäsenkortti piti aina olla puvun taskussa, samoin käsivarsinauha silloin, kun se ei ollut käsivarressa. Selkäreppu tuli sisältää viisi nimikoitua, numeroitua ja ohjeiden mukaan täytettyä sisuspussia. Esitelmäitsijällä oli mukanaan selkäreppu täysine varusteineen ja hän havainnollisti lopuksi, mitkä tarpeet mihinkin pussiin kuuluivat. Jumalanpalveluksen jälkeen oli vielä vuorossa Fanni Luukkosen esitelmä *Paikallisosastojen omavarainen toiminta*.⁴⁰⁷ Luukkosen talousopit oli monessa lottaosastossa sisäistetty 1930-luvun edetessä. Kiukaisten, Euran ja Panelian lottia johdettiin kuin voittoa tuottavia valtion yrityksiä. Honkilahden ja Hinnerjoen paikallisyhdistykset muistuttivat enemmän tavallisia yleishyödyllisiä yhdistyksiä. Kiukaisten yhdistyksen alla toimi Harolan kyläyhdistys. Yhdistyksen tuottoisaa keräysjaosta luotsasi 1930-luvun puolivälissä Laila Clayhills.⁴⁰⁸ Paikallisen lottayhdistyksen toimintaa ohjasivat piirin kiertokirjeet ja toisinaan myös suoraan keskusjärjestöltä tulevat ohjekirjeet.

Kansalaistoiminta oli periaatteessa vapaaehtoista, mutta lotat ajoi työhön yhteisön paine, joka sodan aikana muuttui pakoksi. Lotat kytkeytyivät valtion ylimmästä johdosta yhteisöihin ulottuvaan hierarkiaan, joka verkostoitui paikallisesti perhesuhteisiin ja muihin henkilökohtaisiin sidoksiin. Yhteisöä piti koossa rakenne, jota voi ymmärtää vain osana militarisoitua järjestökenttää. Lottajärjestö oli armeijaan integroidun suojeluskuntajärjestön sukupuolitettu peilikuva. Kannattaa muistaa, että nainen ei 1930-luvulla voinut kuulua suojeluskuntaan eikä mies Lotta Svärd -yhdistykseen.

Kiukaisten Lotta Svärd -paikallisosasto toimi 1930-luvulla satojen kaltaisensa Lotta Svärd -yhdistysten tavoin jaostoiksi jakautuneena. Siinä oli lääkintäjaosto, muonitusjaosto, varustusjaosto ja keräysjaosto. Keräysjaosto muuttui 1930-luvun lopulla keräys- ja kansliajaostoksi. Vuonna 1935 Kiukaisten lottien lääkintäjaostoon kuului 10, muonitusjaostoon 55, varustejaostoon 11 ja keräysjaostoon 17 jäsentä. Jakauma kertoo siitä, mikä lottia eniten työllisti. Kanslia- ja keräysjaosto laajeni Kiukaisissa 1930-luvun lopulla 25 lottaan, sillä sekä paperityöt sekä rahan tarve lisääntyivät sotaa kohti.⁴⁰⁹ Kaikkien jaostojen lotat osallistuivat ompelutöihin ja tukivat siten varustusjaoston työskentelyä.

Varustusjaoston toiminta näkyi ompeluseurana, jonka tehtävä oli huoltaa ja valmistaa varusteita. Kokoontumisissa sai tehdä omia ompelutöitä, jos huollettavia suojeluskunnan tai armeijan varusteita ei ollut. Kokouksessa perittiin pieni kahviraha, ja oman ompelutyön tekijä maksoi yleensä suuremman rahan kuin varusteiden ompelija. Kun vuonna 1935 päätettiin jatkaa ompeluiltoja ”entiseen tapaan joka toinen maanantai”, päätti vuosikokous, että kahviraha olisi 2 markkaa omaa työtä tehdessä, mutta 1 markka yleisillä töillä.⁴¹⁰

Varustusjaoksen velvoitteesta vapautui maksamalla kynnsyrahahan. Ompeluseuran kokoontumiset olivat epävirallisia yhdistyksen kokouksia. Niiden ohjelma koostui usein järjestön ja piirin kiertokirjeistä, joita ompelijoille luettiin ääneen, ja joista lotat sitten keskustelivat, kun suunnittelivat ompelunsa lomassa yhdistyksen toimintaa.

Kiukaisten lottien varustusjaosto hankki vuonna 1937 arpajaisiin arpajaisvoitot, järjesti ompeluseuran kahdet myyjäiset, joissa myytiin ompeluseuran käsitöitä, hankki lotille kolme uutta manttelia ja viisitoista selkäreppua, sekä täydensi osaston lottien sisäpukuvarusteita. Pöytäliinojakin Kiukaisten lotat tarvitsivat lisää, ja niinpä varustusjaosto päätti kerätä niihin tarvittavat langat. Liinat tietysti kudottiin lottien kangaspuissa.⁴¹¹

Muonitusjaosto suoritti 1930-luvun lopun Kiukaisissa vuosittain suojeluskunnan hyväksi 250–300 palkatonta henkilötyöpäivää. Muonitettavia suojeluskunnan ja suojeluskuntapoikien tilaisuuksia oli 7–12 vuodessa. Varustusjaosto puolestaan saattoi tehdä vuodessa suojeluskunnan hyväksi 300–350 palkatonta henkilötyöpäivää.⁴¹² Rahaksi muutettuna kyse oli isosta lahjoituksesta. Lotat organisoivat vuosittain suojeluskunnan ja oman linjaorganisaationsa hyväksi myös arpajaisia, säännöllisiä keräyksiä ja varainkeruujuhlia sekä järjestivät keskusjärjestön ja piirin ohjeistamaa koulutusta.⁴¹³

Kiukaisten Lotta Svärd -paikallisosaston jäsenmäärän kehitys 1935–1939

Vuosi	Toimivat lotat	Kannatusjäsenet
1935	90	22
1936	93	22
1937	101	23
1938	96	24
1939	101	33

Lotaksi ei voinut vain ilmoittautua. Uudet lotat otettiin 1930-luvun puolivälistä lähtien ensin koeajalle. Vasta koeajan jälkeen pääsi antamaan lottalupauksen.⁴¹⁴ Kaikki Suomen paikallisten Lotta Svärd -yhdistysten jäsenet oli luokiteltu toimintakykynsä mukaan. Ensimmäinen jaottelu tapahtui toimivien ja kannattavien jäsenten kesken. Kannattavat lotat maksoivat korkeampaa jäsenmaksua kuin toimivat, koska heillä ei ollut työvelvollisuutta. Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen jäsenmaksu oli 1930-luvun puolivälissä toimivalta jäseneltä kahdeksan, kannatusjäseneltä 25 ja alle 50-vuotiaalta kannatusjäseneltä 100 markkaa.⁴¹⁵ Toimivat lotat olivat sekä maksavia jäseniä että yhdistyksen työvoima. Jokainen toimiva lotta oli sitoutunut tekemään yhdistyksen hyväksi määrätyn vuosittaisen tuntimäärän. 1930-luvun aikana 30 tunnin työvelvoite oli tavallinen. Kiukaisissa lottien alimmaksi sallituksi vuotuiseksi työtuntimääräksi 30 tuntia otettiin tammikuussa 1935. Työmäärän alittaja siirtyi kannattavaksi jäseneksi. Alle 50-vuotiaalle kannatusjäsenyys tuli kalliiksi.⁴¹⁶

Sotatyövelvollisuuden alaraja oli usein 50 tuntia, mutta yhdistysten tilastot paljastavat, että moni naisista työskenteli sota-aikana tätä enemmän.

Ohjeistuksen mukaan toimiva lotta oli joko toimenlotta tai huoltolotta.⁴¹⁷ Toimenlotta oli sodan aikana velvollinen astumaan palvelukseen ja siirrettävissä kotikuntansa ulkopuolelle. Toimenlotta siis vastasi suojeluskunnan B-osastolaista. Oman paikkakunnan palvelukseen sitoutunut huoltolotta vastasi suojeluskunnan A-osastolaista.⁴¹⁸ Kiukaisissa oli vuonna 1938 huoltolottia 80 ja toimenlottia 16, joista yksi lääkintäjaostossa ja loput muonitusjaostossa.⁴¹⁹

Vuonna 1937 Kiukaisten yhdistyksen vuosikokous keskusteli lottien koulutuksesta. Naiset pitivät koulutusta toki tarpeellisena, mutta sen järjestäminen oli kallista. Viikkoja kestäville päiväkursseille oli vaikea saada osallistujia. Vuonna 1938 olisi pitänyt järjestää ilmavalvonta- sekä keräys- ja kansliakurssi.⁴²⁰ Huhtikuussa 1938 ja 1939 paikallisyhdistyksen kiertokirjeissä mainostettiin sekä Tuusulan Syvärannassa järjestettäviä keskusjärjestön koulutuksia että Rauman Syvärauman leirikeskuksessa järjestettäviä kursseja.⁴²¹ Syvärannan kursseille lähetettäisiin koulutettavia, ja yhdistys antoi Tuusulan-matkaan avustuksia.⁴²² Satakunnan Lotta Svärd -piiri järjesti lääkintäjaoksen lottille kursseja, joilla luennoivat lääkärit. 1930-luvulla näillä kursseilla perehdyttiin erityisesti tuberkuloosiin, mutta myös muihin kysymyksiin. Vuoden 1938 keväällä järjestetyt iltakurssit alkoivat klo 18:30. Niille osallistumaan ehti myös päivätöissä käyvä nainen.

Kiukaisten lotat

poseerasivat yhteiskuvassa vuonna 1942. Alarivissä istuvat vasemmalta lueteltuina Hellevi

Toimela, Irja Mäkinen, Helka Isotalo, Aune Lehtonen, Kaarina Ruusunen, Saimi Päivänen, Lahja Mäki ja Impi Knaapi. Seuraavassa rivissä istuvat Mirja Rauhamäki, Liisa Mäkipere, Liisi Katila, Tuovi Mäkipere, Selma Jaakkola, Aili Uoti, Salme Perttu, Helena Mäkijaakkola, Elisa Mäkilä, Marjatta Hakala ja Meeri Koivisto. Kolmannessa rivissä seisovat Elle Niittymaa, Hilja Suomala, Anna Timonen, tunnistamaton, Lyyli Pero, Eevi Martinkari, Sanna Rasi, Eeva Ruski, Liisa Tuominen, Esteri Kanervio, Irja Lunti, Anni Suomala, Aune Pärrä ja Salli Mäkinen. Ylimmässä rivissä seisovat Eevi Mikkola, Annikki Kuljula, Helmi Mattila, Elvi Tuumi, Taimi Iso-Pere, Anna Sauramo, Helmi Uoti, Suoma Mäkijaakkola, Esteri Iso-Pere, Irja Lehtonen, Anna Iso-Pere, Aino Kirkkala, Aune Lehtinen ja Esteri Järvenpää. Kiukaisten Wanhan Pappilan kokoelmat.

Kiukaisten lottien johtokunta kokoontui 1930-luvulla 9–12 kertaa vuodessa. Kokous aloitettiin usein laulamalla lottain laulu. Johtokunta vastasi monella tapaa suojeluskunnan esikuntaa, ja sen jäsenet olivat usein naimisissa suojeluskunnan esikunnan jäsenten kanssa. Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan ja sitä lähellä olevien tehtävien aktiivisia hoitajia olivat esimerkiksi Lyyli Pero, Tyyne Immola, Lempi Knuutila, Laura Perttinä, Elsi Martinkari, Elvi Tuumi, Laila Clayhills, Taimi Isopere sekä Anna Sauramo. Aktiivien tehtävät vaihtuivat, kun vakinaiset johtokunnan jäsenet valittiin yhdistyksen vuosikokouksessa lippuäänestyksellä, mutta yleensä samat ihmiset pyörittivät yhdistyksen keskeisiä toimintoja vuodesta toiseen. Kunkin jaoston puheenjohtaja järjesti oman ryhmänsä toiminnan ja vastasi siitä johtokunnalle. Mielivaltaisia jäsenten siirtoja jaostosta toiseen ei saanut tehdä. Naiset hakeutuivat itselleen sopivaan jaostoon tai heidät ohjattiin sellaiseen.⁴²³

Maanviljelijä Frans Mäkilä testamenttasi vuonna 1937 Kiukaisten lotille 10 000 markkaa, jonka lotat saivat käyttöönsä vuoden 1938 lopussa. ”Ainutlaatuinen tapaus”, kirjattiin yhdistyksen toimintakertomukseen. ”Kiukaisten lotat ovat tähän asti aina vain itse joutuneet antamaan.”⁴²⁴

Sarkatakkisten miesten ja naisten tie sotaan

Lokakuussa 1939 Euran seudun lottayhdistykset saivat muiden maanpuolustusyhdistysten tavoin ohjeet laajentaa kotijoukkojen toiminta koskemaan kaikkia kansalaispiirejä. Lotat ohjattiin laajentamaan ompeluiltojaan kaikille avoimiksi työilloiksi. Toiminnan piiriin oli saatava ne naiset, vanhukset ja lapset, joiden miehiset omaiset oli kutsuttu ylimääräisiin kertausharjoituksiin, ja jotka tunsivat itsensä yksinäisiksi ja masentuneiksi. Tilaisuuksista piti

tehdä ohjelmallisia. Suositeltua ohjelmaa olivat hartaus- tai isänmaalliset puheet, yhteislaulu, soitto, virkistävät ja rohkaisevat kertomukset ja sopivan kirjan lukeminen. Huhujen leviämisen välttämiseksi olisi työiltojen osallistujille selitettävä ja selostettava vallitsevaa tilannetta. Paikallisosastojen johtokunnat saivat oikeuden palkata lisätyövoimaa tähän henkiseen väestösuojelutyöhön. Työiltoja tuli järjestää myös syrjäkulmilla. Työilloissa voisivat osallistujat vaikka ”kutoa sukkaa, käsineitä tai muuta semmoista joko poissa oleville miehille tai sellaisille lapsille, joiden huoltaja on isänmaan vartiopalveluksessa.”⁴²⁵

Suojeluskuntajärjestö oli aikanaan perustettu puolustuslaitoksen jatkeeksi, ja vuoden 1927 laki oli vahvistanut sen aseman. Järjestöstä todettiin yksiselitteisesti, että se "kuluu osana tasavallan sotavoimaan".⁴²⁶ Lotta Svärd oli vuoden 1925 jälkeen kytketty valtakunnallisella jaoslaitoksella osaksi samaa sotaan valmistautuvaa konetta.⁴²⁷ Vapaaehtoistoiminnan luonne ja organisaatio säilyivät muuttumattomina koko 1930-luvun. Keväällä 1934 oli voimaan astunut uusi alueellinen liikekannallepanojärjestelmä, jonka toteutuksessa suojeluskunnille oli varattu viranomaistehtäviä.⁴²⁸ Muutos ei vaikuttanut rauhanaikaiseen toimintaan, joten siihen ei suojeluskunnissa heti kiinnitetty huomiota. Vaikutukset alkoivat näkyä vasta ylimääräisten kertausharjoitusten myötä.

Honkilahden suojeluskunta on asettunut talonsa edustalle vuonna 1937. Takarivi vasemmalta: Heikki Rekola (Mannila), Veini Anttila (Mannila), Lauri Lähteenmäki (Mannila), Risto Salminen (kk), Alpo Lukkala (Komoinen), Unto Isotalo (kk), Toivo Vuorinen (Löyttylä), Jalmari Kulmala (Mannila), Martti Siltanen (Löyttylä), Aaro Rekola (Löyttylä), Matti

Lukkala (Komoinen), Paavo Tammisto (Auvainen), Valtteri Tammisto (Auvainen) ja Olavi Anttila (Mannila). Seuraava rivi: Martti Mattila (Mannila), Aapo Eskola (Lellainen), Jalmari Junkkala (Lellainen), Toivo Koivunen (kk), Aarne Kulmala (kk), Toivo Lehtinen (Mannila), Mikko Hyörä (Haveri), Yrjö Mäkelä (Auvainen), Lauri Anttila (Auvainen), Tapani Sinkko (Kolvaa), Risto Virtanen (kk) ja Vilho Kupela (kk). Seuraava rivi: Martti Kirkkala (kk), Niilo Rantala (Haveri), Viljo Hakala (Lellainen), Toivo Kupela (kk), Niilo Jalava (kk), Väinö Suominen (Mannila), Hilpo Kupela (kk), Into Heinilä (kk), Viljami Anttila (Mannila), Uuno Simula (Mannila), Emil Mäkitalo (Mannila) ja Reino Rekola (Löyttylä). Eturivi: Nikolai Lähteenmäki (kk), Antti Heinilä (kk), Veikko Rekola (Löyttylä), Paavo Rantala (Haveri), Paavo Jalava (kk), Urho Rantala (Haveri), aluepäällikkö luutnantti Varla (Rauma), Viljo Rekola (Komoinen), Väinö Rekola (kk), Mauno Helle (Mannila), Pauli Pere (kk), Kosti Vahanen (Komoinen), Niilo Kallio (Löyttylä), Tapio Mattila (Mannila) ja Aleks Palmunen (Löyttylä). Kuva: F. E. Linja. Satakunnan Museon kokoelmat.

Vuoden 1939 lokakuussa suojeluskunnat velvoitettiin avustamaan poliisia evakuoinneissa. Myös lotat velvoitettiin auttamaan viranomaisia. Lotta Svärd Satakunnan piiristä saapui alueen lottayhdistyksiin tiedote, jossa kerrottiin, että kaikki vanhat suojeluskuntapuvut tuli kunnostaa käyttökelpoisiksi. Piirihoitokunnan puheenjohtajan ja piirisihteerin allekirjoittamassa tiedotteessa todettiin, että tehtävään voisi käyttää siviiliväestön ja kannattavien lottien apua. Sotilaspiiri pyysi lottia myös hankkimaan ja kunnostamaan kuljetussäkkejä ja kuormapeitteitä. Öljytyt vedenpitävät kuormapeitteet olisivat nyt erityisen tarpeellisia.⁴²⁹ Tiedotteesta näkyy, ettei kirjoittaja pitänyt lottia siviileinä.

Vuoden 1939 ylimääräiset kertausharjoitukset merkitsivät syvällisintä muutosta suojeluskuntien ja Lotta Svärd -paikallisosastojen siihenastisessa historiassa. Voi jopa puhua vanhan suojeluskuntajärjestön lakkaamisesta. Sijoitetut suojeluskuntalaiset muuttuivat reserviläisiksi, jotka lähtivät heille varattuihin sodanajan tehtäviin. Vapaaehtoisjärjestöstä tuli puolustusvoimien osa, joka keskittyi hoitamaan sille annettuja viranomaistehtäviä. Suojeluskuntien yliesikunnasta tuli kotijoukkojen yliesikunta. Muutos ei merkinnyt vapaaehtoistoiminnan lakkaamista, mutta järjestön luonne muuttui perusteellisesti.⁴³⁰ Muutos näkyi sekä suojeluskuntapiireissä että paikallisissa yhdistyksissä.⁴³¹ Satakunnassa yhdistettiin syksyllä 1939 suojeluskuntapiirin ja Satakunnan lohkon esikunnat. Niiden komentajaksi tuli everstiluutnantti Eino Virkki. Suojeluskunnat ryhmitettiin alueittain uudelleen ylimääräisten

kertausharjoitusten ajaksi, ja alueille määrättiin uudet päälliköt, sillä aluepäälliköt saivat kutsun muihin tehtäviin.⁴³²

Satakunnan suojeluskuntapiiri oli jo syyskuussa ilmoittanut siihen kuuluville suojeluskunnille, että ylimääräisten kertausharjoitusten käynnistyessä siirryttäisiin sodanaikaiseen aluejakoon ja sodanaikaisten aluepäälliköiden alaisuuteen. Satakunnassa olisi yhdeksän aluetta. Euran, Hinnerjoen, Honkilahden, Kiukaisten ja Panelian suojeluskunnat kuuluivat (yhdessä Lapin suojeluskunnan kanssa) IV alueeseen, jonka aluepäällikkö oli Anto Päivärinne. Satakunnan piirin rajat säilyisivät. Tieto olisi ylimääräisten harjoitusten alkuun asti salainen.⁴³³ Suojeluskunnille ilmoitettiin, että suojeluskuntapiirit hoitaisivat jatkossa sotilapiirin tehtäviä, joihin kuului kotiseudun turvaaminen vihollisen toiminnalta, yleisen järjestyksen ylläpito osana muuta virkakuntaa, asevelvollisuuteen liittyviä tehtäviä sekä huoltoon ja koulutukseen liittyviä tehtäviä. Syksyllä 1939 muuttui myös suojeluskuntien taloudellinen asema. Maanpuolustukselle sateli Satakunnassakin suuria lahjoituksia.⁴³⁴

Ylimääräiset kertausharjoitukset ja talvisota

Euran suojeluskunnan esikunnan kokouksessa paikallisapäällikkö Valon kotona 6. lokakuuta vuonna 1939 olivat saapuvilla Soupas, Lähteenoja, Cedercrantz, Kunnas ja Kahala sekä paikallisapäällikkö Valo. Esikunta keskusteli varainkeräyksen järjestämisestä ja suojeluskunnan erinomaisesta taloustilanteesta, kun ovelta kuului koputus. Ovelta oli suojeluskuntapiiriin lähetti, joka toi 50 kutsua ylimääräisiin kertausharjoituksiin. Esikunta keskeytti kokouksen. Oli jaettava kutsut niille, joiden piti valmistautua lähtöön. Alkoi kiireinen viikko.⁴³⁵

Seuraavalla viikolla saapui piiristä lisää ohjeita. Esikunta perehtyi 18. lokakuuta kymmenkohtaiseen ohjekirjeeseen, joka käsitteli sotilaskoulutuksen järjestämistä, ylimääräisten harjoitusten teettämisen työn kirjaamista ja tilastointia, väestönsuojelua, vahvuusilmoituksen tekemistä, poikatyön ohjeistamista sekä uusien suojeluskuntalaisten vastaanottamista, perehdyttämistä, varusteita, käsivarsinauhoja ja aseita. Paikkakunnalta löytyvät aseet tuli ilmoittaa piiriin esikuntaan, ja aikaa ilmoituksen tekemiseen oli kaksi päivää. Kyläosastojen korpraalit saivat tehtäväkseen laatia aseista luettelon. Vastuu uusista jäsenistä sälytettiin niin ikään kyläkuntien korpraaleille. Esikunta tilasi piiriesikunnalta 15 syksyiseen ulkotyöhön sopivaa tuulitakkia ja päätti käynnistää nopeasti uuden varainkeräyksen. Rahalle olisi pian tarvetta.⁴³⁶

”Sodassa ensimmäiseksi, toiseksi ja kolmanneksi tarvitaan rahaa”, muistutti Satakunnan suojeluskuntapiirin komentaja everstiluutnantti Eino Virkki *Satakunnan Kansassa*.⁴³⁷ Rahoituksen riittävydestä ei Eurasta oltu huolestuneita. Lahjoituksia oli tullut syksyn mittaan runsaasti ja lisää oli tulossa. Euran suojeluskunnalla olisi kohta enemmän rahaa kuin koskaan ennen. Rahat pitäisi saada tarvittaessa nopeasti käyttöön. Esikunta avasi talletustilin Euran osuuskassaan, koska sen hallitus oli luvannut varoille rajoittamattoman nosto-oikeuden. Vuoden 1939 lopussa tilillä oli 116 874 markkaa.⁴³⁸

Uusia jäsenhakemuksia oli syksyn edetessä alkanut tulla kaikkiin suojeluskuntiin. Lokakuun viimeisessä kokouksessaan Euran suojeluskunnan esikunta kirjasi suojelukuntaan liittyneiksi 25 uutta jäsentä. Esikunta teki kutsuntaluetteloon suojeluskuntapiiriltä saamiensa ohjeiden mukaiset merkinnät, mapitti asevelvollisista laatimansa luotettavuuslausunnot sekä perehtyi sotilaspoliisien värväystä koskevaan kirjelmään. Eurasta ei kuitenkaan löytynyt sotapoliisikoulutukseen sopivia miehiä.⁴³⁹

”Nykyinen tilanne antaa suojeluskunnille uusia, vaativia tehtäviä”, totesi komentaja Eino Virkki *Satakunnan Kansalle* 4. marraskuuta 1939. Suojeluskuntien tuli keskittyä poikatyöhön ja nostoväkeen kuuluvien alokkaiden koulutukseen. Enin osa suojeluskuntien aktiivisista jäsenistä oli kutsuttu ylimääräisiin kertausharjoituksiin ja heidän jättämänsä aukot oli täytettävä.⁴⁴⁰ Virkki kertoi, että nostoväen kahteen ensimmäiseen luokkaan kuuluvia miehiä harjoitettaisiin paitsi kotiseudulla suoritettavaan vartiopalvelukseen, myös taistelutoimintaan. Taistelukoulutuksen lisäksi tehostettaisiin viesti-, lääkintä- ja pioneerikoulutusta. Lopuksi everstiluutnantti muistutti, että sodan ensimmäinen uhri on totuus. Kuulopuheet kannattaisi jättää omaan arvoonsa: ”Älkäämme uskoko kaikenlaisiin huhuihin, joita niin runsaasti on liikkeellä. Luottakaamme sen sijaan hallitukseen ja ylimpään sotilasjohtoomme sekä tehkäämme velvollisuutemme kukin omalla paikallaan.”⁴⁴¹

Lausunnot ja virkatyö olivat alkaneet työllistää paikallisten suojeluskuntien esikuntia aiempaa enemmän jo vuonna 1938. Kokoukset lisääntyivät. Kokouksissa jaettiin työt ja hyväksyttiin työsuoritukset. Euran suojeluskunnan esikunta oli vuonna 1929 kokoontunut kolme kertaa.⁴⁴² Kymmenen vuotta myöhemmin kokouksia oli 12.⁴⁴³ Myös käyttövarat olivat lisääntyneet. Kun työt 1930-luvun paikallisissa suojeluskunnissa lisääntyivät, niihin palkattiin työvoimaa tai niitä delegoitiin lotille tai korpraalikuntien kyläpäälliköille.

Korpraalikunnat ja kyläosastot olivat suojeluskuntajärjestön ja lottien toiminnan paikallisin kerrostuma. Kyläosastolla ei ollut itsenäistä päätösvaltaa. Se oli esikunnan tai johtokunnan operatiivinen jatke, alueellisten organisaatioiden epävirallinen ruohonjuuritaso, joka tavoitti kylissä asuvat ihmiset. Euran kaltaisen suuren maaseutusuojeluskunnan organisaatioon saattoi kuulua useita kyläosastoja, kun taas Hinnerjoen lottien kaltaisessa pienessä yhdistyksessä ei ollut kyläosastoja.

Kyläosaston johtoon nimitettyä miestä oli Euran suojeluskunnassa 1930-luvun lopulla tapana kutsua kyläpäälliköksi.⁴⁴⁴ Tätä tapaa ei juuri näy muiden suojeluskuntien papereissa. Aiemmin oli suojeluskunnissa ollut tapana puhua korpraaleista ja korpraalikunnista. Osa suojeluskunnista jatkoi korpraaleista puhumista, osa alkoi 1930-luvulla puhua kyläasiamiehistä. Myös Lotta Svärd -yhdistyksillä oli omat kyläosastonsa. Kyläosastojen valtakunnallinen merkitys korostui jatkosodan edetessä.

Paikalliset suojeluskunnat selviytyivät yllättävän hyvin niiden tehtäväksi määrättyistä ylimääräisten kertausharjoituksen paikallisista järjestelyistä ja sotaan valmistautumisesta. Työnjako oli improvisoitava uusiksi. Euran seudulla kaksi kolmasosaa miehistä, aluepäällikkö ja paikallispäälliköt mukaan lukien, joutuivat astumaan palvelukseen.⁴⁴⁵ Monen muun maaseutusuojeluskunnan tavoin Euran suojeluskunnassa delegoitiin tehtäviä kyliin ja lotille. Esimerkiksi ilmavalvonta jäi käytännössä lottien tehtäväksi. Sodan syttymisen jälkeen suojeluskunnissa vapaaehtoistyötä tekevien miesten kiire helpotti. Lottien kiire lisääntyi.

Panelian seurantalonsa portaille on saapunut lottia 1930-luvun jälkipuoliskolla. Kuvasta on tunnistettu Aino Lammela, Eetu Rautio, Elma Konstari, Anna Maula, Meri Päivärinne, Lea Kuusisto, Eeva Pinomäki, Ester, Eine ja Simo Heiska. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Suojeluskuntien vapaaehtoistyövoiman pahimmat kiireet olivat ohi vuoden 1939 marraskuun lopulla. Euran suojeluskunnan esikunta hyväksyi 27. marraskuuta viisi uutta jäsentä ja suunnitteli Vahinmäkeen rakennettavaa vartiokoppia. Esikunta päätti myös tilata Rauman nahkatehtaalta 100 nahkavyötä. Lisäksi kokouksessa luettiin piirin ohje hevosottomiehen ja varamiehen asettamisesta.⁴⁴⁶ Sota syttyi 30. marraskuuta ja suojeluskunta hiljeni. Miehet siirtyivät kotirintamalta sotarintamalle. 17. joulukuuta olivat esikunnan kokouksessa läsnä paikallispäälikkö Valon lisäksi Cedercrantz, Peltonen ja Simula. Kokouksessa hyväksyttiin uusia jäseniä ja luettiin ”salaisia ohjeita”.⁴⁴⁷ Kaikki toimintaohjeet näyttävät tuossa vaiheessa jo saaneen ylämarginaaliinsa punaisen leiman. Suojeluskunnissa toivottiin vuoden 1939 lopussa, että sotaan lähtijät ymmärtäisivät, miten hyödyllisiä oppeja olivat tätä tehtävää varten kotiseudun suojeluskunnissa saaneet. Niissä myös uskottiin, että järjestön katkerimmatkin vihaajat näkisivät nyt suojeluskunnan yhteisen hädän ja vaaran torjujana eivätkä enää jonkun ”erikois-luokan” suojelijana.⁴⁴⁸

Euran lotat hoitivat sodan aikana normaalien muonitus- ja varustoimiensa ohessa vartiopalvelusta 20 metriä korkeassa ilmavalvontatornissa ja huolehtivat puhelinkeskuksen toiminnasta.⁴⁴⁹ Ilmavartioasema sijaitsi Kauttualla ja Kauttuan kyläosaston lotat vastasivat valvonnasta läpi koko talvisodan. Eurasta lähetettiin seitsemän lottaa kentälle ilmavalvontatehtäviin. Hilikka Kännö toimi kenttälottana viestitehtävissä ja Anita Soupas säähavainnoitsijana.⁴⁵⁰

Hinnerjoen lottien vuosi 1939 alkoi rauhallisesti. Puheenjohtaja Aili Kivimäen johtamassa yhdistyksessä oli 48 toimivaa ja 35 kannattavaa jäsentä. Jäsenmäärä oli 1930-luvun lopulla hiukan vähentynyt, mutta 1940-luvulla se kaksinkertaistui nopeasti.⁴⁵¹ Yhdistys oli siirtynyt piirin ohjeistamaan jaosrakenteeseen ja johtokunnan jäsenet oli koulutettu jaosten johtoon. Koulutus hoitui käymällä parin viikon kurssi. Anna Pietilä oli suorittanut varustusjaostokurssin, Meeri Salmi keräys- ja kansliakurssin, Hilikka Niemi muonituskurssin ja Tyyne Eskola tyttöjohtajakurssin.⁴⁵² Puheenjohtaja osallistui lääkintäkoulutukseen. Lääkintäjaos harjoitteli vuoden 1939 kurssillaan vuoteiden laittoa, sairaanhoidon potilaan käsittelyä, sidontaa ja sidostarvikkeiden tekoa. Vuoden mittaan jaos valmisti ja keräsi sodan varalle sidontatarvikkeita ja liinavaatteita ja valmistautui avustamaan mahdollisen sotasairaalan perustamisessa.⁴⁵³ Varustusjaosto ompeli alkuvuodesta lottavarusteita, mutta kun reserviläiset lokakuussa kutsuttiin suuriin kertausharjoituksiin, siirtyivät naiset kutomaan

armeijalle sukkaa ja käsineitä. ”Ei ollut talvella pulaa karstaaajista, kehrääjistä ja sukankutojista.”⁴⁵⁴

Myös Honkilahden lottien käsityöiltoihin kerääntyi nyt aiempaa enemmän väkeä. Työilloissa oli aina ohjelmaa. Niissä laulettiin, luettiin Lotta Svärd -lehteä ja kuunneltiin kertomuksia lottien työskentelystä ”siellä jossain”. Puheenjohtaja tai joku muu selosti järjestön ajankohtaisia asioita. Illoissa luettiin ääneen ja selostettiin sotaa kuvaavaa kirjallisuutta.⁴⁵⁵ Euran seudulla lottien varustusjaokset tuottivat näissä työilloissaan armeijalle paitsi sukkaa, käsineitä ja kypäräsuojia, myös flanellipaitoja, lumipukuja, housuja, turkkeja, päällystakkeja, villapaitoja, kenttälakanoita, kuormapeitteitä sekä hevosloimia. Hinnerjoen lottien muonitusjaosto teki vuoden 1939 aikana 79 täyttä naistyöpäivää suojeluskunnan ja sen poikaosaston harjoituksissa, erilaisissa juhlissa ja iltamissa. Lisäksi se lähetti kaksi lottaa muonittamaan Kannaksen linnoitustöitä.⁴⁵⁶

100 000 kiloa leipää päivässä

Talvisodan aikana lotat leipoivat armeijan leivät. Leipää oli tilattu yhteensä 100 000 kiloa päivässä. Lotta Svärd -järjestö organisoi tilaukset, ja leivät toimitettiin armeijalle neliön muotoisina, näkkileipää muistuttavina kuivaleipinä. Tuotanto keskitettiin alueille, joilla oli perinteisesti valmistettu kerralla suuria määriä varastoitavaa leipää ja joiden taloissa oli suurleipomuksiin soveltuvia paakareita ja uuneja. Euran seutu oli tätä aluetta.

Paikallisyhdistysten johtokunnat kartoittivat alueensa talojen leivontakapasiteetin, mitoittivat kiintiöt ja jakoivat ne taloihin. Tuotannosta vastasi paikallisyhdistyksen muonitusjaos. Valtio maksoi jauhot.

Euran lotat toimittivat vuoden 1940 aikana armeijalle 28 000 kiloa leipää.⁴⁵⁷ Honkilahden lottien muonitusjaos puolestaan leipoi talvisodan aikana armeijan leiväksi 44 000 kiloa valtion jauhoja.⁴⁵⁸ Honkilahden lottien laskelman mukaan heidän leivontakapasiteettinsa oli 2500 kiloa kuukaudessa, ja sillä he sitoutuivat jatkamaan leipomista myös jatkosodan aikana.⁴⁵⁹ Pelkkiin armeijan muonitustehtäviin upposi Honkilahdessa vuoden 1940 aikana 1277 kokonaista työpäivää. Talkootyön korvaaminen palkkatyöllä olisi vaatinut seitsemän täystyöllistettyä työntekijää. Vastaavia talkootyömääriä tehtiin armeijan hyväksi muissakin Lotta Svärd -paikallisyhdistyksissä. Leipiä toimittava paikallisyhdistys sai talvisodan aikana valtiolta 50 pennin korvauksen kuivaa leipäkiloa kohti.⁴⁶⁰ Siitä yhdistys saattoi sitten joko maksaa tai olla maksamatta korvausta leivän leipojille.

Panelian lottien muonitusjaosto oli pieni, mutta poikkeuksellisen tehokas. Tämä 48 lotan muodostama jaosto hyödynsi vuoden 1925 ohjeistuksen suosittelemaa operatiivista ryhmäjakoa ja oli järjestäytynyt kahdeksaksi toimintaryhmäksi. Vuoden 1940 aikana Panelian lottien muonitusjaos muutti lähes 100 000 kiloa valtion jauhoja armeijan leiviksi. Yhdistys vaurastui leipomalla, sillä leipominenhan oli talkootyötä. Paikallisyhdistys sai työstä korvauksen ja jakoi sen avustuksina ympäristönsä toimijoille.⁴⁶¹ Työstä ei Paneliassa maksettu sen tekijöille.

Hinnerjoen Lotta Svärd -paikallisosasto sai vuonna 1940 armeijalle leipomistaan leivistä 17 600 markkaa työpalkkaa.⁴⁶² Raha jaettiin leipojille. Hinnerjoella armeijan leipien leipomisesta maksettiin jatkosodan aikana taloihin 75 penniä leipäkiloa kohden.⁴⁶³

Moskovan rauha

Talvisodan rauhanneuvottelut alkoivat tammikuussa 1940. Niiden aikana Neuvostoliitto lisäsi tiedustelua ja muita toimia linjojen takaisessa Suomessa. Kotijoukot saivat tammikuussa esikunnasta vakoilijoita ja desantteja koskevia yksityiskohtaisia ohjeita.⁴⁶⁴ Suojeluskunnissa ja muualla kotirintamalla valmistauduttiin talvisodan viimeisinä viikkoina alueelliseen puolustukseen. 11. helmikuuta Euran suojeluskunnan esikunta päätti vuokrata huoneiston perustamansa ”tuhoamisjoukon” miehistöä varten. Pöytäkirjoista ei selviä mistä tuhoamisjoukosta oli kyse.⁴⁶⁵

Moskovan rauhan aika näkyi suojeluskunnissa lähinnä päälliköiden vaihtumisena, alueellisena uudelleenorganisointumisena ja kotijoukkojen valmiustason nostona. Rauhaa ei pidetty pysyvänä. Moskovan rauhansopimuksen voimaantulospäivänä 13. maaliskuuta vuonna 1940 pidetty Euran suojeluskunnan esikunnan kokous vaikutti lähinnä revanssienkiskeltä. Esikunta selvitteli Suomi-konepistoolien hintoja ja saatavuutta ja päätti lisätä pienoiskivääriharjoituksia (josta kirjauksesta sana ”harjoituksia” oli näkyvästi viivattu yli ja korvattu sanalla ”kilpailuja”). Sama kokous päätti myös alkaa puuhata suojeluskunnan ostamalle tontille uutta suojeluskuntataloa. Sanoilla leikittely näkyi myös siinä 17. toukokuuta pidetyssä kokouksessa, jossa ei euralaisen käytännön mukaisesti nimettykään kyläosastoille kyläpäälliköitä tai vanhan käytännön mukaisesti korpraaliksiin korpraaleja. Joka kylään nimitettiin ”urheiluneuvoja”.⁴⁶⁶

Euran suojeluskunnan esikunnan pöytäkirjassa on huhtikuussa 1940 erikoinen merkintä: ”Vartiointi Veturitallille ja Tammisillalle saataisiin järjestettyä TTK5-miehille”. Merkinän yhteydessä on maininta, että vartioinnista vastaisi patteriston komentaja.⁴⁶⁷ Eura oli säästynyt talvisodan ilmapommituksilta, mutta menettänyt talvisodassa 29 miestä. Iloisena asiana suojeluskunnan paikallispäällikkö piti sitä, että sekä suojeluskunnan että sen poikaosaston jäsenmäärä kasvoi vuosina 1939–1940. Euran suojeluskunnan tuore paikallispäällikkö kirjasi ensimmäiseen vuosikertomukseensa tavoitteen, joka varmasti kelpasi yliesikunnan valistusupseerillekin: ”Jokainen mies suojeluskuntaan, jokainen nainen Lotta Svärd - järjestöön, kaikki pojat sk:n poikaosastoon, kaikki tytöt pikkulotta-järjestöön”.⁴⁶⁸

Viimeistään vuonna 1940 alkoi tehostetun ja kotirintaman esikunnasta ammattitaitoisesti johdetun valistusohjauksen vaikutus ulottua kaikkien paikallisten suojeluskuntien ja lottayhdistysten asiakirjojen kieleen ja ilmaisuihin. Asiakirjat täsmentyivät ja yhdenmukaistuivat. Niiden kieli koheni. Ylhäältä annettu määräys huolehtia kotirintaman mielialasta näkyy tavassa, jolla tapahtumat kirjattiin muistiin. Faktat pysyivät faktoina, mutta sota-ajan kaavamaisia tunteiden ilmauksia kannattaa lukea kriittisesti. Ne saattavat kertoa enemmän raportointia koskevista ohjeista kuin kirjoittajan spontaanista kokemuksesta.

Euran suojeluskunnan kassakirja kertoo vuosina 1939–1940 vilkastuneesta rahaliikenteestä ja toiminnan volyymin moninkertaistumisesta. Vuoden 1940 aikana suojeluskunnalla oli tuloja 318 581 markkaa ja menoja 287 291 markkaa. Kansliaa ei enää pyöritetty vapaaehtoisvoimin vaan palkkatyönä. Euran suojeluskunta maksoi työntekijöille valtion palkkoja yli 32 000 markalla, ja sen kansliakulut olivat yli 5 000 markkaa. Aseisiin ja ammuksiin kului vuonna 1940 Eurassa 50 000 markkaa ja varusteisiin 20 000 markkaa. Satakunnan suojeluskuntapiirin tilille oli Eurasta siirretty 11 000 markkaa, hautajaisia oli kustannettu 2 500 markalla, ja seuraavalle vuodelle jäi siirrettäväksi lähes 150 000 markkaa. 8. lokakuuta vuonna 1940 Euran suojeluskunta päätti ostaa rakennustontin Pappilan virkatalosta joen ja maantien välistä.⁴⁶⁹

Elokuussa 1940 muodostettiin Suomeen 16 sotilasläänin ja suojeluskuntapiirit sulautettiin sotilasläänien alaisiin sotilaspiireihin, joita oli 34. Sotilaspiiriä nimitettiin uudistuksen jälkeen suojeluskuntapiiriksi, ja kaikki entiset sotilaspiirin tehtävät siirrettiin suojeluskuntapiirille. Suojeluskunnista annettiin uusi asetus helmikuussa 1941. Asetus merkitsi suuria muutoksia. Suojeluskuntien yliesikunta ja kotijoukkojen esikunta sulautuivat lopullisesti yhteen. Järjestöstä muokattiin jakamattoman kansan näköinen. Vapaaehtoistoiminta jatkui, mutta

vuoden 1918 vapaussodan valkoisten veteraanien perinneyhdistystoiminta sai hiipua pois näkyvistä. Yhdistysten toiminta integroitiin lopullisesti puolustusvoimiin.⁴⁷⁰ Euran, Hinnerjoen, Honkilahden, Kiukaisten ja Panelian suojeluskunnat siirtyvät Vakka-Suomen suojeluskuntapiiriin. Suojeluskuntien esikunnat ja niitä vastaavat lottayhdistysten johtokunnat saivat uudistuksen jälkeen ohjeensa Porin sijasta Raumalta.⁴⁷¹ Euran suojeluskunnan paikallispäällikkö M. Valo ilmoitti siirtyvänsä Vakka-Suomen suojeluskuntapiirin palvelukseen. Hänen sijaisekseen Euran suojeluskunnan paikallispäälliköksi nimitettiin suojeluskuntasotamies Aaro Valo.⁴⁷²

Suojeluskuntien viranomaistehtävät lisääntyivät, mutta vastuun mukana ei tullut valtaa. Suojeluskuntajärjestö toimi nyt puolustusvoimien ylipäällikölle ja päämajalle alistettuna aluejärjestönä ja kotijoukkojen runkona.⁴⁷³ Suojeluskunnan eri osat, siis piirit, paikallisyksiköt ja vieläpä järjestö itse näistä osistaan riippumattomasti, olivat kuitenkin edelleenkin siinä mielessä autonomisia, että ne hallitsivat omaisuuttaan. Lotta Svärd -järjestön organisaatio oli tässä suhteessa suojeluskuntajärjestön peilikuva, paitsi, että sen paikallisyhdistykset eivät koskaan olleet muodollisesti osa puolustusvoimia. Ne olivat tavallisia yksityisoikeudellisia, periaatteessa vapaaehtoiselta pohjalta toimivia yhdistyksiä.

Euran lottien paikallisosastossa oli vuonna 1941 yli 170 jäsentä. Se oli Euran seudun suurin ja rikkain lottayhdistys, ja Kiukaisten ja Panelian yhdistysten tavoin jo 1930-luvun lopulla kasvanut ja vaurastunut. Sen alaisuudessa toimi kaksi kyläosastoa: Kauttuan kyläosasto ja Naarjoki-Turajärven kyläosasto. Euran koko paikallisosastoa johti Salme Nuoranne, Kauttuan kyläosaston puheenjohtaja oli Margit Överisti ja ja Naarjoki-Turajärvi kyläosaston puheenjohtaja Anna Jussila. Kauttuan kyläosastossa oli 44 ja Naarjoki-Turajärven osastossa 25 toimivaa jäsentä. Euran paikallisosaston koko jäsenmäärästä 103 kuului päätehtäviä hoitavaan muonitusjaokseen, 24 keräys- ja kansliajaokseen, 21 lääkintäjaokseen ja 25 varustusjaokseen.⁴⁷⁴ Jäsenmäärä kasvoi jatkosodan alussa reilusti yli kahteensataan. Euran lottaosasto lähetti jäseniään tavanomaisten jaoskoulutusten lisäksi johtajakoulutukseen, ilmavalvontakoulutukseen sekä muutamiin erikoiskoulutuksiin.⁴⁷⁵ Se omisti myös tuottavan lottakahvilan.⁴⁷⁶ Euran lotilla oli muiden lottayhdistyksen tavoin myös kansanhuoltoon liittyviä tehtäviä. Heillä oli edustus Euran Vapaa huollon johtokunnassa, ja he keräsivät sille rahoitusta. Euran keräys- ja kansliajaosto kokeili ennakkoluulottomasti uusia varainkeräysmuotoja. Erityisen tuottoisaksi osoittautui vuonna 1940 Ruotsi-Suomi jääpallo-ottelun yhteydessä järjestetty radiokeräys.⁴⁷⁷

Kiukaisissa Lyyli Pero luotsasi talvisodan syttyessä yhdistystä, johon kuului 109 toimivaa jäsentä, joista muonitusjaoksessa toimi 64, lääkintäjaoksessa 6, varustusjaoksessa 12 ja kanslia- ja keräysjaoksessa 27. Kaksi lottaa lähetettiin sotatoimialueelle: Lyyli Pero palveli rintamalla muonituslottana ja Liisa Jussila lääkintälottana. Lisäksi lottia lähti Kiukaisista muonitustehtäviin linnoitustyömaille.⁴⁷⁸

Euran 1930-luvulla rakennettu

Lottakahvila myytiin 1944 Osuuskunta Oma-kaupalle. Sitä alettiin kutsua Mutteriksi. Rakennus purettiin 1970-luvun puolivälissä. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Hammaslääkäri Aino Tolvin johtamassa Panelian yhdistyksessä oli vuonna 1940 hiukan alle sata jäsentä. Tämä yhdistys antoi ympäristönsä toimijoille jatkuvasti suurempia lahjoituksia kuin moni muu yhdistys, mikä strategia osoittautui viisaaksi vuoden 1944 syksyllä. Vuonna 1940 Panelian lotat lahjoittivat Seuratalo Oy:lle 10 000 markkaa, Panelian suojeluskunnalle 20 000 markkaa, suojeluskunnan poikaosastolle 5000 markkaa sekä Kiukaisten Aseveli ry:lle 5000 markkaa. Kuten monessa muussakin Lotta Svärd -paikallisyhdistyksessä, Paneliassa johtokunnan tehtävät vaihtuvat vuosittain, mutta johtokunnassa tai muissa aktiivitehtävissä toimivat ihmiset eivät vaihtuneet. Panelian lottien aktiiveja olivat 1940-luvun alussa emäntä Liisa Jaakkola, opettaja Aune Virta, rouva Ejda Vester, rouva Anna Maula, neiti Aili Huilu, neiti Anna Kuusisto ja neiti Toini Paassilta. Koulutettuja lottia oli suhteellisen paljon: Lääkintäjaoston 16 lotasta 11, muonitusjaoston 48 lotasta tasan puolet, varustusjaoston 14 lotasta neljä ja keräys- ja kansliajaoston 19 lotasta seitsemän oli suorittanut kurssin, joka olisi tarvittaessa pätevöittänyt suorittajansa jaoksen johtoon.⁴⁷⁹

Moskovan rauha ei keskeyttänyt maanpuolustusyhdistysten toimintaa. Hinnerjoen kirkossa pidettiin 19. toukokuuta vuonna 1940 sankarivainajille omistettu jumalanpalvelus, johon lotat ja suojeluskuntalaiset osallistuivat. Jumalanpalveluksen jälkeen he laskivat seppeleen sankarihaudalle. Myös Hinnerjoella oli nyt sankarihauta, jota siellä ei vuoden 1918 perintönä

ollut. Sankarihautaan oli haudattu suojeluskuntalaiset Lauri Pietilä ja Paavo Lammila. Kesällä lotat ja suojeluskuntalaiset tekivät yhteisen pyöräretken Koruniemeen. Itsenäisyyspäivänä oli vuorossa yhdistysten tavanmukainen yhteinen juhla, johon siihenkin sisältyi seppeleen lasku sankarihaudalle.⁴⁸⁰

Hinnerjoen lotat kokoontuivat ohjeistuksen mukaisesti joka toinen viikko ompeluiltaan valmistamaan varusteita. Hinnerjoelta lähti vuonna 1940 armeijalle esimerkiksi palttoita, kenttälakanoita, lumipukuja, hevosloimia, kypärävuoria ja villapaitoja. Niiden valmistukseen ja huoltoon kului vuoden aikana yhteensä 239 työpäivää. Kesällä 1940 saapuivat lottien huollettavaksi reserviin palanneiden suojeluskuntalaisten varusteet. Pikkulotat auttoivat aikuisia niiden puhdistamisessa. Likaiset vaatteet pestiin, rikkinäiset paikattiin, ja varusteet pakattiin odottamaan myöhempää käyttöä. ”Rattoisasti kuluivat nämä päivät jokirannalla tai oikeastaan joessa ahkerasti saippuaa ja harjaa käyttäen, talven aikana kertyneet liat, rasvat ja hiet pestiin pois vaatteista”.⁴⁸¹

Honkilahden lotissa vuosi 1940 oli ”ihmeellisten voittojen mutta myös raskaiden surujen aikaa” kirjasi puheenjohtaja Selma Ellilä toimintakertomukseen. Yhdistyksen lääkintäjaokseen kuului 15, muonitusjaokseen 68, varustusjaokseen kahdeksan ja keräys- ja kansliajaokseen seitsemän naista. Toimivia jäseniä oli 98 ja kannattavia 56.⁴⁸² Honkilahdessa valmistauduttiin uuden keräys- ja kansliajaoston perustamiseen kouluttamalla jaoksen tulevat jäsenet. Varustusjaoston työllät oli järjestetty valtakunnallisten, henkistä väestönsuojelua koskevien ohjeiden mukaan. Järjestön ohjeet oli omaksuttu hyvin, ja puheenjohtaja ja muut johtokunnan jäsenet selostivat niitä noudattaen työiltoihin osallistujille järjestön ja sen toiminnan ajankohtaisia asioita.⁴⁸³ Työilloissa ei käyty vapaita keskusteluja eikä spekuloitu sotatilanteella.

Euran suojeluskuntalaiset edistivät Moskovan rauhan aikana talohankettaan. 20. huhtikuuta vuonna 1941 Euran Pirtillä pidetyssä yhteiskokouksessa olivat läsnä suojeluskunnan, nuorisoseuran, Lotta Svärdin, Euran Reippailijoiden, Euran Aseveljien, Euran Maamiesseuran, Euran Maatalousnaisten, Euran Maataloustuottajien ja Euran Pienviljelijäyhdistyksen edustajat. Albin Lähteenoja esitteli suojeluskunnan talosuunnitelmaa, ja osanottajat olivat yhtä mieltä siitä, että Pirtti ei enää riittäisi. Uuteen taloon voisi rakentaa elokuvateatterinkin. Tontti oli tarkoitukseen sopiva. Hankkeessa päätettiin edetä suunnitelmien mukaisesti.⁴⁸⁴ Suunnitelmat kuitenkin muuttuivat syksyllä 1941.

”Nykyisestä tilanteesta huolimatta”⁴⁸⁵ – Jatkosota 1941–1944

Jatkosodan syttyessä paikalliset yhdistykset saivat aiempaa enemmän vastuuta paikallisen väestön henkisestä ja aineellisesta huollosta. Esimerkiksi Euran lottien paikallisosasto muonitti ja hoiti ilmavalvontaa sekä hevosottotilaisuuksia. Uusien tehtävien ohella oli huolehdittava vanhoista eli muonitettava tavanomaisia suojeluskunnan ja suojeluskuntapoikien harjoituksia. Muonitustyöpäiviä kertyi Eurassa vuoden 1940 aikana yli 500. Jääsken siirtolaiset järjestivät Euran kirkonkylän kansakoululla kesäjuhlan 11. elokuuta vuonna 1940. Lotat pitivät juhlassa ravintolaa, jonka tuotto luovutettiin Vapaan Huollon keskukselle. Vapaan Huollon keskuksat olivat Suomen Huollon alaisia maakunnallisia ja paikallisia organisaatioita. Jokaisesta paikallisesta lottayhdistyksestä oli Vapaan Huollon keskuksessa edustus. Esimerkiksi Honkilahden Vapaan Huollon keskukseseen kuuluivat Martta Kallio ja Selma Ellilä.⁴⁸⁶ Vapaan Huollon keskusten tehtävä oli sodan aikana huolehtia väestön perustarpeista paikallisesti. Lotta Svärd -järjestö kuului Suomen Huoltoon yhdessä esimerkiksi Aseveliliiton ja Punaisen Ristin kanssa.⁴⁸⁷

Jatkosota syttyi 25. kesäkuuta vuonna 1941. Rintama oli kaukana ja monen suojeluskunnan esikunnan pöytäkirjat vaikenivat puoleksi vuodeksi. Suojeluskuntalaiset olivat rintamalla, eivät enää kotirintamalla. Kotirintaman toimet sujuivat ilman esikunnan päätöksiäkin. 16. joulukuuta oli Eurassa kuitenkin järjesteltävä tilapäismajoitus rintamalta kotiutettavalle varttuneemmalle ikäluokalle. Tulijat majoitettiin Euran Pirttiin, eikä heille järjestetty erityisiä juhlallisuuksia. Varattiinpahan tilaisuus käydä sankarihaudoilla. Varttuneen ikäluokan lisäksi esikunta järjesti tilat ja muonituksen sodasta kotiutettaville hevosille.⁴⁸⁸

Kansallisarkistossa säilytettävän Euran suojeluskunnan ampumalautakunnan pöytäkirjan välistä löytyi irrallinen ruutupaperi, jolle oli koneella kirjoitettu luettelo talvisodassa kaatuneista Euran suojeluskuntalaisista: Heikki Nestor Vainionmäki, Aarne Johannes Palmén, Matti Mikael Hannula, Yrjö Johannes Suomela, Reino Oskar Fleming, Kaarle Aatos Haavisto, Onni Mauri Mäntysaari, Aarne Johannes Mortala. Sen alla oli otsikko ”NYKYISESSÄ SODASSA”, ja luettelo jatkui: Olli Kasper Junola, Paavo Kustaa Haavisto, Antti Eemil Junola, Voitto Väinö Haavisto, Pentti Jalmari Haavisto, Tarmo Ilmari Varjo, Arvi Johannes Vahnen, Martti Johannes Hannula, Leevi Samuel Vieno, Ejnar v. Pfler, Erkki Olavi Maansalo, Oiva Pyötsiä, Antti Olavi Anttila. Nimilistan alle oli kirjattu käsin: ”Vuosina 1940–41 sk:n jäsenmäärä nousi yli 2-kertaiseksi ennen talvisotaa verrattuna

miesvahvuuteen. Rakennustontti omaa taloa varten ostettiin 14.10.40. Hinta 80 000.”

Paperissa ei ollut päiväystä eikä allekirjoitusta.

Vuoden 1941 aikana Euran suojeluskunnan esikunta kokoontui paikallispäällikkö Aaro Valon johdolla laatimaan kutsuntoja varten lausuntoja suojeluskuntapiirille, valmistelemaan suojeluskuntalaisten koulutusta, suunnittelemaan poikaosaston toimintaa ja sen tarpeisiin tehtäviä hankintoja sekä järjestämään Euran ilmavalvontaa. Esikuntaan kuuluivat Cedercrantz, Soupas, Lähteenoja ja Kahala. Suojeluskunnan harjoitukset ja urheilu saivat väistyä aktiivisen valistustyön ja ilmasuojelun tieltä. Euran suojeluskunnan valistustilaisuuksissa pääsi vuoden aikana kuuntelemaan kymmeniä luentoja. Myös esikunta oli jo ehtinyt omaksua jatkosodan valistusretoriikan. Se kertoi vuosikertomuksessa sodan motiiveiksi Suur-Suomen rajat, ja muisti tietysti mainita tässä yhteydessä myös heimoveljet.⁴⁸⁹

Ilmavalvonta oli vuorotyötä ja siihen oli nimettävä vastuuhenkilöt. Ilmasuojelun tueksi oli järjestettävä päivystävä lääkintähenkilöstö, kuljetushenkilöstö ja lähettejä. Ilmasuojelun lisäksi suojeluskuntaa työllistivät paikalliset sotilaskarkurit, joiden kiinni ottaminen oli niiden vastuulla. Vuonna 1941 karkureiden joukossa oli jopa yksi Euran suojeluskuntalainen. Tapauksesta käytiin esikunnassa kiivas ja kiukkuinen keskustelu.⁴⁹⁰

Suojeluskunnat kiittelivät 1940-luvun vuosikertomuksissaan tavallista vuolaammin lottia, jotka olivat keränneet kotirintamalle rahaa, hoitaneet lähtevien miesten muonituksen, huolehtineet sankarihaudoista ja solmineet hautajaisten havuseppeleet sekä hoitaneet puhelinkeskuksia ja vartioineet ilmavalvontatorneissa ”yötä-päivää”.⁴⁹¹ Vuonna 1941 kaatui 51 euralaista miestä. 19 kaatunutta oli haudattu kenttähaudausmaihin odottamaan kuljetusta kotiin.⁴⁹²

Vuoden 1942 helmikuussa kotijoukot keskittyivät kotijoukkojen esikunnan ja Vakka-Suomen suojeluskuntapiirin ohjeiden mukaisesti järjestelemään kumi- ja metallinkeräystä maanpuolustusteollisuuden tarpeisiin. Käytännössä tehtävä delegoitiin kyläpäälliköille ja Lotta Svärdille. Keräys toteutettiin kylissä. Kotijoukkojen yliesikunta ohjeisti paikalliset suojeluskunnat valitsemaan talkootöiden johtoa varten suurtalkoopäällikön ja talkootoimikunnan. Huhtikuussa 1942 Euran suojeluskunta organisoi paikallisten nuorten suurtalkoot delegoimalla vastuun talkoiden järjestämisestä Kahalan, Kauttuan, Kirkonkylän Sorkkisten, Naarjoen, Turajärven ja Mestilän koulujen opettajille.⁴⁹³ Paikallisen

suojeluskunnan esikunnan tehtävissä painottui jatkosodan aikana piiristä jaetun työn delegoiminen siviileille, lapsille ja kyläosastoihin.

Väestön huoltoa koskevat ohjeet tulivat paikallisiin lottayhdistyksiin piirihohtokunnan kiertokirjeinä. Yksi kiertokirje käsitteli äitiysavustuspakkauksia. Lotat keräsivät pakkauksia varten lahjoituksina käytettyjä vaatteita ja muita tarvikkeita. Ne korjattiin ja kunnostettiin uudenveroisiksi. Äitiyspakkauksia jaettiin synnyttäjille lottien omalla toiminta-alueella, ja niitä lähetettiin myös Karjalan avustettaville alueille ja kummiperheille.⁴⁹⁴

Honkilahden lottia 1930-luvun lopulla. Suluissa avioliiton kautta saadut sukunimet. Etualalla istumassa esiliinat päällä Aini Vuorenperä (Raittinen), Laila Isotalo (Lähtenmäki) ja Alli Rauha. Seisomassa esiliinat päällä Helmi Mäki, Vilma Aro (Rintanen), Esteri Linkopuro (Koivunen), Nelly Isotalo (Lehtola) ja Sylvi Kulmala (Ylijoki). Edessä keskellä istumassa Elli Suominen (Kaitinen) ja Elvi Lehdistö. Keskirivissä Taimi Uusimaa (Hakala), Rauha Kielo (Rekola), Irja Tamminen (Viitasalo), Rauha Jalava (Lähtenmäki), Lahja Helle (Vessman), Taida Isotalo (Jalava), Lyydi Anttila, Maija Hyörä (Rantala), Laura Rekola (Louhi), Aino Tuomisto (Heinilä) ja Selma Ellilä. Takana Lahja Toivonen (Heino), Esteri Helle (Luostila), Toini Lukkala (Ala-Pappila), Aili Kallio (Haavisto), Taida Kupela (Vainio), Fanny Vuola, Martta Rantala (Kallio), Laila Rekola (Mattila), Tatja Kupela (Pere), Annikki Vähätalo (Kupela) ja Taina Kupela (Tamminen). Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Vuoden 1942 alussa Lotta Svärdin paikalliset yhdistykset saivat piiristä ohjeet järjestäytyä uudella tavalla. Yhdistykset tekivät työtä käskettyä ja alkoivat perustaa toimintaryhmiä. Toimintaryhmät numeroitiin ja niille nimettiin päällikkö. Esimerkiksi Hinnerjoella muodostettiin 11 ryhmää. Ryhmän 1 johtajaksi tuli Tyyne Koskinen, ryhmän 2 Aino Pietilä, ryhmän 3 Rauha Tanner, ryhmän 4 Anna Kurala, ryhmän 5 Aili Kivimäki, ryhmän 6 Hely Salonen, ryhmän 7 Aune Pohjola, ryhmän 8 Aura Salonen, ryhmän 9 Tyyne Eskola, ryhmän 10 Liisa Suvanto ja ryhmän 11 Taimi Raula.⁴⁹⁵ Paikallisosasto jakautui soluihin, jotka kykenisivät toimimaan toisistaan tai komentoketjusta riippumatta.

Jos olivat suojeluskunnat saaneet kotijoukkojen perustamisen yhteydessä viranomaistehtäviä, niin oli niitä kertynyt lotillekin. Kaikesta kotijoukkojen toiminnasta oli jatkosodan aikana pidettävä kirjaa ja tilastoa, ja siihen kului työaika. Paikallisosastojen johtokunnat kokoontuivat vuosikokouksen alla vuonna 1943 täyttelemään lukuisia uudenlaisia kaavakkeita, joilla kuvailtiin lottien tekemää työtä, tilastoitiin siihen kulunutta aikaa, sekä tunnistettiin ja luettelointiin erilaisia kotijoukkojen suoritteita. Vuosikokouksessa yhdistyksen jäsenet saivat tutustua tilastoihin.

Hinnerjoen lotat pitivät vuosikokouksensa nuorisoseurantalolla 27. tammikuuta vuonna 1943. He aloittivat sen virrellä *Oi Herra suojaa Suomen Kansaa*.⁴⁹⁶ Paikallispäällikkö Aaro Valo puolestaan selosti rintaman tilannetta Euran suojeluskunnan vuosikokoukselle 21. tammikuuta. Asemasodan jämähtäneimmässä vaiheessa ei paikallispäälliköllä liene ollut mitään kovin tähdellistä kerrottavaa. Kokouksessa oli saapuvilla 18 Euran suojeluskuntalaista. Euran entinen paikallispäällikkö Mauri Valo toimi vuonna 1943 edelleenkin Vakka-Suomen suojeluskuntapiirin IV alueen aluepäällikkönä. Paikallispäällikkö Aaro Valo erosi tehtävästään sairauden vuoksi heinäkuussa 1943, ja hänen tilalleen valittiin Otto Rantanen.⁴⁹⁷

Kun tilanne rintamalla alkoi kesällä 1944 muuttua huonoon suuntaan, alkoivat paikallisimmat toimijat, eli kyläpäälliköt ja kyläasiamiehet, saada uusia tehtäviä. 15. syyskuuta vuonna 1944 Euran suojeluskunnan esikunta pohti, miten valistustyö jalkautettaisiin kyliin.⁴⁹⁸ Nyt oli viimeistään aika kertoa tavallisille suojeluskuntalaisille, missä mentiin. Mieliä ei saisi romahtaa, ja sitä oli ylläpidettävä paikallisesti. Euran suojeluskunnan viimeiset kyläpäälliköt A. Segercrantz, R. Rauhanheimo, K. Maijala, Allan Maasalo, Aulis Kahala ja Heiner Simula saivat tehtäväkseen huolehtia siitä, että rauhanteon jälkeiset loppuselvittelyt hoituisivat sekä

Kauttualla että Kirkonkylässä, kuin myös Sorkkisissa, Kahalassa, Naarjoella ja Turajärvellä hyvässä järjestyksessä.

Kiukaisten suojeluskunnan vuosikokouksessa tammikuussa 1944 läsnäolijoita oli vain 11. Kokous päätti suunnata rahansa ja energiansa vuonna poikatyöhön. Kokous nimitti kyläasiamieheksi Mäkelään F. Kotiniemen, Eurakoskelle V. Haapaniemen, Köylypolvelle V. Tuumin, Laihialle E. Koiviston, Kirkonkylään I. Vatajan sekä Harolaan E. Pertun ja Y. Katilan. Painopisteeksi valittua poikatyötä alkoivat tehtävää varten perustetussa uudessa sotilaspoikatyölautakunnassa suunnitella ja toteuttaa poikien vanhempia edustavat Niilo Furs, Aarne Hellemaa, Lauri Laurila ja Frans Kotiniemi sekä johtajapoijat Jukka Uusitalo ja Paavo Mäntylä.⁴⁹⁹ Sotilaspoikien talous erotettiin suojeluskunnan tileistä.⁵⁰⁰ Oli mahdollista, että sen toiminta jatkuisi, vaikka suojeluskunta lakkautettaisiin.

Kiukaisten suojeluskunta alkoi monen muun suojeluskunnan tavoin keväällä 1944 jakaa varastossa olevia aseita kotiutetuille sotilaille.⁵⁰¹ Väestön huolto ja suojelu ja niistä johtuva stressi hiersivät paikallisten maanpuolustusyhdistysten välejä. Tammikuussa 1944 Kiukaisten lotat ja suojeluskunta kiistelivät siitä, miten inkeriläispakolaisten huolto ja väestönsuojelu sekä siihen liittyvät kanslia-asiat oli hoidettu. Sekä lotat että suojeluskunta olisivat ilmeisesti voineet hoitaa osuutensa paremmin. Keskustelu selvitti tällä kertaa tilanteen. Seuratalolla ja työväentalolla asuviin inkeriläisiin liittyvät väestönsuojeluongelmat ratkaistiin ottamalla ilmapommitusten varalta sirpalesuojaksi Satanahka Oy:n suuri nahkavarasto. Sinne mahtuisi tarvittaessa 200 henkeä.⁵⁰²

Hinnerjoen lottien viimeinen vuosikokous alkoi virrellä *Riennä riemuin eteenpäin*. Naiset keskustelivat sotaorpojen ja hautojen hoidosta ja lauloivat kokouksen lopuksi vielä *Oi Herra siunaa Suomen kansaa*.⁵⁰³ Kun asemasotavaihe aktivoitui, alkoi kotirintaman huollettaviksi tulla entistä enemmän kotinsa ja läheisensä menettäneitä, kaatuneita ja haavoittuneita ihmisiä. Honkilahden lottien puheenjohtaja kertoi 1. kesäkuuta kokouksessa johtokunnalle, että kohta alkaisi saapua Kannakselta uusia pakolaisia, sillä siellä oli jouduttu käynnistämään uusi evakuointi. Lisäksi hän kertoi, että pian tarvittaisiin runsaasti lottien työvoimaa myös uusiin sotasairaaloihin.⁵⁰⁴

Maanpuolustusjärjestöjen perinnetyön keskiössä oli jo neljännesvuosisadan ollut sankarikuolema, ja paikallisia muistomerkkejä yhdisti kansakunnan puolesta annetun uhrin tema. Sankarikuolema on yleiseurooppalainen ilmiö, mutta siihen liittyy kansallisia

ominaispiirteitä.⁵⁰⁵ Ville Kivimäen mukaan suomalainen versio tästä eurooppalaisesta *pro patria mori* -ajattelusta on rakennettu J. L. Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoiden varaan. Erityisen tärkeän symbolisen aseman sai Suomessa runo *Heinäkuun viides päivä*.⁵⁰⁶ Honkilahden lottien johtokunnan kokouksissa ja työilloissa runon lukeminen viittasi paikkakunnalle saapuneisiin suruviesteihin.

Kannaksen suurhyökkäys alkoi 9. kesäkuuta vuonna 1944. Puna-armeijan massiivinen sotatoimi pakotti suomalaiset vetäytymään Etelä-Kannakselta ja Viipurista. Suomen joukot kärsivät vetäytyessään raskaita tappioita. Euran seudulle saapui uusia suruviestejä. Niitä tuli myös Honkilahteen. Selma Ellilä piti 16. elokuuta puheen kaatuneen sukulaisensa luutnantti Jukka Eskolan muistoksi, ja kaatuneen serkku Päivätär Eskola esitti katkelman runosta *Heinäkuun viides päivä*: ”Hän kaatui, mutta kuolemaa, oi suloista, kun kuolla saa noin loistehessa maineen! Ei huku unhojärveen hän, vaan lailla luodon vihreän kohoopi alta laineen; kuoleepi eikä kuole hän”. Katkelma kirjattiin tällä kertaa myös kokouspöytäkirjaan. Lisäksi kokouksessa ”luettiin Jukalta kotiinsa tulleita kirjeitä ja laulettiin Selma Ellilän säestyksellä useita tilaisuuteen sopivia lauluja.”⁵⁰⁷ Tapaus tekee näkyväksi keinot, joilla naisten yhteisö käsitteli ja rakensi sankarikuolemaa.

Torjuntataistelu jatkui syyskuun alkuun. Aseet vaimenivat 4.–5. syyskuuta 1944 ja osapuolet allekirjoittivat Moskovan välirauhan 19. syyskuuta 1944. ”On tullu rauha – rauha sellainen kuin kukin murheisessa mielessämme tiedämme”, kirjasi sihteeri Honkilahden lottien kokouksessa 21. syyskuuta 1944. Oli tullut aika keskustella siitä, mitä tapahtuisi Lotta Svärd -järjestölle.⁵⁰⁸

Järjestöjen lakkauttaminen ja omaisuuden kohtalo

Kotijoukkojen esikunnassa tiedettiin viimeistään maaliskuussa 1944, että suojeluskunnat lakkautettaisiin sodan päättyttyä. Paikalliset suojeluskunnat valmistautuivat siirtämään omaisuuttaan turvaan.⁵⁰⁹ Lotta Svärd -yhdistyksen keskusjohtokunta perusti lottaomaisuutta varten Suomen Naisten Huoltosäätiön 24. lokakuuta vuonna 1944.⁵¹⁰ Vakka-Suomen piiri neuvoi Lotta Svärdin paikallisyhdistyksiä toimimaan nopeasti ja valtuutti ne luovuttamaan omaisuuttaan johtokunnan päätöksellä.⁵¹¹ Maanpuolustusyhdistysten ja -järjestöjen omaisuuden kohtalo on pitkään ollut suomalaisille kiusallinen asia.⁵¹² Identiteetiltään vahvasti paikallisen yhdistyksen näkökulmasta oli kyse siitä, päätyikö perintö valtiolle vai yhdistyksen valitsemalle paikalliselle kohteelle.

Vakka-Suomen suojeluskuntapiirin toimet ovat hyvä esimerkki siitä, millä vauhdilla omaisuusjärjestelyt etenivät. Piiri piti ylimääräisen edustajakokouksen 2. marraskuuta, ennakkotietojen varassa päivää ennen eduskunnan tekemää lakkautuspäätöstä. Kokouksessa perustettiin Vakka-Suomen Nuorisosäätiö -niminen säätiö tukemaan nuorison ruumiillista ja henkistä kasvatustyötä. Säätiö rekisteröitiin 4. marraskuuta ja samana päivänä sille siirtyi 3,9 miljoonan omaisuus.⁵¹³ Samalla tahdilla ja samoina päivinä siirtyi myös Euran, Hinnerjoen, Honkilahden, Kiukaisten ja Panelian suojeluskuntien omaisuutta uusille omistajille.

Suojeluskunnat olivat valmistautuneet järjestön lakkauttamiseen. Piiri antoi paikallistasolle ohjeet. Paikallisen suojeluskunnan ylimääräinen kokous teki tarvittavat päätökset ja valtuutti esikunnan toimimaan. Kokoukset pidettiin hallinto-ohjesäännön mahdollistamassa nopeutetussa järjestyksessä, ja suojeluskunnat ehtivät pääosin luovuttaa omaisuutensa eteenpäin ennen määräajan umpeutumista.⁵¹⁴ Euran seutu ei ollut poikkeus. Tilikirjoissa oli viimeistään 5. marraskuuta viivan alla pelkkiä nollia.

Kiukaisten suojeluskunta on hyvä esimerkki avaamaan sitä, miten paikallinen nopeutettu prosessi eteni. Koska suojeluskunnat oli määrätty hajotettaviksi marraskuun 7. päivään mennessä, päätti Kiukaisten suojeluskunnan esikunta 3. marraskuuta kutsua koolle suojeluskunnan ylimääräisen kokouksen sunnuntaiksi 5. marraskuuta.⁵¹⁵ Kokouskutsu toimitettiin kirjekuoressa jokaiselle jäsenelle. Omaisuus ehdotettiin lahjoitettavaksi seuraavasti: Ampumarata sekä maja Kiukaisten Metsästäjät ry:lle, suojeluskunnan lippu ja ehtoollisvälineet Kiukaisten seurakunnalle ja hyppyrimäki, joka sijaitsi Mäki-Mikkolan maalla, Kiukaisten kunnalle. Hyppyrimäki määrättiin hajotettavaksi sekä jaettavaksi polttopuina vähävaraisille. Kiukaisten, Harolan ja Myllymaan pienviljelijäyhdistyksille luovutettaisiin kullekin 3000 markkaa, Kiukaisten Diakonaattiyhdistykselle 5000 markkaa, sankaripatsasrahastoon 10 000 markkaa, sekä loput omaisuudesta Kiukaisten maataloustuottajille. Kokous, jossa oli läsnä 20 jäsentä, hyväksyi ehdotukset.⁵¹⁶

Edellä kuvatun ylimääräisen kokouksen pöytäkirjassa on selvitysmiesten punakynämerkintä lahjoitusten allekirjoittajia koskevassa pykälässä. Siinä lukee: ”Katso esik. kok. pöytäkirjam. 3.11.44. III §.” Selvitysmiesten kiinnostuksen kohteena oli nopeutettu prosessi. Koska yhdistysten säännöt mahdollistivat menettelyn, ylimääräisen kokouksen päätökset luultavasti jäivät voimaan. Tämä oli yksi niistä asioista, jotka koskivat lähes kaikkia suojeluskuntaomaisuuden luovutuksia, ja joista kiisteltiin vuosia. Kiukaisten suojeluskunnan loppuselvittely jätettiin paikallispäällikkö Simulan ja vänrikki Vuoren tehtäväksi. Simula

kiitti vuosikokouksen lopuksi kaikkia, jotka olivat vaikuttaneet suojeluskunnan toimintaan sen olemassaolon aikana.⁵¹⁷

Honkilahden suojeluskunta luovutti onnistuneesti omistamansa Honkilahden Seurahuone Oy:n osakkeet Honkilahden nuorisoseuralle.⁵¹⁸ Hinnerjoen lotat puolestaan olivat hyvissä ajoin aloittaneet yhdistyksen lakkauttamisen edellyttämät omaisuusjärjestelyt. Anna Pietilä, Alli Kreula, Maire Kreula, Helly Salonen, Annikki Arvela, Alli Raula, Liisa Suvanto ja Eeva Jokimaa esittivät, että 10 000 markkaa lahjoitettaisiin seurakunnan hautausmaan kunnostamisrahastoon, jokaiselle Hinnerjoen 15 sotaorvolle 1000 markkaa, Nuorisoseuralle 5000 markkaa rahaa ja saman verran valtion obligaatioita, kuten myös irtaimisto ja kalusto sekä lääkintätarvikkeet. Varusteet lahjoitettaisiin lotille itselleen. Anna Pietilä ja Annikki Arvela ryhtyivät laatimaan lahjoituskirjoja.⁵¹⁹ Seurakunnalle lahjoitetut ja nuorisoseuralle lahjoitetut rahat nostettiin pankista vasta 24. marraskuuta, jolloin yhdistys oli jo lakkautettu ja tilin olisi pitänyt olla jäädytetty. Rahat eivät siksi päätyneet paikallisille kohteille vaan valtiolle.⁵²⁰ Sotaorvoille tehdyt lahjoitukset sekä obligaatioiden ja irtaimiston siirto nuorisoseuralle sitä vastoin onnistuivat, koska ne oli viety ajoissa loppuun asti.

Moni lakkautettavaksi määrätty maanpuolustusyhdistys pyrki luovuttamaan omaisuuttaan paikalliselle seurakunnalle. 1920-luvulla otetussa vasemmanpuoleisessa kuvassa on vuonna 1759 valmistunut Honkilahden Pyhän Mikaelin kirkko. Oikealla on Hinnerjoen kirkko 1900-luvun alussa. Hinnerjoen kirkko valmistui vuonna 1755. Sitä siirrettiin ja laajennettiin vuonna 1799. Museoviraston kokoelmat.

Suojeluskuntien lakkauttamisen olisi pitänyt olla lottajärjestön paikallisyhdistyksille selvä signaali: Nekin tulitisiin lakkauttamaan, mutta niillä olisi vielä ollut pari viikkoa aikaa siirtää omaisuutensa uusiin käsiin. Lotta Svärd -rekisteriyhdistys paikallisosastoineen lakkautettiin 23. marraskuuta 1944. Keskusjärjestön lisäksi lakkautettiin 784 rekisteröityä ja 39 rekisteröimätöntä paikallisyhdistystä sekä tietysti kaikki kyläyhdistykset ja tyttöosastot.⁵²¹ Yhdistysten viimeisten kokousten päätettäväksi jäi, miten omaisuus käytettäisiin, kun suojeluskuntia, joille se muuten olisi siirtynyt, ei enää ollut.⁵²² Sisäasiainministeriö asetti Lotta Svärd -järjestön ja muiden suojeluskuntien yhteydessä toimineitten lakkautettujen yhdistysten omistuksia selvittämään yhteiset selvitysmiehet.⁵²³

Lotat pyrkivät suojeluskuntien tavoin lahjoittamaan omaisuutensa omalle toiminta-alueelleen.⁵²⁴ Hinnerjoen lottien lahjoitusten kohtalo oli tyypillinen. Osa toimista viivästy ja epäonnistui. Viivästyksen vuoksi epäonnistui myös merkittävä osa Euran, Panelian ja Kiukaisten lottien tekemistä lahjoituksista. Euran, Kiukaisten ja Panelian lottaomaisuuden arvo oli huomattavasti suurempi kuin Hinnerjoen.

Lottien tekemistä lahjoituksista kolmannes oli arvoltaan yli 100 000 markkaa.⁵²⁵ Euran seudulla tällaiset suuret lahjoitukset putosivat suoraan selvitysmiesten käsiin.⁵²⁶

Pesänselvittäjinä toimineet Eemeli Niemelä, Kaarlo Harvala ja Veikko Hietalahti saivat valtakunnallisesti selvitettäväkseen 240 miljoonan markan kohtalon. Alusta lähtien oli selvää, että ainakin 19 miljoonaa oli lahjoitettu sääntöjen vastaisesti. Niistä päätyi valtiolle heti ilman oikeudenkäyntiä 14,6 miljoonaa.⁵²⁷ Tässä selvien tapausten joukossa oli myös Euran seudun lottien omaisuutta.

Selvitys jatkui vuoteen 1952 ja selvityksen aikana omaisuutta hupeni erilaisiin selvityskuluihin. Valtiolle päätyi lopulta kaikkien suomalaisten lottayhdistysten omaisuudesta noin puolet.⁵²⁸ Valtioneuvosto luovutti 25. syyskuuta vuonna 1952 noin 75 miljoonaa markkaa Alli Paasikiven säätiölle.⁵²⁹ Sinne päätyivät myös Euran seudun Lotta Svärd -paikallisosastojen omaisuuden rippeet.

Viivästykset johtuivat siitä, että suojeluskuntien lakkauttamisen jälkeen lotissa eli toivo oman järjestön säilymisestä. Järjestössä oli tekeillä vielä marraskuun alussa toiminnan jatkumiseen tähtäviä sääntömuutoksia. Valvontakomissio oli kuitenkin vaatinut lakkauttamista.⁵³⁰

Lakkauttaminen koski myös suojeluskuntien poikaosastoja ja lottatyttöosastoja.

Paikallisyhdistyksen omistamat varusteet sai muuttaa lapsille siviilikäyttöön poistamalla

niistä merkit ja tunnukset, mutta nahkavöitä ja lakkeja eivät lapset enää lakkautuksen jälkeen saaneet käyttää.⁵³¹ Valtiollinen poliisi tarkkaili vuosina 1947–1949 paikallista järjestöelämää ja kiinnitti huomiota kaikkeen, mikä liittyi paikalliseen suojeluskuntamenneisyyteen.⁵³²

LUUTNANTTI NILO KOSKINEN (1898–1951)

Honkilahtelainen luutnantti Niilo Koskinen oli henkilö, jonka persoonasta ja edesottamuksista ollaan paikkakunnalla oltu montaa mieltä ja jota ollaan myöhemmin muisteltu monissa eri yhteyksissä. Kertomuksissa on paitsi samankaltaisuuksia, myös eroja, joten kaikkien tapahtumien todellista kulkua ei pysty jäljittämään.⁵³³ Tiedot Niilon perheestä ja asuinpaikoista on luettavissa kirkonkirjoista, joiden mukaan Niilo Antero Koskinen syntyi Honkilahdessa 29. marraskuuta vuonna 1898. Hänen isänsä oli nimeltään Otto Mikkel Fransinpoika Koskinen (synt. 1856) ja äidin nimi oli Matilda Juhontytär Ritämäki (synt. 1857). Molemmat olivat kotoisin Kokemäeltä, missä heille syntyi viisi lasta. Honkilahteen perhe muutti vuoden 1898 helmikuussa torppareiksi Mannilan Rekolan taloon kuuluneeseen Hosivuoren torppaan. Siellä heille syntyi Niilon lisäksi vielä yksi poika.⁵³⁴

Vielä syyskuussa 1900, kun perheen kuopus Frans Mikko syntyi, isää tituleerattiin kirkonkirjoissa torppariksi. Tämän jälkeen hänet on perheineen kirjattu Hosivuoren torpan alle itselliseksi, vuodesta 1905 lähtien Mannilan kylän itselliseksi ja vuodesta 1910 lähtien Kirkkalan taloon kuuluneen Paavolan torpan itselliseksi.⁵³⁵ Itselliset eivät saaneet elantoaan omasta maanviljelyksestä eivätkä olleet vakinaisesti kenenkään palveluksessa. He ansaitsivat tulonsa yleensä tekemällä muuta kuin maatöitä, esimerkiksi käsitöitä. He asuivat vuokralla jonkun toisen omistamassa asunnossa ja maksoivat vuokraa joko rahalla tai työnteolla. Heillä saattoi olla omaa pientä viljelystä ja muutama kotieläin.⁵³⁶ Koskiset vuokrasivat Kirkkalasta Harjunahteen läheltä tontin, jolle rakensivat pienen vaatimattoman mökin, jossa oli yksi hirrestä tehty huone ja sen päässä lautainen jatke.⁵³⁷

Kansakoulun Niilo kävi Honkilahden kirkonkylässä. Hän kirjoittautui kouluun syyskuussa 1908 ja sai päättötodistuksen toukokuussa 1912.⁵³⁸ Kansakoulun jälkeen hän oli renkinä kirkonkylän taloissa.⁵³⁹ Itsellisten lapsilla ei ollut paljon muita vaihtoehtoja kuin lähteä vieraalle töihin rengiksi tai piiiaksi. Niilon sisaruksista ainakin isovelji Otto (synt. 1884) oli renkinä Honkilahden Kirkkalassa ja isosisko Fanny (synt. 1891) piikana Haverin

Uudessakartanossa.⁵⁴⁰ 16-vuotiaana Niilo lähti rengiksi Paimioon. Siellä hän työskenteli Rápälän Kylänpäässä⁵⁴¹ ja Kaimalan kylän Juusin talossa.⁵⁴²

Honkilahteen Niilo palasi viimeistään vuoden 1917 lopulla, sillä hän kirjoittautui marraskuun 2. päivänä perustettuun Honkilahden järjestyskuntaan (myöh. suojeluskunta).⁵⁴³ Sisällissodan alkaessa hän oli palveluksessa Sillanpäällä Löyttylässä.⁵⁴⁴ Tästä johtuen epäiltiin, että hän liittyi valkoisten puolelle Sillanpään isäntäväen palkkaamana. Tämän väitteen Lauri Sillanpää on kiistänyt.⁵⁴⁵ Niilon pikkuveli oli myös palveluksessa Sillanpäässä, mutta liittyi punakaartiin.⁵⁴⁶ Muistitiedon mukaan syy Niilon valkoisten puolelle liittymiseen oli riitaantuminen Mannilan kylän vasemmistolaisten miesten kanssa. Tästä kertomuksesta on olemassa ainakin kaksi versiota, joista ensimmäisen mukaan riita syntyi, kun Niilo ja eräät Mannilan kylän vasemmistolaiset miehet ajautuivat nyrkkitappeluun kylän raitilla poliittisten mielipide-erojen takia. Toisen version mukaan riitaa tuli Mannilan työväenyhdistyksen näytelmäharjoituksissa Niilon ja muiden näyttelijöiden välillä näytelmän esittämistavoista.⁵⁴⁷ Niiloa pidettiin kovapäisenä ja riidanhaluisena.

Niilo kirjoittautui jäseneksi Honkilahden järjestyskuntaan, joka harjoitteli viikoittain kauppias Iija Lammelan johdolla Honkilahden Nuorisoseuran talolla. Harjoitukset käsittivät käännöksiä, marssia, ampuma-asentoja ja kivääriotteita. Aseita ei ollut, vaan kiväärin virkaa toimitti seiväs.⁵⁴⁸ Helmikuun alussa, kun paikkakunnalle saapui viestejä taistelujen alkamisesta Pohjanmaalla, Niilo ja muutama muu alkoivat suunnitella lähtöä pohjoiseen. Sinne pääsy oli epävarmaa, sillä punaiset olivat miehittäneet Tampere-Pori -rautatien. Kun saatiin tietää, että Uuteenkaupunkiin alkoi kokoontua Vakka-Suomen valkoisia, suuntasivat Niilo Koskinen, Asser Pietilä ja Väinö Rekola sinne. Uudenkaupungin suojeluskunnan kanssa he siirtyivät Ahvenanmaalle ja osallistuivat siellä taisteluihin.⁵⁴⁹

Ahvenanmaalta Uudenkaupungin suojeluskunta palasi Haaparannan kautta Suomeen ja osallistui taisteluihin Pohjanmaalla. Hämeenkyrössä sattui tapaus, joka on jäänyt paljolti Niilon itsensä kertomana elämään legendaarisena tarinana: 20. maaliskuuta Niilo oli saanut toverinsa Matin kanssa tehtäväkseen lähteä tiedustelumatkalle punaisten puolelle. Matkalla he joutuivat punaisten vangeiksi ja heitä kuulustellut everstiksi puhuteltu punakaartilainen oli kertonut, että heidät ammuttaisiin seuraavana päivänä. Yöllä vangit onnistuivat karkaamaan pistämällä vartijoitaan puukolla ja kiväärin pistimellä. Lähtiessään he kaappasivat mukaansa suksien päällä olleen konekiväärin omalle puolelle vietäväksi.⁵⁵⁰

Maaliskuun lopulla Ylöjärven taisteluissa Niilo toimi komppanianpäällikkönä. Punaiset saavuttivat siellä torjuntavoiton. Niilon molemmat jalat haavoittuivat konekiväärin luodeista ja hän joutui makaamaan useita tunteja lumihangessa ennen kuin hänet saatiin turvaan.⁵⁵¹ Siitä, miten hän lopullisesti menetti pahemmin loukkaantuneen jalkansa, on kuultu kaksi eri versiota. Toisen version mukaan Niilolle nousi korkea kuume ja lääkäri joutui amputoimaan jalan⁵⁵², kun taas toisen version mukaan Niilo on itse kertonut, että hän leikkasi linkkuveitsellä lihaksista ja jänteistä kiinni roikkuneen jalkansa irti tapahtumapaikalla.⁵⁵³

Joka tapauksessa sana Niilon edesottamuksista oli kiirinyt, ja hänen ollessaan sotilassairaalassa, hänet ylennettiin luutnantiksi. Erään kertomuksen mukaan ylennys oli sairaalassa vierailleen Parkanon paroonin eli Gustaf Wreden ansiota.⁵⁵⁴ *Vapaussodan invalidit* -teoksessa Anni Voipio kirjoittaa, että valkoisten ylipäällikkö Mannerheim vieraili sotasairaalassa ja kiinnitti Vapaudenristin Koskisen pielukseen. Samassa yhteydessä komendantti luki päiväkäskyn: ”Vapaussodassa osoittamansa neuvokkuuden, johtajantaidon, ja urhoollisuuden ansiosta ylennetään Teidät, Niilo Antero Koskinen, tällä päivämäärällä luutnantiksi.”⁵⁵⁵ Nousu sotamiehestä suoraan luutnantiksi vajaan kahden kuukauden rintamalla olon jälkeen oli, ellei ainutlaatuista, niin ainakin hyvin harvinaista. On oletettu, että ylennys tapahtui eläkkeen vuoksi, sillä upseereilla oli korkeampi invalidieläke kuin sotamiehillä tai aliupseereilla.⁵⁵⁶

Luutnantti Niilo Koskinen. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Kun Niilo palasi Honkilahteen toukokuussa 1918, hän oli valkoisen puolen sankari. Hänen sekä Tampereen taisteluissa kaatuneen Arvo Rantalan kunniaksi pidettiin Haverin Rantalassa isänmaallinen juhlatilaisuus. Seurakuntalaiset olivat keränneet Niilolle noin 1500 markan rahalahjan ja Sillanpään isäntäväki lahjoitti hänelle 1000 markan pankkitalletuskirjan.⁵⁵⁷ 30. toukokuuta *Turun Lehti* julkaisi kirjoituksen *Honkilahtelainen sotasankari*, jossa kerrottiin köyhän rengin, pienen mökin pojan, Niilo Koskisen osuudesta sodassa ylistävin sanoin.⁵⁵⁸

Kesäkuun alussa useat sanomalehdet, kuten *Itä-Suomen Työmies*, *Hämeen Sanomat*, *Lalli*, *Vakka-Suomi* ja *Savon Jääkäri*, julkaisivat saman uutisen.⁵⁵⁹ Lahjoituksella Niilo olisi voinut ostaa talon, mutta rahat hupenivat viinaan, kuten myös valtion hänelle maksama eläke. Niilo sai valtiolta jalkaproteesin ja asui leskiäitinsä kanssa tämän pienessä mökissä.⁵⁶⁰

Heinäkuussa 1918 Niilo nimitettiin Honkilahden suojeluskunnan paikallispäälliköksi sekä pian myös aluepäälliköksi, joka koulutti paikallisosastojen suojeluskuntien joukkoja.⁵⁶¹ Niilon kerrotaan olleen taitava johtaja, mutta kaikki eivät pitäneet hänen koulutustyylistään. Väinö Mattila on kertonut eronneensa tehtävästään suojeluskunnassa, koska Niilon oppi ihmisen ampumisesta oli raaka ja kylmäverinen: Hän opetti tähtäämään vatsaan, koska osumatarkkuus oli parempi ja kuolema hitaampi ja tuskallisempi.⁵⁶² Myös Niilon juopottelu aiheutti pahennusta, sillä sitä tapahtui myös palvelusajalla. Lopulta Niilo erotettiin paikallisapäällikön tehtävästä keväällä 1921.⁵⁶³ Kovin paljon pahaa verta tämä ei ilmeisesti aiheuttanut, sillä seuraavana keväänä Niilo piti avajaispuheen suojeluskunnan iltamassa.⁵⁶⁴

Huolimatta vammastaan ja viinankäytöstään Niilo oli kova tekemään töitä. Hän toimi tukki- ja santakuormien vastaanottajana sekä valmiin sahatavaran luovuttajana.⁵⁶⁵ Mikkolan talossa hän työskenteli metallityöpajassa ja maataloudessa.⁵⁶⁶ Toisinaan hän kulki Paimioon polkupyörällä työskennelläkseen eri taloissa puimakoneen syöttäjänä.⁵⁶⁷ Paimiossa hän rakastui erääseen sairaanhoitajaan, jonka kanssa hän aikoi mennä naimisiin. Jostain syystä avioliitto jäi solmimatta, vaikka parille syntyi tytär. Niilo sai lapsen myös Honkilahdessa, sillä paikkakuntalaiset ovat kertoneet hänen lausuneen Kaino Mertakosken sankarihautauksen jälkeen sanat: Hän oli minun poikani.⁵⁶⁸

Äitinsä kuoleman jälkeen Niilo myi mökin Stefanus Rauhalle ja muutti Turkuun vuonna 1929.⁵⁶⁹ Hänen terveydentilansa heikkeni huomattavasti seuraavan vuoden huhtikuussa, kun hän sai halvauskohtauksen ja joutui pyörätuoliin.⁵⁷⁰ Muutamaa vuotta myöhemmin hän muutti Mikkolissa sijainneeseen vapaussodan invalidien lepo- ja työkoti Kyyhkylään. Sieltä hän kirjoitti *Länsi-Suomi* -lehteen: ”Tämän kodin osti Vapaussodan Inivaliidien Liitto v. 1927 omillaan sekä tarkoitusta varten lahjoitetuilla varoilla. Mainitussa kodissa on vapaussodan invalideilla mahdollisuuksia ei ainoastaan ruumiillisella työllä ansaita leipäänsä, vaan siinä ohessa myöskin virkistyä. Suuria rahapalkkoja ei täällä kyllä makseta, mutta sen verran sentään, että ainakin tupakkarahoiksi riittää. Sellaiset invalidit, jotka eivät jaksaa ruumiillista työtä tehdä, maksavat pienen korvauksen ylöspidostaan. [...] Asetoverien seurassa on aika kulunut erittäin hupaisesti. [...] Joutoaika kulutetaan kaikenlaisilla seurapeleillä sekä

kirjallisuuteen tutustumalla. [...] Toisinaan täällä pannaan toimeen tanssiaisiakin. Tavallisesti pannaan tällaiset lystit pystyyn silloin kuin saadaan lottia vieraksi. Luonnollinen asia on, ettei tanssi kaikilta aivan hyvin käy, mutta siinähan se sentään menettelee paremman puutteessa.”⁵⁷¹

Vapaussodan invaliidi -lehden vastaava päätoimittaja Anni Voipio-Nylund mainitsi Niilon useissa lehtikirjoituksissaan. ”Siinä on reipas ja rehti mies, jonka seurassa ei tule ikävä. Vahinko vain, että jäi niin vähän aikaa keskusteluun tämän kohtalonsa esimerkillisellä tavalla kantavan miehen kanssa”, hän totesi kerran.⁵⁷² Toisessa yhteydessä hän kirjoitti, että ”[...] vaikka hänellä on vain yksi terve käsi sekin sodassa luodin lävistämä kantaa hän kohtalonsa miehen tavoin, rohkaisee muita ja levittää ympärilleen hyvää mieltä.”⁵⁷³ Voipio-Nylundin kuvaukset Niilosta erosivat siitä mielikuvasta, joka hänestä jäi monille honkilahtelaisille. Muistitiedon mukaan kaikki eivät Niilon seurassa viihtyneet hänen kiivaan luonteensa ja juopottelunsa takia.⁵⁷⁴ Vanhemmiten hän alkoi kärsiä harhoista, joiden vuoksi hän saattoi yllättäen esimerkiksi ampuu maantieltä metsään. ”Niinkai ku vainoovat minua”, hän vastasi syytä kysyttäessä.⁵⁷⁵

Heinäkuussa 1933 Niilo ikuistettiin valokuvaan arvovaltaisessa seurassa, kun presidentti Svinhufvud vieraili Ellen-vaimonsa kanssa Kyyhkylässä. Kuva presidentistä ja Niilosta julkaistiin *Vapaussodan invaliidi* -lehden etukannessa.⁵⁷⁶ Muistitiedon mukaan Koskinen olisi vuoden 1918 taisteluissa pelastanut Svinhufvudvin pojan, minkä vuoksi presidentti osoitti hänelle erityistä huomiota. Kirjalliset lähteet eivät tietoa vahvista, mutta Martti Häikiön kirjoittamassa *Suomen Leijona – Svinhufvud itsenäisyysmiehenä* -teoksessa kerrotaan, että presidentin vanhin poika Pehr Yngve haavoittui jalkaansa Kyröskosken taisteluissa. Koska Niilo oli mukana samoissa taisteluissa, muistitiedossa saattaa olla perää.⁵⁷⁷

Presidentti Svinhufvud ja Niilo Koskinen Kyyhkylässä heinäkuussa 1933. Paimion kotiseutuarkiston kokoelmat.

Kyyhkylästä Niilo muutti takaisin Honkilahteen vuoden 1934 tienoilla. Joulukuussa 1935 hän osti asunnon kirkonkylästä Hilda Mäntyselältä 9500 markalla.⁵⁷⁸ Niilo ei kuitenkaan pärjännyt

yksin, vaan hän oli hoidettavana useissa eri kodeissa vuosien varrella.⁵⁷⁹ Hän asui ainakin Palijärvellä Aleksandra Rantalan luona sekä seuraavissa kirkonkylän ja Vilimussuon perheissä: Jussi Aaltonen, Väinö Koivisto, Arvo Pihala, Eemil Kirkkala, Hilmer Mickelsson, Eino Lintovaara, Leo Toivonen ja August Mikkola, jossa hän asui useita vuosia. Monta vuotta ennen Niilon kuolemaa hänen toinenkin, halvaantunut jalkansa, jouduttiin amputoimaan polven alapuolelta kuolion takia. Jalantynkiä särki voimakkaasti ja särryn helpottamiseksi hän söi paljon pulvereita. Koska eläke ei riittänyt menoihin, hän pyysi usein rahaa parempiosaisilta. Kerran hän kävi pyytämässä almuja Vaaniin kartanon omistajalta K. J. M. Collanilta. Tämä antoi 50 markkaa, mutta soitti sen jälkeen Honkilahteen Artturi Eskolalle ja paheksui sitä, että Niilon annettiin kerjätä.⁵⁸⁰

Vaikka Niilon puhetyyli oli hänen halvaantumisensa jälkeen karkeaa ja yksipuolista, hän piti Honkilahden Suojeluskunnan 20-vuotisjuhlassa mallikkaasti itse kirjoittamansa tervehdyspuheen.⁵⁸¹ Maaliskuussa 1938 Niilo osallistui Hämeenkyrössä Mannamäen taistelujen muistomerkin vihkimisjuhlallisuuksiin. Hänet ikuistettiin kätelemässä kenraali Ernst Linderiä ja valokuva julkaistiin *Aamulehdessä*. Kuvatekstissä mainittiin Niilon kunnostautuneen Hämeenkyrön taisteluissa.⁵⁸²

Monet punaisella puolella sisällissodan aikana olleet halveksivat tai jopa vihasivat Niiloa, sillä hänen tiedettiin ampuneen vankeja. Kerran, kun Niiloa yritettiin saada pyörätuolissaan Honkilahden kirkon jyrkkiä portaita ylös, ja pyydettiin apua eräältä mannilalaiselta, vastaus kuului: ”Tota miestä en auta kuin kuoppaan”. Toisen maailmansodan jälkeen yhteiskunnan ilmapiiri muuttui vasemmistolaisemmaksi ja sisällissodan valkoisen puolen sankarit menettivät hohtonsa. Viimeiset elinvuotensa Niilo asui Honkilahdessa Mikkolan talossa⁵⁸³, missä hänen elämänsä päättyi 19. marraskuuta vuonna 1951 vain 52-vuotiaana.⁵⁸⁴

Honkilahtelainen Antti Eskola muisteli myöhemmin, että Honkilahden kirkko täyttyi Koskisen hautajaisissa ääriään myöten, mikä osoitti, että häntä kaikesta huolimatta oli paikkakuntalaisten keskuudessa pidetty arvossa.⁵⁸⁵

TEHTAITA, TALOUSLAMAA JA UUSIA YRITYKSIÄ

Sanomalehtipaperista paperinjalostukseen

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen elokuussa 1914 hiljensi hetkellisesti Suomen teollisuuden. Työväestöä irtisanottiin. Myös Kauttualla paperitehtaan työväki sanottiin irti pian sodan syttymisen jälkeen. Käärepaperin valmistus kuitenkin jatkui melko nopeasti, ja Kauttualla valmisteltiin uusia investointeja. Sanomalehtipaperin kysyntä maailmanmarkkinoilla kasvoi, joten Kauttuan tehdas alkoi keväällä 1916 valmistaa valkaistua sanomalehtipaperia.⁵⁸⁶ Raaka-aineena käytetty sulfaatti- ja sulfiittiselluloosa tuotiin muualta. Valmis paperi myytiin Venäjän markkinoille. Kauttuan paperitehdas oli vielä ensimmäisen maailmansodan aikana A. Ahlström Oy:n ainoa paperitehdas.⁵⁸⁷

Talvella 1918 puhjennut sisällissota aiheutti tuotantokatkoksia monilla tehdaspaikkakunnilla. Kauttuan paperitehtaalla työt keskeytettiin 6. päivä helmikuuta, ja moni työntekijä liittyi punakaartiin. Sisällissota aiheutti Kauttualla aineellisia vahinkoja⁵⁸⁸, jotka tosin jäivät mittasuhteiltaan melko vähäisiksi, sillä Euran seutu ei ollut taisteluiden keskiössä. Paperitehdas ja raaka-ainevarastot säästyivät vahingoilta.⁵⁸⁹ Sisällissodan jälkeen Kauttuan paperitehdas oli heti valmis käynnistettäväksi, mutta työvoimapula hankaloitti ajoittain tuotantoa. Ammattitaitoisen työväen saamiseksi A. Ahlström Oy lähetti anomuskirjeitä työläisten vapauttamiseksi vankileireiltä. Ongelmia tehtaalle aiheutti myös se, että vienti Venäjälle oli keskeytynyt. Kesästä 1919 lähtien sellun, hiokkeen ja paperin vienti alkoi jälleen vetää, mutta markkinat olivat Venäjän sijasta Länsi-Euroopassa. Tuotanto Kauttualla palasi vähitellen sotaa edeltävälle tasolle. Vuonna 1924 sanomalehtipaperia valmistui 5 700 tonnia. Se oli ennätyslukema. Vuonna 1929 tuotanto oli noin 8 000 tonnia. Tehtaalla työskenteli noin sata työntekijää.⁵⁹⁰

Paperitehtaan työmiehiä ja paperikone 1 (PK1) vuonna 1931. Henkilöt vasemmalta lukien Väinö Salmi, Pentti Vuorio ja Yrjö Tainio. Lattialla miesten jaloissa hylkytavaraa eli ”uuskottia”. Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston kokoelmat.

1930-luvun alussa Kauttualla koettiin maailmanlaajuisen laman ja paperitehtaan vanhentuneen koneiston takia tuotanto- ja menekkivaikeuksia. Matalasuhdanteesta huolimatta A. Ahlström Oy investoi paperitehtaaseensa. Yhtiö oli luopumassa puuhiokkeen valmistamisesta ja siirtymässä sanomalehtipaperin valmistuksesta selluloosapohjaisen sulfiittipaperin valmistukseen. Investointeja ajoi paperitehtaan johtaja Frejvid Borg. Paperikonetta (PK1) uusittiin vuonna 1934, ja vuonna 1936 hankittiin toinen paperikone (PK2), joka oli suunniteltu sulfiittipaperin valmistusta varten. Tuotantosuunnan muutoksen seurauksena puuhiomon tuotanto hiipui ja loppui kokonaan keväällä 1937.⁵⁹¹

Frejvid Borgin aikana toteutetuista uudistuksista kauaskantoisin oli vuonna 1937 paperitehtaan yhteyteen perustettu paperinjalostustehtas, joka muutti paperitehtaan prosessissa hukkaan jäävää materiaalia muun muassa lautasliinoiksi, pöytäliinoiksi ja hyllypaperiksi. Tuotanto osoittautui heti kannattavaksi, vaikka alkuvaiheessa tuotantoyksikkö toimi väliaikaisissa tiloissa, kuten paperitehtaan ullakolla ja tehtaan viereisessä puuvajassa. Tuotteiden myyntiä varten perustettiin Euran Paperi Oy, joka oli A. Ahlström Oy:n tytäryhtiö.⁵⁹² 1930-luvulla tehtyjen tuotannollisten ratkaisujen seurauksena Kauttuan tehtaat keskittyivät erikoispaperin valmistukseen.

FREJVID BORG (1904–1974) – EURAN PAPERI OY:N PERUSTAJA JA KAUTTUAN TEHTAANJOHTAJA

Frejvid Karl Anders Borg syntyi Euran Kauttualla 1. elokuuta vuonna 1904. Hän oli metsänhoitaja Harald Borgin (1871–1926) ja tämän puolison Thyra Borgin (o.s. Ahlström 1872–1948) kolmilapsisen perheen esikoinen ja ainoa poika. Frejvidin isä työskenteli A. Ahlström Osakeyhtiön palveluksessa, ja perhe asui 1900-luvun alkuvuosina Kauttuan ruukissa Rantala-nimisessä rakennuksessa ruukin päärakennuksen läheisyydessä. Myöhemmin perheellä oli myös kaupunkiasunto Helsingissä, Engelinaukiolla.⁵⁹³

Ahlströmin teollisuussuvun kolmatta sukupolvea edustanut Frejvid Borg oli yksi suvun innovatiivisimmista hahmoista, ja hänellä oli keskeinen rooli A. Ahlström Oy:n historiassa ja erityisesti Kauttuan paperiteollisuuden kehittämisessä. Frejvid valmistui ylioppilaaksi vuonna 1923, ja hän opiskeli myöhemmin taloustieteitä Sveitsissä, Neuchâtelin yliopistossa. Hän palasi lapsuutensa maisemiin Kauttualle vuonna 1930, kun hän 26-vuotiaana astui perheyhtiön palvelukseen. Samalla, kun perehtyi yhtiön toimintaan, hän saattoi opintonsa päätökseen Sveitsissä. Frejvid väitteli valtiotieteen tohtoriksi vuonna 1932, ja hänen väitöskirjansa *L'industrie du papier en Finlande* käsitteli suomalaista paperiteollisuutta.⁵⁹⁴

Vuonna 1934 Frejvid nimitettiin Kauttuan paperitehtaan johtajaksi. Hän oli Euran Paperi Oy:n isähahmo, ja hänen aloitteestaan Kauttualla ryhdyttiin jalostamaan paperia vuonna 1937. Frejvid yleni Euran Paperi Oy:n toimitusjohtajaksi, ja vuonna 1946 hänen tehtävänkuvansa laajeni, kun hänet nimitettiin Kauttuan paikallisjohtajaksi. Vuodesta 1941 lähtien hän kuului myös A. Ahlström Oy:n hallitukseen, ja vuosina 1962–1971 hän toimi yhtiön hallituksen puheenjohtajana.⁵⁹⁵

Kauttuan paikallisjohtajana Frejvid toimi vain muutaman vuoden, sillä hän päätti omistautua omien yritystensä kehittämiseen. Hän oli jo 1940-luvun alussa perustanut Naantalin Kope Oy:n, johon kuuluivat puutyötehdas ja rautavalimo. 1950-luvun alussa hän laajensi yritystoimintaansa aloittamalla *Sirius*-merkkisten kellojen tuotannon. Frejvid jätti Kauttuan paikallisjohtajan tehtävät vuonna 1951.⁵⁹⁶

Aikalaiskuvausten mukaan Frejvid oli luonteeltaan melko äkkipikainen ja kiivas. Hänellä oli tapana käyttää mustaa kävelykeppiä kulkiessaan Kauttuan tehdassaleissa, ja mitä äkäisempi

hän oli, sitä kiivaammin keppi heilui. Hänen tiukassa kurissaan olivat niin tehtaan insinöörit, virkailijat kuin työnjohtajatkin.⁵⁹⁷ Naimisissa hän oli kahdesti. Ensimmäisestä avioliitosta syntyi kolme lasta, ja toisesta kaksi.⁵⁹⁸ Toimiessaan Kauttualla johtajana Frejvid asui perheineen Pyhäjärven rannassa sijaitsevassa Bertel Ahlströmille rakennetussa talossa. Myöhemmin hän asui perheineen Naantalissa. Hänellä oli myös vanhemmilta peritty Rilaxholmin tila Kirkkonummella sekä asunto Ranskan Antibesissa.⁵⁹⁹

Frejvid Borg oli Euran Paperi Oy:n perustajahahmo ja toimi Kauttuan paikallisjohtajana vuosina 1946–1951. Euran kotiseutuarkisto/tehdasmuseon kokoelmat.

Työuransa Frejvid Borg teki teollisuusjohtajana, mutta hänen intohimonsa olivat orkideat. Kipinä niihin hän oli saanut jo pikkupoikana, kun oli saanut ensimmäisen orkideansa äidiltään Thyra Borgilta. Frejvid aloitti orkideoiden kasvattamisen 1950-luvun lopulla. Kasvihuoneita hänellä oli Naantalissa, Rilaxholmissa, Antibesissa sekä Iniön saaristossa. Hän osasi yhdistää teknisen tietämyksenä orkideoihin: hän kasvatti ja hoiti niitä tieteellisen tarkasti ja automaattisia järjestelmiä hyödyntäen. 1970-luvun alkuun mennessä Frejvid oli risteyttänyt 92 uudenlaista orkideaa. Risteymiä hän nimesi muun muassa Suomen merialueella olevien saarien, luotojen ja karien mukaan. Frejvid kuoli kesällä 1974. Hänen puolisonsa Pia Borg rekisteröi myöhemmin punaisen kymbidin, joka sai nimekseen *Cymbidium Memoria Doctor Borg*.⁶⁰⁰

PAPERIMESTARI AATE JÄRVINEN (1902–1985)

Aate Armas Järvinen syntyi Porissa 14. maaliskuuta vuonna 1902. Hänen isänsä levyseppä Vihtori Järvinen (synt. 1877) oli myös kotoisin Porista. Äiti Olga Aleksandra Flemming (aikaisemmalta nimeltään Sundvall) oli syntynyt Honkilahdessa vuonna 1873.⁶⁰¹ Aatella oli viisi veljeä: Yrjö (synt. 1900), Arvo (synt. 1904), Eero (synt. 1906), Esko (synt. 1909) ja Reino (synt. 1911). Perhe muutti Euraan maaliskuussa 1908, kun Vihtori-isä sai Kauttuan paperitehtaalta paikan höyrykoneenkäyttäjänä.⁶⁰²

Ennen kansakoulua Aate kävi pari vuotta niin sanottua pikkulastenkoulua, jossa lapsia opetettiin lukemaan ja vähän kirjoittamaan. Aluksi Aate kävi Kauttualla toiminutta, Aapon kouluksi kutsuttua pikkulastenkoulua, jonka opettajana toimi Saima-niminen itseoppinut opettaja. Koulu oli nimetty talon isännän mukaan. Vuotta myöhemmin Aate siirtyi Luisterin kulmalle rakennettuun uuteen pikkulastenkouluun, jonka opettajana oli Hilja Mattila.⁶⁰³ Töitä Aate teki pienestä pitäen. Jo alle 10-vuotiaana hän oli kesäisin naurispellolla perkaamassa. Niistä ajoista hänen muistoihinsa jäi päällä ollut esiliina, jonka taskussa hän säilytti evääksi tarkoitettuja leivänkappaleita.⁶⁰⁴

Kansakoulua Aate kävi ensin vuoden kirkonkylässä, kunnes Kauttualle valmistui oma kansakoulu syksyllä 1912.⁶⁰⁵ Aate oli innokas lukemaan ja hän lainasi usein kirjoja oppilaskirjastosta.⁶⁰⁶ Koulupäivien jälkeen hänen täytyi osallistua kotitöihin, kuten veden hakemiseen kaivosta sekä polttopuiden tekoon ja kantamiseen. Kesälomilla hän teki monenlaisia töitä. Hän oli muun muassa uittamassa puita kiramolle eli tukinnostolaitteelle sekä hevosmiehenä kuljettamassa Kauttuan paperitehtaan tavaraa. Hän työskenteli jonkin aikaa myös Kauttuan sahalla.⁶⁰⁷ Kansakoulun päättötodistuksen Aate sai keväällä 1915.⁶⁰⁸

Aaten isä kuoli Tammelassa 10. toukokuuta vuonna 1918 sisällissodassa punaisten puolella, ja äiti jäi yksin kuuden pojan kanssa. Aate olisi halunnut ammattikouluun, mutta perheen toimeentulon turvaamiseksi oli mentävä töihin.⁶⁰⁹ Kaikki Järvisen-veljekset menivät töihin paperitehtaalte.⁶¹⁰ Aate pääsi tehtaalle putsaripojaksi 14-vuotiaana. Hän tienasi markan päivässä. Vuoden putsaripoikana työskenneltyään Aate yleni prässipojaksi.⁶¹¹ Prässipojan tehtävä oli vahtia, että huovat ja viira pysyvät paperikoneessa paikoillaan.⁶¹² 18-vuotiaana Aate pääsi rullamieheksi.⁶¹³ Rullamies vastasi rullakoneesta, joka oli kiinni paperikoneesta. Rullakone kiersi tuotannossa syntyneen paperin suuriksi, paperikoneen levyisiksi rulliksi, joita kutsuttiin tamboureiksi.⁶¹⁴ Armeijan käytyään Aate palasi tehtaalle sylinterimieheksi.

Sylinterimies huolehti kuivaussylinterien lämmöstä ja huovista. Lisäksi hän auttoi rullamiestä rullien vaihdossa.⁶¹⁵

Urheilu oli 1920-luvulla kovassa nosteessa, ja kauttualaiset harrastivat innokkaasti yleisurheilua. Aate liittyi Euran Raikun riveihin, ja hän menestyi seiväshypyssä, kuulantyönnössä, keihäänheitossa sekä pikamatkoilla.⁶¹⁶ Keihästä hän heitti runsaat 40 metriä. Paperitehtaan työntekijät, Aate muiden mukana, harjoittelivat kesäisin kiekonheittoa, kuulantyöntöä ja hyppyjä joskus jopa työpäivän aikana, kun koneet kävivät hyvin. ”Joskus talvel tehti semmostakin, et vedettiin rullakoneen nauhaa koneesta seinään ja juostiin aita-juoksu. Semmost pelii se on vähän niinko sanosinko lapsellist peliä mut tua noi, se osotti, et urheilu oli kovassa kurssissa sillon”, Aate muisteli myöhemmin. Tehtaalla harrastettiin kieltolain aikaan myös toisenlaista urheilua: ”Tilipäivänä ain vaan viiden miehen kimppa ja kymmenen litran kekku”, Aate totesi nauraen eräässä haastattelussa.⁶¹⁷

Naimisiin Aate meni huhtikuussa 1926 Ebba Aleksandra Ketosen (1908–1964) kanssa. Lapsia parille syntyi neljä: Lea (1926), Sirkka (1927), Tauno (1929) ja Kaija (1937).⁶¹⁸ Tauno työskenteli myöhemmin Kauttuan tehtaan piirustuskonttorissa.⁶¹⁹ Vuonna 1935 Aate Järvinen yleni vuoromestariksi. Yövuorojen aikana hänen vastuullaan oli koko tehdas ja hänen piti kiertää kävellen suuren tehtaan eri kohteissa.⁶²⁰

Aate Järvinen (vas.) ja prässipoika Hannes Iltanen PK1:n edessä vuonna 1929. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Työssä paperitehtaalla oli myös vaaranpaikkoja ja vakaviakin tapaturmia sattui. Aaten nuorempi veli Eero kuoli paperikoneella helmikuussa 1934 sattuneessa tapaturmassa. Tehtaan uudessa paperikoneessa oli katkennut sylinteriä kiertävä paperi, ja Eero oli mennyt koneen alle korjaamaan vahinkoa. Hänen kätensä takertuivat sylinterin ja huovan väliin. Hän joutui puristuksiin ja sai pahoja sisäisiä vammoja. Eero vietiin Poriin sairaalaan, missä hän menehtyi.⁶²¹

Sodan aikana Aate kutsuttiin kaksi kertaa rintamalle, mutta kummallakaan kerralla hän ei ehtinyt sinne, sillä Kauttuan tehtaan johto pyysi ja sai hänet takaisin tehtaalle.⁶²² Aate muisteli myöhemmin, että tehdas jakoi kauttualaisille sota-aikana pimennyspaperia. Se tehtiin voimapaperista, joka ajettiin tehtaalla ja värjättiin mustaksi kimröökkin eli nokimustan avulla. Pimennyspaperilla peitettiin tehtaan sekä Kauttuan talojen ikkunat.⁶²³

Sodan jälkeen ammattiyhdistysliike vahvistui ja voimisti asemaansa työläisten etujen ajajana. Ajan kiivaat poliittiset koitokset heijastuivat myös työelämään, missä erilaiset näkemykset jakoivat yhteisöä kahtia. Henkilökohtaisuuksiltakaan ei välttytty: ”Kyl siel moni poika kyl sai lähteeki sillo. Minullekin sanottiin, että kyl sääki täältä vielä lähdet – ihan poliittisist syist”, Aate muisteli. Vähitellen poliittinen kuohunta talttui ja tärkeysjärjestyksessä korkeammalle nousi tehtaalaisien yhteinen päämäärä: tehtaan ja tehdaspaikkakunnan kehitys ja parempi tulevaisuus.⁶²⁴

Vuonna 1951 Aate siirtyi vuoromestarista päivämestariksi. 1960-luvulla, ennen eläkkeelle siirtymistään, hän toimi vanhempana päivämestarina. Ylimestariksi häntä ei voinut ylentää, koska hänellä ei ollut siihen vaadittua teknistä pohjakoulutusta.⁶²⁵ Viimeisinä työvuosinaan Aate keskittyi siirtämään laajaa kokemustaan ja tietämystään nuoremmille työntekijöille. Vähän ennen kuin Aate jäi eläkkeelle, alkoi tehdas tuottaa päällystettyä paperia ensimmäisenä Suomessa. Yli 50 vuotta kestäneestä työpanoksesta tehtaan johto antoi Aatelle paperimestarin arvonimen.⁶²⁶

Eläkkeelle Aate jäi mielellään. Hän nautti eläkevuosistaan muun muassa lukemalla ja tekemällä puisia seinäriipuksia. Hän osallistui Kauttuan teknisten kerhon toimintaan ja kävi kahdessakin eläkeläisten kerhossa.⁶²⁷ TV-2 esitti maaliskuussa 1983 Kauttualla kuvatun, Pekka Helanderin käsikirjoittaman, dokumentin *Aate Järvinen ja tehdas*, jossa kuvattiin Aaten elämänvaiheita ja työuraa sekä paperitehtaan kehitystä.⁶²⁸ Aate Järvinen kuoli 15. joulukuuta vuonna 1985.

Aate Järvinen harrasti seinäkoristeiden valmistamista. Kuva on otettu hänen kotonaan elokuussa 1982. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Nahkateollisuuden alkutahtit

Ensimmäisen maailmansodan aikana Suomessa perustettiin useita nahkateollisuusalan yrityksiä. Myös Satakuntaan suunniteltiin uutta nahkatehdasta. Maassa vallinneeseen nahkapulaan tyytymättömät maanviljelijät päättivät keväällä 1916 Harjavallassa järjestetyssä kokouksessa, että maakuntaan oli perustettava maataloustuottajien ja karjanomistajien omistama nahkatehdas. Satakunnan Nahkateollisuus Oy:n perustava kokous pidettiin Harjavallassa helmikuussa 1917. Tehtaan sijoituspaikaksi oli ehdolla useita paikkakuntia, mutta valinta osui Kiukaisiin. Tehdas rakennettiin Eurakosken kylän Koskenkorva-nimisen lohkotilan maille, Eurajoen varteen ja lähelle Kiukaisten rautatieasemaa. Rakentaminen viivästyi sisällissodan vuoksi, ja tehdas käynnistyi vasta maaliskuussa 1919. Uuden nahkatehtaan koneet pyörivät sähköllä.⁶²⁹

Nahan käsittely sisälsi useita käsin tehtäviä työvaiheita. Kuvassa on meneillään lihojen kuoriminen pois nahoista, jotka oli liotettu myrkyissä. Kuva on todennäköisesti 1930-luvulta. Kiukaisten Wanhan Pappilan kokoelmat.

Talollisten tarpeisiin perustettu nahkatehdas laajensi pian tuotantoaan vastaamaan esimerkiksi kenkäteollisuuden kysyntään. 1920-luvun alussa tehtaalla valmistettiin pohja-, päällis-, mäntti- ja turkisnahkoja sekä hihnoja, rahkeita ja muita valjastarpeita. Tehdas työllisti noin 20 työntekijää.⁶³⁰

1920- ja 1930-lukujen taitteen lama koetteli myös nahkateollisuutta, ja Kiukaisten nahkatehdas ajautui vaikeuksiin. Kesällä 1931 tuotanto seisahtui kuukaudeksi alhaisen kysynnän vuoksi. Kiukaisten yksikkö sinnitteli laman yli. Vuonna 1932 diplomi-insinööri Aarne Hellemaa osti yhtiön osake-enemmistön ja aloitti tehtaalla perinpohjaiset uudistukset. Hän laajensi tehdasta ja kehitti sen konekantaan ja tuotantomenetelmiä. Tehtaalle pestattiin

kesällä 1932 toiminnanjohtajaksi saksalainen Hermann Dienstbach (1904–1983). Hän oli erikoistunut parkitsemistekniikoihin. Dienstbach työskenteli Kiukaisissa syksyyn 1934 saakka.⁶³¹

1930-luvulla nahkatehtaan tuotannossa ryhdyttiin ajan trendin mukaisesti keskittymään päällisnahnan valmistukseen. Yritys markkinoi esimerkiksi SAUKKO-päällisnahkaa ja värillistä kesäkenkien SUVI-päällisnahkaa. Tehtaan erikoisuus oli vedenpitävä NORSU-kromipohjanahka, jonka valmistusmenetelmä oli peräisin Tanskasta. Uudistusten myötä tehtaan työntekijämäärä kaksinkertaistui parissa vuodessa, ja Satakunnan Nahkateollisuus Oy kohosi 1930-luvun kuluessa merkittävien suomalaisten nahkatehtaiden joukkoon.⁶³²

Satakunnan Nahkateollisuus Oy:n työntekijöitä tehtaan edustalla vuonna 1933. Kuvassa keskellä myös Aarne Hellemaa hattu päässä ja hänen oikealla puolellaan saksalainen Hermann Dienstbach, joka tunnettiin Kiukaisissa taitavana pianistina. Eturivin henkilöistä on tunnistettu myös Eino Lanne, Lempi Mäkinen, Salli Haaparanta, Maire Tuomi, Saara Valaranta, Yrjö Kummula, Anna Lehtimäki, Helmi Hamari, Olavi Ketola, Veini Malmi, Antton Nurmi, Jallu Männistö, Yrjö Kalli ja Antti Maijala. Takarivissä seisovista on tunnistettu Martti Saarinen, Toivo Leino, Iivo Kivimäki, Kalle Heleä, Eino Sainio, Olavi Heleä, Allan Kaunisto, Lauri Osmanen, Esko Mikkola ja Väinö Kiviranta. Kiukaisten Wanhan Pappilan kokoelmat.

NAHKATEHTAILIJA JA KANSANSIVISTYSTYÖN EDISTÄJÄ AARNE HELLEMAA (1902–1985)

Aarne August Hellemaa syntyi Ulvilan Friitalan kylässä 3. syyskuuta vuonna 1902. Aarne oli nahkatehtailija Arthur Hellmanin (1874–1937) ja Hilma Hellmanin (1871–1929) kuusilapsisen perheen kuopus. Hän valmistui ylioppilaaksi Porin lyseosta vuonna 1921. Työurallaan Aarne suuntautui isänsä ja veljiensä tavoin nahkateollisuuden pariin. Hän suoritti diplomi-insinöörin tutkinnon vuonna 1925 Helsingin teknillisen korkeakoulun kemiallisessa

osastossa ja teki myöhemmin useita opintomatkoja Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin. Vuosina 1926–1932 hän työskenteli isänsä omistaman Friitalan Nahkatehdas Oy:n valjastehtaan ja päällisnahkatehtaan teknillisenä johtajana.⁶³³

Vuonna 1932 Hellemaa osti Kiukaisissa sijainneen Satakunnan Nahkateollisuus Oy:n osake-enemmistön ja ryhtyi yhtiön toimitusjohtajana kehittämään tehdasta. Hellemaan aikana tuotantoa laajennettiin neljästi. Tehtaan erikoisalana oli krominahkojen valmistaminen päällis- ja pohjanahkoiksi. Nahanvalmistusmenetelmistä kiinnostunut Hellemaa julkaisi yhdessä Arvi Talvitien kanssa teoksen *Nahka ja sen valmistus* vuonna 1945.⁶³⁴ Sotavuosina 1939–1944 hän toimi puolustusministeriön nahkateollisuusjaoksen johtajana, ja hänen tehtävänä oli organisoida nahka- ja kenkäteollisuus tyydyttämään puolustusvoimien tarpeet.⁶³⁵

Hellemaa avioitui vuonna 1927 orimattilalaisen Esteri Helena Peltolan (1905–1984) kanssa. Perheeseen syntyi vuosina 1933–1942 kahdeksan lasta: Lemmikki (1933), Raino (1935), Pekka (1936), Marja-Liisa (1938), Anna-Liisa (1940), Orvokki (1940), Ilkka (1941) ja Alpo (1942). Lapsista Raino, Pekka ja Alpo työskentelivät aikanaan perheyrietyksen parissa.⁶³⁶

Aarne Hellemaa kuului aitosuomalaisuuden kannattajiin. Aitosuomalaisuus oli Suomen itsenäistymisen jälkeen syntynyt liike, jonka tavoitteena oli vaalia Suomen kansallista sivistystä, suomen kieltä, kansallisyhpeyttä ja kansallista eheyttä. Vuonna 1927 Poriin perustettiin Aitosuomalainen Kerho. Aarne Hellemaa valittiin kerhon varapuheenjohtajaksi, ja hän osallistui aktiivisesti sen toimintaan. Esimerkiksi vuonna 1928 hän esitti lausuntaa Porin Aitosuomalainen Kerhon, Porin Kansallisseuran ja Porin Kokoomuksen Nuorten järjestämässä Snellman-juhlassa Porissa.⁶³⁷

Monien muiden oman aikansa tehtailijoiden tavoin Hellemaa oli aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja. Hänellä oli vahva kristillinen arvopohja, joka ohjasi hänen yhteiskunnallista toimintaansa. Setlementtiaate ja raittiustyö olivat jo 1920-luvulta lähtien lähellä hänen sydäntään. Friitalan Nahkatehdas Oy:ssä työskennellessään Hellemaa oli yhtiön puolesta järjestämässä Ulvilan raittiyslautakunnan ja Teollisuusseutujen evankelioimiseseuran työkeskus Kalliolan esitelmätilaisuuksia.⁶³⁸

Merkittävän työpanoksen Hellemaa antoi myös suomalaisen koulujärjestelmän kehittämiseen. Yhteistyökumppanikseen hän sai Onni Niemen (1914–2011), joka oli aiemmin toiminut Harjavallan nuorisopastorina. Hellemaan ja Niemen yhteinen kansansivistystyö käynnistyi 1950-luvun alussa, kun Kiukaisiin perustettiin kansalaisopisto, jonka johtajaksi Niemi valittiin. Yhdessä Niemen kanssa Hellemaa ajoi koulu-uudistushanketta, jonka tuloksena Kiukaisissa aloitti toimintansa yhtenäiskouluun tähtäävä kokeiluoppikoulu vuonna 1956. Koulu oli osittain sisäoppilaitos, ja sen opetusohjelmassa oli perinteisten oppiaineiden lisäksi käytännön elämää palvelevia teknisiä ja kaupallisia aineita.⁶³⁹ Kiukaisten kokeiluoppikoulu vei Hellemaan ja Niemen 1960-luvun alussa myös valtakunnalliseen koulu-uudistushankkeeseen, joka johti vuosikymmenen lopulla peruskoulun syntyyn.⁶⁴⁰

Yksi Hellemaan kiinnostuksen kohteista oli afrikkalaisuus ja afrikkalaisten mentaliteetti. Hän oli mukana aloittamassa suomalaisten yhteishankkeita Afrikassa vuosina 1966–1967. Vuonna 1967 hänen kutsustaan oli Kiukaisten tehtaan nahkapukineosastolla kuusi libyalaista opiskelijaa kahdeksan kuukauden harjoittelujaksolla. Hellemaa perusti Libyaan nahkaompelimon ja suunnitteli sinne myös nahkatehtaan rakentamista. Suunnitelma jäi kuitenkin toteutumatta.⁶⁴¹ Hellemaa toimi Satanahka Oy:n toimitusjohtajana vuoteen 1969 saakka, jonka jälkeen hän siirtyi viettämään eläkepäiviään. Hän kuoli Helsingissä 7. toukokuuta vuonna 1985.

Aarne Hellemaa ojentaa Satanahka Oy:n valmistaman nahkasalkun presidentti J. K. Paasikivelle Suomen messuilla. Kuva on todennäköisesti 1950-luvulta.⁶⁴² Kiukaisten Wanhan Pappilan kokoelmat.

Uusia sahoja ja sahayrittäjiä

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen pysäytti viennin varassa olleen sahateollisuuden. Sodan aikana sahateollisuus alkoi kuitenkin elpyä. Sahaliikkeet varautuivat jälleenrakennuksen aikaan sahauttamalla varastonsa täyteen puutavaraa.⁶⁴³ Euran seudun sahoilla tukkipuiden sahaus ja tukinuitto jatkuivat. Sodan alkuvuosina seudulle perustettiin Honkilahden sahamyly. Uuden sahamylyn uskottiin säästävän paljon paikallisten aikaa ja rahaa, joita oli kulunut mylly- ja sahamatkoihin. Vuonna 1915 valmistunut sahamyly sijaitsi Koskenkylässä ja kävi höyryvoimalla.⁶⁴⁴

Honkilahden Koskenkylän sahan työväkeä sahan edustalla 1930-luvulla. Kuvasta on tunnistettu Fredrik Salminen (istuu edessä vasemmalla), Nestor Salminen, Jussi Savonen, Aura Huhtanen, Kustaa Aalto, Kauko Raitanen, Sylvi Ruuni, Kyllikki Lähteenmäki, Laina Savonen, Onni Salo, Kaino Savinen, Eero Vuorela, Verner Valden, Paavo Ekolahti, Arvi Jalava, Anselm Raimila, Arvo Koskinen, Vieno Salo ja Jalmari Haapanen.⁶⁴⁵ Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Sodan jälkeen sahateollisuudessa elettiin noususuhdannetta läpi lähes koko 1920-luvun. Sahat antoivat työtä ja ansioita sekä maanomistajille että työväestölle. Hyvien suhdanteiden aikana Euran seudulla syntyi uusia sahalaitoksia. Hinnerjoelle kohosi uusi saha paikalle, jossa Hinnerjoen höyrysaha oli toiminut 1890-luvun alusta lähtien. Vanha höyrysaha toimi vuoteen 1919, minkä jälkeen saha ja sen koneisto siirrettiin Nousiaisiin. Seuraavana vuonna Väinö Raula (1895–1962) perusti samalle paikalle yhdessä Arvo Kivimäen ja Frans Elon kanssa sähkötehtaan ja myllyn. Talvella 1921 Raula ja Kivimäki lunastivat Elon osuuden yhtiöstä ja perustivat Raula & Kivimäki Osakeyhtiön. Syksyllä 1921 yhtiökumppanit laajensivat yritystään liittämällä siihen sahan ja höyläämön ostettuaan maanviljelijä Sippolan perikunnan omistaman sahalaitoksen Ulvilasta. 1930-luvun alkupuolella rahtisahausta harjoittava yhtiö siirtyi kokonaan Raulan perheen omistukseen.⁶⁴⁶

Myös Euraan perustettiin uusi saha. Euran Höyrysaha Oy:n perustava kokous pidettiin joulukuussa 1920, ja osakkaina oli runsas joukko paikkakuntalaisia talollisia ja liikemiehiä. Yksi heistä oli Wihtori Kause, joka oli ollut perustamassa Turajärven Höyrysahaa jo vuonna 1912. Uuden höyrysahan perustukset tehtiin ensin Kirkonkylänmäkeen, mutta Wihtori Kausen esityksestä saha rakennettiin lopulta Euran Pysäkinkulmalle. Se valmistui toukokuussa 1921.⁶⁴⁷

Panelia sai 1920-luvulla kaksi uutta sahaa. Vuonna 1921 paikalliset talolliset ja liikemiehet perustivat Hiukon kylään Hiukko Oy:n sähkösahan. Keväällä 1925 Anto Kahala sekä Lähteenmäen neljä veljestä rakennuttivat Kahalan sahan. Sahan raami sai käyttövoimansa Kahalan traktorista, mutta sirkkeli kävi Panelian voimalaitoksen tuottamalla sähköllä. Alun perin niukasti Euran puolella, lähellä Anto Kahalan taloa sijainnut saha siirrettiin myöhemmin Panelian rautatieaseman läheisyyteen. 1920-luvulla Paneliassa toimi kolme sahaa: Panelian höyrysaha, Kahalan saha sekä Hiukon sähkösaha. Suhdanteet olivat hyvät, ja Panelian rautatieaseman kautta kulki päivittäin yli 200 vaunulastillista puutavaraa Raumalle.⁶⁴⁸

Lamavuosina Suomen sahateollisuus notkahti rajusti alaspäin. Tukkipuun sahaus väheni 1920-luvun lopussa, ja uitot saavuttivat aallonpohjan vuonna 1932. Myös Euran seudulla lamakausi näkyi sahatuotannon laskuna.⁶⁴⁹ Honkilahden höyrysaha ajautui vaikeuksiin, kun metsien ostot olivat vähentyneet, eikä rahtisahaukselle ollut tarvetta.⁶⁵⁰ Vaikeita aikoja elettiin myös Hinnerjoella. Hinnerjoen vesisaha tuotti tappiota, ja loppuvuodesta 1930 vesisaha- ja mylly-yhtiö suunnitteli sahalaitoksen myymistä. Yhtiö ei kuitenkaan saanut huutokaupassa yhtään tarjousta, joten saha sai seistä vuoden 1931. Työväen tapaturmavakuutukset irtisanottiin. Yhtiö jatkoi kuitenkin sahamyllyn vuokraamista, ja vuonna 1933 tehtiin vuokrasopimus viideksi vuodeksi eteenpäin. Saha säilyi myllyn siivellä: Myllyn vuosivuokra oli 14 500 markkaa mutta sahan vuokra vain 500 markkaa.⁶⁵¹

Euran seudun puutavarakauppiat laajensivat liiketoimintaansa myös muualle Satakuntaan. Kahalan höyrysahaa perustamassa olleet Kustaa ja Heikki Lähteenmäki sekä Anto Kahala olivat osakkaina yhtiössä, joka otti haltuunsa Merikarvialla toimineen Jukolan sahan vuonna 1929. Yhtiö laajensi toimintaansa Siikaisiin 1930-luvun alussa, mutta lama ja suuret investoinnit ajoivat sahaliikkeen vaikeuksiin. Sekä Siikaisten saha että Jukolan saha ja kala-

astiategas siirtyivät syksyllä 1934 Torasjoen Saha Osakeyhtiölle, jonka osakkaina oli useita euralaisia liikemiehiä, muiden muassa Wihtori Kause. Wihtori Kause kumppaneineen oli laajentanut toimintaansa myös maakunnan ulkopuolelle jo vuonna 1923 perustamalla Laatokan Karjalan Suojärvelle Kotajärven sahan. Vuonna 1937 Torasjoen Saha Osakeyhtiö rakennutti uuden sahan Suojärvelle, Piitsjärven rantaan.⁶⁵²

Elantoa kivistä ja tiilistä

1800- ja 1900-lukujen vaihteen teollistuminen ja kasvava rakentaminen synnyttivät Suomeen runsaasti tiilitehtaita. Joukossa oli pieniä, paikalliseen tarpeeseen perustettuja tuotantolaitoksia, joissa valmistustekniikka säilyi käsityönomaisena pitkälle 1900-luvulle. Myös Satakunnassa toimi 1900-luvun alussa useita pieniä tiilitehtaita.⁶⁵³ Euran seudulla tiiliä ryhdyttiin valmistamaan 1890-luvun lopulla, kun Juho Kustaa Aalto (1869–1911) perusti tiilitehtaan Euraniitylle.⁶⁵⁴ Aalto vuokrasi Mölsin mailla sijainneen Liesmäen vainion ja rakensi sinne Liesmäen tiilitehtaan. Aallon kuoleman jälkeen tiilitehdas vaihtoi useita kertoja omistajaa, mutta tehtaan nimi säilyi.⁶⁵⁵ Pienimuotoinen tiilituotanto työllisti alle kymmenen työntekijää. Vuonna 1905 tehtaalla työskenteli seitsemän miestä ja kaksi naista. Tiiliä syntyi kyseisenä vuonna noin 50 000 kappaletta.⁶⁵⁶

Liesmäen vainio soveltui mainiosti tiilitehtaalle, koska sieltä löytyi tiilenvalmistukseen tarvittavaa savea ja vesi oli helppo nostaa Eurajoesta. Tiilitehdas toimi vain kesällä. Talvisin ajettiin savea savikuopista. Tiilisavi oli saveen, hiekan ja veden seosta. Savimassan muokkauksessa käytettiin apuna hevoskiertoista savimyllyä, jota kutsuttiin kranaksi. Valmis savimassa muokattiin vielä tiilenlyöjien työpöydillä ja lyötiin sitten puisiin muotteihin. Märät tiilet siirrettiin muoteissa suuliin, missä muotit poistettiin ja tiilet saivat jäädä kuivumaan ja odottamaan polttoa. Tiilien polttamista varten tehtaalla oli vuosikymmeniä käytössä kaksi maanalaista kenttäuunia. Tehdas luopui kenttäuuneista vasta vuonna 1952, kun uusi uuni valmistui. Viimeisen kerran Liesmäen tiilitehtaalla poltettiin tiiliä vuonna 1974.⁶⁵⁷

Tiiliä valmistettiin myös Raulan sahan yhteydessä toimineella tiilitehtaalla Hinnerjoella. Vuonna 1940 käynnistyneen tiilitehtaan toiminta oli teollisempaa kuin Liesmäen tehtaalla. Tiiliä valmistettiin kesäisin 2–3 kuukautta sahan ollessa pysähdyksissä, ja tehdas työllisti 15–20 työntekijää. 1950-luvun lopussa tiilitehtaan koneisto uusittiin ja tehtaalle rakennettiin holviuunit ja uudet kuivaamot. Savialue oli aivan tehtaan läheisyydessä, ja savi kulki raiteita

pitkin suoraan tehtaaseen. Tiilitehtaan koneisto pystyi valmistamaan 15 000–16 000 tiiltä vuorokaudessa, mutta polttouunien kapasiteetti riitti vain 5 000–6 000 tiileen vuorokaudessa. Tehdas valmisti yleisimpiä tiilitehtaiden tuotteita: hormitiiliä, seinätiiliä ja reikätiiliä. Tiilien menekki oli hyvin suhdanneherkkää: hyvinä rakennuskausina tiilille oli paljon kysyntää, huonoina kausina kysyntä romahti. Menekki-alue oli suppea, koska tiilien kuljettaminen oli kallista. Tiilien valmistus Raulan tehtaalla jatkui vuoteen 1970 saakka.⁶⁵⁸ Tiiliä valmistettiin myös Turajärvellä ja Paneliassa. Kahalan kylässä Panelian aseman läheisyydessä toimi Peltovaaran tiilitehdas ilmeisesti jo 1910-luvulla. Siellä poltettiin Raulan tehtaan tavoin tiiliä 1970-luvun alkuun saakka.⁶⁵⁹

Liesmäen tiilitehtaan työväkeä ilmeisesti 1930-luvulla. Kuva: Arvi Riipinen. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Rakennuskivien kysyntä kasvoi Suomessa 1800-luvun lopulla.⁶⁶⁰ Euran Turajärven graniitin louhinta alkoi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Alueella oli kaksi louhosta järven molemmin puolin. Euran puoleinen louhos sijaitsi Yrjö Haapasalon omistamassa metsässä (Haapasalon louhos). Toinen louhos sijaitsi Lapin puoleisella alueella, Rantalan talon mailla (Rantalan louhos). Turajärven louhokset työllistivät kymmeniä työmiehiä. Kivet työstettiin louhintapaikalla tilaajan tarvitsemiin mittoihin, mutta niitä ei hiottu. Louhokset toimivat 1930-luvun lopulle saakka.⁶⁶¹

Turajärven graniitista rakennettiin muun muassa vuonna 1908 valmistunut Panelian kirkko. Lisäksi Turajärven kiveä käytettiin kahdesti Porissa sijaitsevan Juseliuksen mausoleumin⁶⁶² perustuksissa. Ensimmäisen kerran graniittia käytettiin mausoleumin rakennusvaiheessa 1900-luvun alussa. Toisen kerran graniitille tuli tarve, kun mausoleumi vaurioitui tulipalossa joulukuussa 1931. Rakennuksen perustusten vahvistamiseen tarvittu graniitti louhittiin Turajärveltä kesällä 1932.⁶⁶³

Kivimiehiä Turajärvellä Haapasalon louhoksella vuonna 1932. Kesäisin louhoksille saapuneet kivimiehet toivat eloa Turajärven kylään. Euran kotiseutuarkiston kokoelmat.

Eurassakin oli kiviveistämö. Porista Euraan muuttanut kivimies August Niemi (1874–1950) perusti kiviveistämön vuonna 1908. Veistämö sijaitsi Niemen talon pihalla, Euran Kirkonkylänmäellä, lähellä rautatietä. Niemen pojat Toivo Niemi (1907–1953), Eino Niemi (1909–1941) sekä Risto Niemi (1917–1987) olivat mukana kiviveistämön toiminnassa. Graniittia veistämölle tuotiin pääasiassa Eurajoen Irjanteella olleelta louhokselta. Veistämöllä valmistettiin hauta- ja reunakiviä sekä rakennusten seinäkiviä. Niemen veistämö valmisti sekä Punaisten yhteishaudan kiven Euran Lauhianmäen hautausmaalle että Valkoisten muistomerkin Euran kirkon läheisyyteen. Niemen veistämön toiminta päättyi vuonna 1953 Toivo Niemen kuoleman jälkeen.⁶⁶⁴

Maaseutu sähköistyy

Sähköistäminen oli yksi teollistumisen ja modernisoitumisen merkeistä. Maaseudun sähköistäminen alkoi 1910-luvulla. Aluksi maaseudun elämä muuttui lähinnä sähkövalon myötä. Sähkön varsinainen läpimurto ajoittui 1920-luvulle, jolloin teollisuus alkoi siirtyä sähkövoiman käyttöön. Kun sähköä ryhdyttiin käyttämään voimanlähteenä, myös maaseudun koneistuminen nopeutui.⁶⁶⁵ Euran seudulla sähkövoima tuli ajankohtaiseksi jo vuonna 1907, kun Kauttuan paperitehtaan rakennustyöt olivat käynnissä. Suunnitelmissa oli siirtää sähkövoimaa A. Ahlström Oy:n Pihlavan sahalla Kauttualle. Tämä suunnitelma kuitenkin kariutui, koska seudun talolliset vastustivat linjatöitä.⁶⁶⁶

1910-luvun alussa alkoi Rauma–Kokemäki -sähkölínjan rakentaminen. Uutta rautatielinjaa seuraileva sähkölinja valmistui vuonna 1913. Sen rakennuttaja Oy Rauma Wood Ltd alkoi sahatavaran ohella myydä sähköä Raumalle ja maakuntaan. Euran seudulla erityisesti radan

varren kylät hyötyivät uudesta sähkölinjasta, ja 1910-luvun alussa seudulle syntyi useita paikallisia sähköyhtiöitä. Sähköyhtiöiden puuhamiehiä olivat paikalliset talolliset. Rauma Woodin ohella sähkövirtaa sai myös A. Ahlström Oy:n Kauttuan tehtaalta. Paikallisten sähköyhtiöiden sopimukset jakautuivat niin, että Kauttualta sähkövirtaa ostivat Euran ja Vaheen–Kirkonkylän sähköyhtiöt. Raumalaista sähkövirtaa ryhtyivät puolestaan jakamaan Panelian ja Kiukaisten sähköyhtiöt. Sekä Paneliassa että Kiukaisissa sähkövalo syttyi ensimmäisen kerran 8. maaliskuuta vuonna 1913.⁶⁶⁷

Hinnerjoellakin haviteltiin sähkölaitosta 1910-luvun alussa. Suunnitelmat toteutuivat kuitenkin vasta myöhemmin. Hinnerjoen sähköyhtiö perustettiin syksyllä 1920. Yhtiö ryhtyi jakamaan sähköä, jonka se osti Väinö Raulan ja A. Kivimäen perustamalta sähkötehtaalta. Sähkötehtaan yhteyteen rakennettiin myöhemmin myös mylly. Sähkökäyttöiselle myllylle oli suurta tarvetta aikoina, jolloin paikkakunnan ja lähiympäristön vesimyllyt seisoivat veden puutteen vuoksi.⁶⁶⁸ *Länsi-Suomi* -lehdessä tammikuussa 1922 ollut kirjoitus kuvaa, miten sähkövalo mullisti kyläläisten jokapäiväistä elämää:

Walo on täällä huomattavasti kaswanut senjälkeen kuin vuosi sitten täällä sähkö otettiin käytäntöön. Silloin moni oli kyllä hywin epäilewällä kannalla sen suhteen, mutta nyt sähkö jo on kaikkein suosima, eikä syyttäkään, sillä onhan se edellisiä waloja monin kerroin parempi, ei ole tulipalon waaraa eikä sauhuta, sitä käyttämällä säästyy tulitikkuja ja sitä paitsi onhan walo paljon woimakkaampi ja loistawampi kuin ennen käytetyt.⁶⁶⁹

Honkilahdessa sähkövaloa saatiin ihmetellä 1920-luvun alussa vain yksittäisissä kylissä. Sähkövalosta osallisiksi pääsivät Koskenkylässä sahan läheisyydessä olleet talot. Lellaisten kylän taloja puolestaan valaistiin ”Alhon sähköllä”. Kyseessä oli paikallisen Werner Alhon kehittäämä ”laitos”, jossa karbiidikaasu toimi valovirran lähteenä. Honkilahteen perustettiin sähköyhtiö vasta talvella 1928. Se ryhtyi ostamaan sähköä Varsinais-Suomen Voima Oy:ltä. Sähkövirtaa siirrettiin Yläneeltä Honkilahteen kulkevaa linjaa myöten. Honkilahtelaiset alkoivat saada sähköä syksyn 1928 aikana, ja tuolloin sähkönjakelun piiriin pääsivät Lellainen, Löyttylä, Komoinen, Kirkonkylä ja Mannila.⁶⁷⁰

1920-luvun alussa panelialaiset päättivät ryhtyä omavaraisiksi sähkön tuotannossa. Oma voimalaitosta ryhdyttiin suunnittelemaan Eurajoen Koisonkosken kohdalle. Suunnitelmat etenivät nopeasti, ja voimalaitoksen rakentaminen pääsi käyntiin vuonna 1921. Laitos oli

käytössä ensimmäisen kerran 30. joulukuuta vuonna 1921, mutta virallisesti se asetettiin käyntiin seuraavan vuoden ensimmäisenä päivänä. Voimalaitoksen valmistumisen myötä sähkön jakelualue laajeni Euran suuntaan. Paneliankosken Voima Oy:n yhdeksi uudeksi asiakkaaksi tuli muun muassa Euran Sähkö Oy.⁶⁷¹

1920-luvun kuluessa sähkön kulutus lisääntyi, ja Paneliassakin jouduttiin ostamaan lisäenergiaa. Energiaomavaraisuuden parantamiseksi Paneliankosken Voima Oy päätti ryhtyä rakentamaan vesivoimalaitosta naapurikunnan Eurajoen puolelle. Rakennushanke käynnistyi 1930-luvun lamavuosina ja Eurajoen Pappilankosken voimalaitos valmistui vuonna 1932. Sähköyhtiön toiminta laajeni ja iso osa Eurajokea liittyi Paneliankosken Voima Oy:n jakelualueeseen.⁶⁷²

1930-luvulla Satakunnan sähkömarkkinat alkoivat siirtyä suurten sähköyhtiöiden käsiin. Kokemäenjokilaakson sähkömarkkinoita hallinnut, Rosenlew & Co:n omistama, Porin Voima Oy tarjosi sähköä myös Euran seudulle. Kauttuan tehtaat alkoivat 1930-luvulla hyödyntämään käyttövoimana sähkövoimaa, ja voimalinja Peipohjasta Kauttualle rakennettiin Rosenlew & Co:n kanssa solmitun sopimuksen mukaisesti vuonna 1934. Rauman ympäristössä Rauma Wood oli 1930-luvun puolivälissä edelleen tärkeä sähköntuottaja, mutta yhtiön merkitys Euran seudulla oli Paneliankosken Voima Oy:n laajennusten myötä kaventunut. Paneliankosken Voima Oy tuli toimeen omien voimaloidensa teholla, ja siksi se pystyi säilyttämään asemansa keskeisenä sähköntuottajana Rosenlew & Co:n ja Rauma Woodin rinnalla. Paneliankosken Voima Oy:n laitokset ja johtolinjat kytkettiin valtakunnan verkkoon elokuussa 1940. Tämä muutti yhtiön roolia, sillä sopimuksen myötä yhtiöllä oli mahdollisuus toimia sähkön myyjänä toisen tuottajan verkossa.⁶⁷³

Panelian voimalaitos vuonna 1959. Voimalaitoksen suunnitteli insinööri O. H. Itkonen, insinööritoimisto Thor Grönblom.⁶⁷⁴ Kuva: Väinö Poutanen. Satakunnan Museon kokoelmat.

Teollisuus toisen maailmansodan varjossa

Talvisodan syttyminen syksyllä 1939 merkitsi haasteita ja muutoksia Suomen teollisuudelle. Maailmansodan pitkittyessä teollisuutta ravisteli työvoima- ja raaka-ainepula. Lisäksi osa viennistä tyrehtyi. Sotatarvikkeiden kysyntä piti kuitenkin monessa tehtaassa tuotannon pyörimässä.⁶⁷⁵ Euran seudulla sodan vaikutukset näkyivät erityisesti paperi- ja nahkateollisuudessa.

Naisia työskentelemässä paperijalostamon pöytätyöosastolla vuonna 1939. Kuva: Foto Roos. Euran kotiseutuarkisto/tehdasmuseon kokoelmat.

Euran Paperi Oy:n tehtaalla konekanta laajennettiin vuonna 1939, ja sodan syttyminen lisäsi tuotantoa. Tuotannon kasvaessa tuotantotilojen ahtausta muodostui ongelmaksi. A. Ahlström Oy:n hallitus päätti keväällä 1941 rakentaa paperinjalostusta varten uuden tehdasrakennuksen. Rakentaminen alkoi samana vuonna, ja tuotanto käynnistyi osin keskeneräisissä tiloissa jo vuonna 1942. Uusi tuotantolaitos sijoittui vanhasta, rautaruukin ympärille muodostuneesta yhdyskunnasta etäämmälle, ruukin aluetta rajaavan harjun itäpuolelle. Paikka mahdollisti tulevat laajennukset. Kuljetusyhteys tehtaalle järjestyi vetämällä sinne pistoraide Kauttuan rautatieasemalta.⁶⁷⁶

Euran Paperi Oy:n tuotantolaitos ja kaksikerroksinen konttorirakennus vuonna 1946. Tehdashallin pinta-ala oli 4 200 m².

Varaston ja lähettämön yhteispinta-ala oli 2 400 m². Euran kotiseutuarkisto/tehdasmuseon kokoelmat.

Sota muutti jalostustehtaan tuotevalikoimaa. Kuluttajille suunnattujen tuotteiden ohella pääartikkeleiksi alkoivat nousta sellaiset korviketuotteet, joille oli tarve rintamalla. Niiden joukossa oli muun muassa paperisia lämpöliivejä, kreppipaperista valmistettuja jalkarättejä sekä patjoja ja makuupusseja. Jatkosodan aikana korviketuotteita valmistettiin myös Saksan armeijalle.⁶⁷⁷

Jalostamo vaivasi sotavuosina työvoimapula. Työkäiset miehet olivat rintamalla. Kauttualle saapui työvelvollisia naisia eri puolilta Suomea. Lähikunnista heitä kuljetettiin tehtaalle yhtiön kuorma-autoilla. Aputyövoimana käytettiin myös tyttöjä ja poikia. Sotavuosina Kauttuan tehtaiden, paperitehtaan ja jalostustehtaan, työntekijämäärä kasvoi. Kauttuan tehtaiden palveluksessa oli ennen talvisotaa alle 300 henkilöä. Vuonna 1943 jalostamossa työskenteli jopa 600 työntekijää, joista noin 85 prosenttia oli naisia. Vuonna 1944 Kauttuan tehtaot työllisti jo lähes 800 työntekijää.⁶⁷⁸

Euran Paperi Oy:n tuotantolaitos oli A. Ahlström Oy:n suurin investointi toisen maailmansodan aikana. Jalostamolla oli myönteinen vaikutus myös Kauttuan paperitehtaan tuotantoon. Vaikka raaka-aineista oli ajoittain pulaa, paperi ja siitä valmistetut korviketuotteet nostivat Kauttuan tehtaiden tuotannon sota-aikana ennätyslukemiin. Vuonna 1942 paperitehtaan tuotannosta miltei kolme neljäsosaa meni yhtiön oman jalostamon tarpeisiin. Kauttuan paperitehdas selvisi sotavuosista paremmin kuin suomalainen paperiteollisuus keskimäärin. Kauttuan paperitehtaan tuotanto oli vuonna 1941 jopa suurempi kuin A. Ahlström Oy:n Varkauden paperitehtaalla, jossa oli ennen sotaa valmistettu paperia kymmenen kertaa enemmän kuin Kauttualla.⁶⁷⁹

Kauttualla valmistettiin jonkin aikaa myös ammuksia, sillä sotatarviketeollisuutta hajautettiin eri puolille Suomea. Syksyllä 1943 A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaiden ammussorvaamo siirtyi Kauttualle. Sorvaamo sijoitettiin ruukin navettaan, josta lehmät siirrettiin tilapäiseen suojaan. Karhulasta saapui Kauttualle yhdeksän sorvia ja muutama ammattimies. Sorvaajien avuksi värvättiin kauttualaisia nuorukaisia. Kaikkiaan sorvaamossa työskenteli noin

kymmenen työntekijää. Siellä valmistettiin 81 millimetrin kranaatinheittimen ammuksia, ja sen toimintaa johdettiin Karhulasta. Sorvaamo toimi kevääseen 1944.⁶⁸⁰

Euran Paperi Oy:n työntekijöiden työmatkakuljetus talvella 1943. Paperijalostamolla tarvittiin sotavuosina runsaasti työvoimaa, ja yhtiö järjesti työntekijöiden työmatkakuljetukset kuorma-autoilla Eurasta ja lähikunnista. Euran kotiseutuarkisto/tehdasmuseon kokoelmat.

Sotavuosina myös nahkateollisuus toimi puolustusvoimien tukena. Nahkatehtaat olivat jo syksyllä 1939 laaditun sopimuksen mukaan sitoutuneet ylläpitämään puolustusvoimien käyttöön tarkoitettuja raaka-ainevarastoja, joita sai käyttää vain puolustusministeriön määräyksestä tai sen luvalla. Armeijan varustamiseen keskittynyt nahkateollisuus ei pystynyt entiseen tapaan valmistamaan tuotteita siviiliväestölle. Sotatalouden johdosta nahkatehtailla riitti töitä. Moni tehdas kävi kevättalvella 1940 kahdessa vuorossa. Talvisodan aikana vuotia ja nahkaa tuotiin Norjasta ja Ruotsista, vaikka raaka-aineiden toimittaminen Suomeen oli ajoittain vaikeaa. Myös Kiukaisissa nahkatehtaan tuotanto oli valjastettu puolustusvoimien tarpeisiin. Tehtaalta valmistui päällisvuorinahkaa, nahkakintaita ja krominahasta⁶⁸¹ tehtyjä saappaanvarsia.⁶⁸²

Jatkosodan aikana raaka-ainetoimitukset vaikeutuivat ja nahkateollisuus oli kotimaisten vuotien varassa. Koska raaka-aineesta oli pulaa, kansanhuoltoministeriö ja puolustusvoimat sopivat yhdessä, mitä nahkalaatua ja kuinka paljon kukin tehdas valmisti. Valjaspulan vuoksi valjaiden jakelu pantiin kortille. Raaka-ainepulan ohella nahkateollisuus kärsi polttoaine- ja työvoimapulasta. Tilanne helpottui vasta jatkosodan päätyttyä. Myös Kiukaisten nahkatehdas joutui ratkomaan sota-ajan ongelmia. Rintamalla olevien miesten tilalle palkattiin naisia ja nuorukaisia. Jatkosodan loppupuolella tehtaalla työskenteli myös sotavankeja. Lämpöä tehdas sai Panelian turvesoilta nostetusta polttoturpeesta. Nahkaa parkittiin osittain kotimaisesta

kuusenkuoresta valmistetulla uutteella, ja raaka-aineeksi oli kelpuutettava jopa koiran, hylkeen ja metsäsian vuotia. Pohjanahkapulan vuoksi tehdas valmisti siviilikenkiä varten puupohjia. Vuonna 1942 Kiukaisten nahkatehtaan nimi vaihtui Satanahka Oy:ksi.⁶⁸³

Neuvostoliittolaisia sotavankeja työskentelemässä Satanahka Oy:n tehtaalla syksyllä 1944. Kuva: U. Kumpulainen. SA-kuva.

Teollisuusalueet olivat vihollisen pommituskohteita. Myös Euran seudulla pommitusuhka oli todellinen. Kauttuan paperitehtaan katto oli naamioitu parimetrisillä kuusilla, jotta vihollinen ei havaitsisi tehdasta ilmasta. Lisäksi Kauttuan paperitehtaan turvaksi perustettiin yhden 20-millisen ilmatorjuntakanuunan ryhmä. Kyseessä on saattanut olla Aimo Lahden suunnittelema kevyt ilmatorjuntatykki, jonka lempinimi oli *Vekotin*. Ilmatorjuntakanuuna sijaitsi aluksi paperitehtaan katolla, mutta sen viimeinen sijoituspaikka oli Kauttuan ruukin Keittiömäen alueen pohjoispäässä.⁶⁸⁴ Kiukaisissa nahkatehtaan pihalle rakennettiin sirpalesuoja.⁶⁸⁵

Euran seutu sai osansa vihollisen ilmahyökkäyksistä, mutta seudun teollisuuslaitokset säilyivät kuin ihmeen kaupalla vahingoitta. Yksi pahimmista pommituksista tapahtui talvisodan aikana 2. helmikuuta vuonna 1940. Vihollinen pommitti useita läntisen Suomen paikkakuntia, ja pommitukset tulivat yllätyksenä. Ilmahälytys annettiin vasta pommien pudotessa. Pommitukset tekivät tuhoa muun muassa Kiukaisten kirkonkylässä. Nahkatehtaan läheisyydessä sijainnut Toukolinna⁶⁸⁶ paloi maan tasalle. Kiukaisten rautatie katkesi ja yksi pommeista osui Kallin talon navettaan, joka vaurioitui pahoin. Nahkatehdas, joka luultavasti oli ilmahyökkäyksen varsinainen kohde, säilyi vaurioitta.⁶⁸⁷

Sodan jälkeen

Sodan jälkeen Suomi siirtyi jälleenrakennuksen ja sotakorvausteollisuuden aikaan. A. Ahlström Oy:n investoinnit kemialliseen metsäteollisuuteen olivat sodan jälkeen melko

vaatimattomia, mutta Kauttuan paperitehtaalla tehtiin 1940-luvun lopulla kuitenkin jonkin verran uudistuksia.⁶⁸⁸ Sodan jälkeisissä poikkeusolosuhteissa oli jatkuvasti puutetta erilaisista elintarpeista ja hyödykkeistä. Tämän vuoksi korviketuotteiden valmistus jatkui Kauttuan tehtailla aina vuoteen 1949 saakka. Muun muassa kreppipaperia valmistettiin korvaamaan kangasmateriaalia, josta oli sodan jälkeen huutava pula. Myös tavallista painettua paperia hyödynnettiin esimerkiksi ikkunaverhoina.⁶⁸⁹

Kun korviketuotteiden kysyntä alkoi 1940-luvun lopulla vähentyä, Euran Paperi Oy:n jalostustehtaalle oli löydettävä uusi toimintaidea. Yhtiön johto päätti käynnistää kuluttajapakkausten tuotannon. Yhtiö oli jo vuonna 1945 aloittanut makeispaperin valmistuksen Neuvostoliiton markkinoille, mutta tuotanto oli pienimuotoista. Yhtiö aloitti Euran Paperi Oy:n uuden tuotantostrategian mukaisesti vuonna 1949 yhteistyön ruotsalaisen, pakkausalaan erikoistuneen Åkerlund & Rausingin kanssa.⁶⁹⁰

Vuonna 1955 arkkipiispa Ilmari Salomies, kirkkoherra Pentti Niemi ja asessori Yrjö Sarparanta tutustuivat Euran Paperi Oy:n jalostamoon. Esittelijänä toimi diplomi-insinööri Erik Silfverberg (1919–2003), joka oli vuonna 1948 nimitetty Euran Paperi Oy:n johtajaksi. Euran kotiseutuarkisto/tehdasmuseon kokoelmat.

Sodan jälkeen Satanahka Oy:n ja muiden nahkatehtaiden tuotanto oli sidottu tukemaan sotakorvausteollisuutta ja metsäteollisuutta. Metsätöissä käytettiin vielä hevosia, joten valjastuotteille riitti kysyntää. Talvella 1945 nahkateollisuustuotannon pääpaino olikin rahkeissa ja hihnoissa. Ulkomaiset valjaat olivat malleiltaan ja kooltaan erilaisia kuin suomalaiset, eivätkä ne soveltuneet Suomen metsäkuljetuksiin. Nahkateollisuus kärsi vielä sodan jälkeen raaka-ainepulasta, ja siksi valjaspulaa helpotettiin aluksi tekstiilihihnoista siannahkavahvikkeilla valmistetuilla mäktivöillä, päitsillä ja ohjaksilla. Nahkatehtaat valmistivat metsäteollisuuden työvoimalle myös rukkasia.⁶⁹¹

Vuosina 1945–1947 Euran Paperi Oy:n tehtaalla valmistettiin paperipusseja Jäte-Joonas -karamelleja varten. Sodan jälkeisenä pula-aikana Kansanhuollon toimeksiannosta valmistettuja karamelleja ei voinut ostaa, vaan pussillisen karamelleja sai, kun oli kerännyt 10 kiloa jät-paperia.⁶⁹² Helsingin kaupunginmuseon kokoelmat.

Satanahka Oy:n tehdas koki ikävän takaiskun lokakuussa 1946, kun kolmikerroksisen rakennuksen toisessa kerroksessa syttyi tulipalo. Tuli levisi rakennuksen kolmanteen kerrokseen, jossa sijaitsi nahkojen kuivaamo. Rakennuksen kaksi ylintä kerrosta ehtivät tuhoutua ennen kuin palo saatiin hallintaan. Lisäksi tuhoutui konttori, laboratorio, koneita ja suuri määrä nahkoja. Tuotanto oli keskeytettävä joksikin aikaa. Yhtiö rakensi tuhoutuneen osan uudelleen, ja sijoitti sinne jalostusosaston salkkujen, käsineiden, kumiteräsaappaiden ja nahkapukujen valmistusta varten. Toukokuussa 1949 tehtaalla syttyi toinen tulipalo, mutta se saatiin nopeasti rajattua.⁶⁹³

Jälleenrakennus- ja sotakorvauskausi toi lisätöitä myös Euran seudun sahoille. Panelian Kahalan höyrysaha sahasi sotakorvauskuunareiden runkopuita Rauman Hollmingin telakalle. Saha oli vuokrattu Hollmingin käyttöön, ja työnjohtajana toimi Hollmingin sahan entinen työnjohtaja Koivistolta⁶⁹⁴. Tarkoitukseen sopivia tukkeja tuotiin Paneliaan rautateitse muun muassa Multialta.⁶⁹⁵ Sahojen ohella myös Niilo Peren sodan aikana perustama tervatehdas Euran Pysäkinkulmalla sai sotakorvaustöitä. Tehdas valmisti tervaa, jolla kyllästettiin sotaproomuja. Sotakorvauskauden jälkeen tervalle ei ollut enää kysyntää, ja Peren tervatehdas lopetti tervanpolton 1950-luvun alussa.⁶⁹⁶

PAPERIKONEENHOITAJA JA PALOPÄÄLLIKKÖ HANNES ILTANEN (1911–1995)

Jalmari Johannes Iltanen syntyi 5. heinäkuuta vuonna 1911 Lapissa (TI.). Hänen kutsumanimensä oli Hannes.⁶⁹⁷ Hanneksen vanhemmat, isä Kustaa Jalmari (synt. 1882) ja äiti Selma Wilhelmiina o.s. Koivisto (synt. 1887), olivat kotoisin Lapista (TI). Euraan perhe muutti elokuussa 1914, kun Kustaa pääsi asemamieheksi Kauttuan asemalle. Hanneksella oli useita sisaruksia: Katri Maria (synt. 1913), Armas Albin (synt. 1914), Aarne Vihtori (synt. 1916) ja Antti Olavi (synt. 1918).⁶⁹⁸

Hanneksen äiti oli hyvin uskonnollinen, ja hän opetti kotona lapsilleen virsiä.⁶⁹⁹ Äiti kuoli Hanneksen ollessa 10-vuotias.⁷⁰⁰ Kirkossa Hannes muisteli pikkupoikana käyneensä silloin tällöin, mutta kokemusta latisti se, että kirkkoherra Salokas nimitti työväkeä roistoiksi ja muistutti saarnoissaan poikansa kaatuneen kansalaissodassa. Lukemaan Hannes oppi jo 4-vuotiaana. Kirjallisuutta ei kotona raamattua ja virsikirjaa lukuun ottamatta juuri ollut, mutta isä luki sanomalehtiä ja toimi *Työmies*-lehden asiamiehenä. Vuonna 1919 isä meni paperitehtaalle töihin ja siitä asti perhe asui tehtaalla asunnossa. Vuokra oli olemattoman pieni ja polttopuut halpoja. Asunnossa oli sähkövalo, mutta tehdas oli määrännyt, että siellä sai käyttää vain 25 watin lamppuja.⁷⁰¹

Hanneksen opintie alkoi kiertokoulussa ja jatkui Kauttuan kansakoulussa, jonne hän kirjoittautui 10-vuotiaana. Päätötodistuksen hän sai keväällä 1925.⁷⁰² Hänen ensimmäinen työpaikkansa oli kesätyö *S/S Kauttualla*. Alus hinasi tukkeja Pyhäjärvellä. Vuonna 1928 Hannes meni töihin paperitehtaalle. Tehtaalla työskenneltiin kolmessa vuorossa ja kesäloma oli seitsemän päivää. Armeijan käytyään Hannes palasi tehtaalle paperinleikkaajaksi. Sittemmin hän työskenteli sylinterimiehenä ja lopulta paperikoneenhoitajana.⁷⁰³

Euran työväenyhdistyksen nuoriso-osastoon Hannes liittyi heti, kun se sääntöjen mukaan oli mahdollista, eli 16-vuotiaana. Silloin sai alkaa käydä myös työväentalon iltamissa.⁷⁰⁴ Nuoriso-osasto järjesti viikoittain kokouksia, joissa keskusteltiin osaston toiminnasta, laulettiin ja soitettiin sekä lausuttiin runoja. Kokouksen puheenjohtajaa ja sihteeriä vaihdettiin joka kerta niin, että jokainen joutui vuorollaan tehtävään. Tarkoitus oli opettaa nuorille yhdistyselämän toimintaa ja sääntöjä. Osaston kuukausikokouksissa puheenjohtajan nuijaa käytteli nuoriso-osaston puheenjohtaja.⁷⁰⁵

Nuoriso-osasto järjesti ohjelmallisia iltamia, joissa osaston näytelmäkerho esitti lyhyitä näytelmiä. Pääsylippujen hinnat pidettiin alhaisina, jotta mahdollisimman moni pystyi osallistumaan. Ohjelmallisen iltaman päätteeksi oli tunti tanssia. Poliisi valvoi, ettei tuntia ylitetty. Viimeinen valssi tosin saattoi venyä hiukan yli sallitun ajan. Pelkkiä tanssi-iltamia ei kannattanut järjestää, sillä niiden tuottoa valtio verotti.⁷⁰⁶ Iltamissa myytiin kahvia, virvokkeita ja tupakkaa. Juopottelu oli kielletty 1920-luvulla ihan laillakin, sillä elettiin kieltolakiaikaa.⁷⁰⁷

Nuoriso-osastolla oli myös kisällilauluryhmä, joka osallistui työläisnuoriso-osastojen välisiin kisällilaulukilpailuihin 1930-luvun alussa. *Uusi Aika* -sanomalehti uutisoi kesäkuussa 1933 Porissa järjestettävistä Satakunnan Työväen Maakuntajuhlilla:

Kisällilaulut ovat saaneet viime aikoina entistä suurempaa suosiota osakseen työväenjärjestöjen juhlissa ja tilaisuuksissa. Meidän maakuntajuhlissamme on järjestetty oikein kisällilaulukilpailutkin, johon osallistuvat Vanhankylän työväenyhdistys, Hinnerjoen ja Euran sos.-dem. työläisnuoriso-osastojen, Porin Sos.dem. Nuorisoyhdistyksen ja Kankaanpään työväenyhdistyksen (ehd.) laulavat kisällit. Kyllä näissä lauluissa varmasti tulee toinenkin poliittinen asia selvitetynksi ja kansa saa nauraa oikein koko rahan edestä.⁷⁰⁸

Euran nuoriso-osaston kisällilauluryhmään kuului sekä miehiä että naisia. Kosti Marjanen säesti laulua harmonikalla. Kisällilaulut kertoivat yleensä tavalla tai toisella työväenliikkeestä. Laulujen sävy oli usein humoristinen, toisinaan myös taisteleva.⁷⁰⁹

Hannes harrasti myös urheilua. Hän kuului työväenseura Euran Raikuun, joka kävi seuraotteluita Rauman Työväenurheilijoita ja Porin Pyrintöä vastaan. Lajeina olivat muun muassa korkeushyppy, pituushyppy, kuulantyöntö, keihäänheitto ja juoksu. Matkat seuraotteluihin Raumalle ja Poriin tehtiin kuorma-autolla, joka vuokrattiin sieltä, mistä halvimmalla saatiin. Köyliön ja Säkylän ottelumatkat tehtiin kesäisin polkupyörillä ja talvisin reellä. Hannes osallistui myös seuran voimisteluharjoituksiin. Voimistelijat esiintyivät toisinaan työväentalolla pidetyissä iltamissa ja tekivät pyramideja.⁷¹⁰

1930-luku oli poliittisen kuohunnan aikaa. Hanneksen mieleen jäi tapaus, jossa työväentalolla tehtiin ilkivaltaa. Hannes oli muutamien muiden kanssa laittamassa taloa kuntoon Osuusliikkeen 25-vuotisjuhlaa varten aamuyöhön saakka. Muutaman tunnin yöunen jälkeen

he palasivat jatkamaan valmisteluja ja huomasivat, että ikkunat oli tervattu ja joen puoleisiin ikkunoihin oli kirjoitettu ”ryssät juhlii”. Syyllisiä ei tavoitettu. Lapuanliikkeen vaikutus näkyi 1930-luvun alussa paperitehtaalla siten, että kaksi ammattiosaston aktiivijäsentä sai lopputilin ja yksi jos toinenkin sai varoituksen. Hannes oli yksi varoituksen saaneista. Moni pelkäsi osallistua työväenyhdistyksen toimintaan.⁷¹¹ Sotien jälkeen Hannes toimi useita vuosia paperitehtaalla pääluottamusmiehenä.⁷¹²

Euran kotiseutuarkisto/tehdasmuseon kokoelmat.

Naimisiin Hannes meni Laimi Helena Keinon kanssa vuonna 1934. Laimi työskenteli paperitehtaalla lajittelijana.⁷¹³ Perheen perustamisen jälkeen hän jäi kotiäidiksi. Lapsia syntyi seitsemän.⁷¹⁴ Hannes hoiti monia kunnallisia luottamustehtäviä 1940-luvun lopulta 1970-luvun alkuun. Hän oli jäsenenä terveydenhoito-, väestönsuojelu-, tuberkuloosi-, väestönlaskenta-, raittius- ja työasiainlautakunnassa sekä Kauttuan kansakoulun johtokunnassa. Vuosina 1948–1953 hän kuului Euran kunnanvaltuustoon. Hänelle myönnettiin ansioistaan Kunnallisliiton pronssinen kunniamerkki sekä SAK:n ja Paperiliiton kunniajäsenyys.⁷¹⁵

Palo- ja pelastusalan tehtävistä Hannes kiinnostui jo nuorena, ja hän liittyi Kauttuan tehtaan vapaaehtoiseen palokuntaan. Vuonna 1946 hän toimi palokunnan johtokunnan puheenjohtajana.⁷¹⁶ Samana vuonna hän kirjoitti palokunnan 40-vuotishistoriikin.⁷¹⁷ Seuraavana vuonna hän oli mukana hankkimassa palokunnan ensimmäistä paloautoa. Hannes kävi palopäällystökoulun ja toimi tehtaan palokunnan päätoimisena päällikkönä vuosina 1952–1954. Tämän jälkeen hänet valittiin Euran kunnan palopäälliköksi. Hannes hoiti palopäällikön virkaa aina eläkkeelle jäämiseensä saakka eli vuoteen 1969.⁷¹⁸ Hän kuoli 16. elokuuta vuonna 1995.

¹ Ahti 1987, 268–283.

² Kunnas 1972, 5–6.

³ Kunnas 1972, 6. Kunnaksen Helsingin kokouksia koskevat tiedot eivät ole ihan tarkkoja, ja esimerkiksi Setälän johtaman kokouksen päivämäärä on väärä. Vertaa Vares 2014, 272–280. Kuvausta vastaava perustuslaillisten kokous pidettiin Helsingissä syyskuun 13. päivä vuonna 1905.

⁴ Vares 2014, 275.

⁵ Aktiivinen vastustuspuolue oli perustettu vuonna 1904. Maanalainen järjestö salakuljetti Suomeen kirjallisuutta, aseita ja räjähdysaineita. 4.9.1905 *S/S John Grafton* upposi, kun se purki Kokkolan edustalla lastinaan olleita kiväärejä, joista noin tuhat päätyi lopulta aktiiviselle vastustuspuolueelle ja Voimaliitolle. Näitä kivääreitä nimitettiin Grafton-kivääreiksi. Olin 1994. Voimaliitto oli perustettu tammikuussa 1906. Se oli urheiluseuraksi naamioitu poliittinen järjestö, joka suunnitteli aseellista vastarintaa. Voimaliitto perustettiin Suomen Aktiivisen Vastustuspuolueen taistelujärjestöksi. Perustamisvaiheessa järjestöön kuului 40 henkeä, joista osa oli sittemmin tunnettuja poliitikkoja. John Graftonilla maahan tuotu aselasti tuli viranomaisten tietoon, ja asiasta järjestettiin oikeudenkäynti. Voimaliitto lakkautettiin Suomen senaatin päätöksellä 9.11.1906. Jäsenistöön kuului upseereita ja poliittisia vaikuttajia sekä muutama Kalevalasta inspiroitunut taiteilija. Järjestön jäsenillä oli yhteyksiä jääkäriliikkeeseen ja suojeluskuntiin. Voimaliitto. Sukututkimus-sivusto geni.com. <<https://www.geni.com/projects/Voimaliitto/53476>>; Kivelä 1985, 23.

⁶ Tämän salaseuran ampumarata sijaitsi Kauttualla paikalla, johon sittemmin rakennettiin Euran Toipilaskoti Huoltola. Kunnas 1972, 7.

⁷ Kunnas 1972, 14. Grafton-kiväärit olivat haaksirikkoutuneelta John Grafton -laivalta maihin toimitettuja, Japanin valtion suomalaiselle vastarintaliikkeelle kustantamia sveitsiläisiä Vetterli-sotilaskivääreitä. Lisätietoja kaikista suojeluskuntalaisten sotilasaseisiin liittyvistä yksityiskohdista ks. Palokangas 1991.

⁸ Rantala 1928 on irtopapereista koostuva suojeluskunnan historiikin käsikirjoitus, jonka kirjoittaja on suojeluskunnan paikallispäällikkö. Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.

⁹ Suojeluskuntiin kuului vuoden 1918 lopun Suomessa 39 000 miestä ja enimmillään vuonna 1941 127 000 miestä. Suojeluskuntien roolin huomioiva kokonaiskuva vuosien 1917–1920 tapahtumista Suomessa löytyy esimerkiksi teoksesta *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*: osat 1–3, 1. *Irti Venäjästä*, 2. *Taistelu vallasta*, 3. *Katse tulevaisuuteen* 1992–1993.

¹⁰ Osa suojeluskuntalaisista oli saanut sotilaskoulutuksen Venäjän armeijassa, huomauttaa Kunnas 1972, 7. Suojeluskuntien jääkäreistä yleisesti ks. Selén 2018, 177 ja passim.

¹¹ Kunnas 1972, 8.

¹² Kunnas 1972, 8–9. Satakunnan Vapaaehtoinen Järjestyskunta oli Porin suojeluskuntapiirin edeltäjä, jonka nimi vaihtui vuonna 1924 Satakunnan suojeluskuntapiiriksi.

¹³ Kunnas 1972, 9. Sitaatti on Kunnaksen käytössä olleista Lehtisen muistiinpanoista.

¹⁴ Työväestö liittyi valkoiseen armeijaan tammikuun alussa vapaaehtoisesti ja myöhemmin, senaatin hallitsemilla alueilla yleisen asevelvollisuuden ohjaamana vähemmän vapaaehtoisesti.

¹⁵ Selén 2018; Selén ja Pylkkänen 2004.

¹⁶ Kunnas 1972, 10. Lähteenään alkuperäinen kokouspöytäkirja, jonka teksti on kopioitu historiikkiin. Pöytäkirjaa ei löytynyt Kansallisarkiston kokoelmasta.

¹⁷ Kunnas 1972, 9. Sitaatti on Kunnaksen käytössä olleista Lehtisen muistiinpanoista.

¹⁸ Kunnas 1972, 11. Lähteenään alkuperäinen kokouspöytäkirja.

¹⁹ Satakunnan Kansa 27.1.1924; Kunnas, 1972, 10.

²⁰ Kunnas 1972, 11–12.

²¹ Kunnas 1972, 12–13.

²² Kunnas 1972, 13–14.

- ²³ Kyseessä on täytynyt olla Jääkärien luettelossa
<https://fi.wikipedia.org/wiki/Luettelo_j%C3%A4%C3%A4k%C3%A4reist%C3%A4> mainittu Valter Vuoksi, joka syksyllä 1917 oli juuri vapautunut Pietarista Spalernajan vankilasta. Vuoksi koulutti syksyllä 1917 suojeluskuntia Varsinais-Suomessa ja siirtyi keväällä 1918 Huittisten Lauttakylään. Honkilahden merkintä osoittaa, että Vuoksen toiminta ulottui syksyllä 1917 Varsinais-Suomen lisäksi Satakuntaan.
- ²⁴ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ²⁵ Ibid.
- ²⁶ Satakunnan Kansa 27.1.1924.
- ²⁷ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1926, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pöytäkirjat 1925–1931.
- ²⁸ Satakunnan Kansa 27.1.1924.
- ²⁹ Kunnas 1972, 37. Tapahtumista Vaaniin kartanossa sisällissodan aikana ks. Linkola 1918. Collan-Kollanus -sukuseuran verkkosivulta löytyy esimerkiksi Mikko ja Minna Collanin muistiinpanoja, muun muassa tarkat muistiinpanot ja kaksi valokuvaa siitä, mitä Vaaniin kartanossa tapahtui keväällä 1918.
- ³⁰ Ks. lähemmin Mikko Collania koskevia muistiinpanoja Collan-Kollanus -sukuseuran verkkosivut. <<https://www.collan-kollanus.fi/suvusta-1918>>.
- ³¹ Puolustusvoimien historiaa – Turvaa ja vapautta vailla. Puolustusvoimien verkkosivut. <<https://puolustusvoimat.fi/web/historia/puolustusvoimien-historia>>. Tätä tapahtumaa pidetään Suomen puolustusvoimien perustamisena.
- ³² Kunnas 1972, 18–19.
- ³³ Kunnas 1972, 18–20.
- ³⁴ Luku ”Huhtikuun päivänä vuonna 1918” perustuu Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston ja Työväen Arkiston muistitieto-otteisiin sekä seuraaviin lähteisiin: Panelian suojeluskunnan esikunnan kokous 16.5.1918, Mikko Tolvin kotiarkisto; Kiukaisten kunnanvaltuuston kokous 4.4.1917, EKA, Kiukaisten kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1915–1918; Santonen 2001c, 13, 21–31, 210.
- ³⁵ Aalto 2018, 23–24; Mäkinen 2015, 7, 18, 23–26.
- ³⁶ Aalto 2018, 19–24; Kontula 1945, 36–37; Mäkinen 2015, 4, 20, 23; Santonen 2001b, 34–38.
- ³⁷ Vuosisadan alussa Euran väkiluku oli noin 3 500. Maataloudesta elinkeinonsa sai yli 50 % väestöstä ja teollisuudesta 8 %. Kauttaan paperitehtaan myötä Euran väkiluku kasvoi nopeasti. Kontula 1945, 36–37; Mäkinen 2015, 6–7, 20, 28–31, 36–37. Ks. myös Aalto 2018, 17, 19.
- ³⁸ Mäkinen 2015, 6–7, 26–27, 56–58.
- ³⁹ Sosialidemokraatti 5.2.1914; Mäkinen 2015, 33–36.
- ⁴⁰ Kper Y/08376; Kper Y/08377.
- ⁴¹ Sosialidemokraatti 12.5.1914; Aalto 2018, 23; Mäkinen 2015, 52, 59.
- ⁴² Sosialidemokraatti 28.4.1917, 8.1.1916, 25.11.1915; Kontula 1945, 54–55; Mäkinen 2015, 34, 59–62; Piilonen 1997, 431; Häikiö, Martti: Metallityöväen lakko vauhditti 8 tunnin työaikaa. <<http://itsenaisyyss100.fi/metallityovaen-lakko-vauhditti-8-tunnin-tyoaikaa/>>.
- ⁴³ Mäkinen 2015, 17; Piilonen 1997, 457–459; Santonen 2001b, 38–39; Santonen 2001c, 100–101.
- ⁴⁴ ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS.
- ⁴⁵ Koivisto 1987, 498–499; Santonen 2001b, 81–84.
- ⁴⁶ Koivisto 1987, 499–500. Ks. myös Hoppu 2013a, 55.
- ⁴⁷ Sosialidemokraatti 14.7.1917.
- ⁴⁸ ”1918” 22: 102–164. 1965; ”1918” 36: 262–313. 1966, SKS; Vuoden 1965 keruu, sidos 95, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA; Pöytäkirja tehty Kiukaisissa punakaartilaisien mukana poistuneiden ja nyt takaisin palautettujen pakolaisten tutkintatilaisuudessa 13.5.1918, Mikko Tolvin kotiarkisto; Sosialidemokraatti 12.7.1917, 14.7.1917, 18.7.1917; Piilonen 1997, 431; Saari 2012, 16; Santonen 2001c, 39–43.
- ⁴⁹ Haapala 2009b, 80–86; Haanpää 2017a, 229; Haanpää 2017b, 223; Hoppu 2013a, 60; Koivisto 1987, 501; Koivuniemi 2006, 341, 347–351; Kontula 1945, 54–55.
- ⁵⁰ Kiukaisissa palkattiin marraskuussa 1917 kaksi uutta etsivää, sillä lisääntynyt salaviinanpoltto ja varkaudet työllistivät entistä enemmän virkakuntaa. Euran kuntakokous 30.1.1917, 12.3.1917 ja 27.8.1917, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Hinnerjoen kunnallislautakunnan kokous 18.9.1917, EKA, Hinnerjoen kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1913–1918; Honkilahden kuntakokous 2.4.1917 ja 28.5.1917, EKA, Honkilahden kuntakokousten pöytäkirjat 1909–1918; Euran kunnan elintarvekomitean kokous 6.2.1917, 22.2.1917, 2.3.1917, 20.3.1917, 15.4.1917, 27.4.1917, 19.8.1917, 28.8.1917, 16.10.1917 ja 14.1.1918, EKA, Euran kunnan elintarvekomitean pöytäkirjat alkaen 6.2.1917; Kiukaisten kunnanvaltuuston kokous 10.11.1917, EKA, Kiukaisten kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1915–1918; Haanpää 2017a, 227; Koivisto 1987, 498–502; Mäkinen 2015, 59–60; Santonen 2001c, 45–59.
- ⁵¹ Euran kunnan elintarvekomitean kokous 16.10.1917, EKA, Euran kunnan elintarvekomitean pöytäkirjat alkaen 6.2.1917.

- ⁵² Euran kuntakokous 21.9.1914, 12.10.1914, 24.9.1917 ja 4.2.1918, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Honkilahden kuntakokous 29.9.1914 ja 22.12.1917, EKA, Honkilahden kuntakokousten pöytäkirjat 1909–1918; Kiukaisten kunnanvaltuuston kokous 4.2.1918 ja 24.3.1918, EKA, Kiukaisten kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1915–1918; Santonen 2001c, 16–18.
- ⁵³ Hoppu 2010a, 38–39; Kivistö 2007, 5–9; Santonen 2001c, 14, 91–95; Tikka 2006, 362. Ks. myös Haanpää 2017a, 228; Haanpää 2017b, 222.
- ⁵⁴ Venäläissotilaiden käyttöön tulleet tilat sijaitsivat yleensä talollisten ulkorakennuksissa, ja ne kalustettiin lähinnä vain laudoista tehdyillä lavereilla. Euran kunnan sotilasmajoituksen toimikunnan pöytäkirjat 16.6.1917 ja 31.10.1917, EKA; Euran kuntakokous 12.6.1917 ja 23.7.1917, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Euran kunnallislautakunnan kokous 11.8.1914 ja 30.5.1917, EKA, Euran kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1910–1919; Kiukaisten kunnanvaltuuston kokous 3.2.1917, EKA, Kiukaisten kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1915–1918; Santonen 2001c, 91–95.
- ⁵⁵ ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS. Ks. myös Sosiaalidemokraattiset naiset V, sidos 331, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA.
- ⁵⁶ Euran kunnan sotilasmajoituksen toimikunnan pöytäkirja 23.2.1918, EKA.
- ⁵⁷ Euran suojeluskunnan kertomus, Vapaussodan historian komitea, KA; Panelian suojeluskunnan 10-vuotishistoriikki.
- ⁵⁸ Euran työväenyhdistyksen valmistava kokous pidettiin Taavi Ileniuksen lukkarinvirkatalossa jo marraskuussa 1895. Läsna olivat Nordlundin lisäksi seppä Kaarlo Nordlund, postinkuljettaja Vihtori Aaltonen, kirjansitoja Otto A. Skog ja kärjäkirjuri Hjalmar Ahlgren. Yhdistyksen perustamiskokous pidettiin seuraavan vuoden toukokuussa Sorkkisten Iso-Sunilla. Santonen 2001a, 89–112. Ks. myös Kontula 1945, 6, 41–48; Koivisto 1987, 476; Saari 2012, 13–14.
- ⁵⁹ Kontula 1945, 6, 41–48; Koivisto 1987, 477; Saari 2012, 13–14; Santonen 2001a, 89–112.
- ⁶⁰ Haapala 1992, 227–249; Koivisto 1987, 476–477; Kontula 1945, 36–37; Santonen 2001a, 135–137; Santonen 2007, 11–19, 26; Tikka 2008, 15–16. Ks. myös Haanpää 2017a, 230–231, 234.
- ⁶¹ Panelian työväenyhdistyksen perustajina mainitaan teurastaja Frans Nurminen, maalari Iisakki Toivonen, mylläri Jooseppi Koskinen ja torppari Vihtori Vänni sekä seppä Juho Villehard Hakkinen, jota on kuvailtu paikkakunnan ensimmäiseksi sosialistiksi. Panelia, haastattelu 8.6.1973, haastateltava mies, synt. 1882, Kirkollisen kansanperinteen kysely, SKS; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Koivisto 1987, 506.
- ⁶² Panelia, haastattelu 8.6.1973, haastateltava mies, synt. 1882, Kirkollisen kansanperinteen kysely, SKS; Vuoden 1965 keruu, sidos 164; Vuoden 1965 keruu, sidos 95, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA; Koivisto 1987, 477; Santonen 2001a, 106.
- ⁶³ KTY salkolipun selostus, Työväenmuseum Werstas.
- ⁶⁴ Eura, haastattelu 16.8.1968, haastateltava mies, synt. 1897, Kirkollisen kansanperinteen kysely, SKS; Kontula 1945, 37; Santonen 2001a, 109–112.
- ⁶⁵ Koivisto 1987, 496; Santonen 2001a, 164–166.
- ⁶⁶ Kontula 1945, 40; Papunen 1986, 151–159; Santonen 2001a, 123–132, 164–171; Santonen 2001b, 7–11; Santonen 2007, 26.
- ⁶⁷ Sosiaalidemokraatti 9.11.1911, 21.11.1912 ja 9.12.1913; Koivuniemi 2000, 19–28; Kontula 1945, 36–37; Mäkinen 2015, 2, 13, 20–22, 30–31, 41–43, 52–59, 64–67; Santonen 2001b, 43–50; Santonen 2001c 33–35.
- ⁶⁸ Kontula 1945, 36–37; Mäkinen 2015, 56–67; Santonen 2001a, 125; Santonen 2001b, 43–50; Santonen 2001c 33–35. Paperityöläisten ammattiosaston perustamisajankohta vaihtelee vuosien 1914–1917 välillä, mutta osaston toiminta aktivoitui juuri vuonna 1917. Oskari Halme sai valtiorikosoikeudessa yhdeksän vuoden tuomion, mutta hänet armahdettiin tammikuussa 1920. Oskar Fleming sai kolmen vuoden tuomion. Kalle Heino kuoli Tammisaaren vankileirillä elokuussa 1918. VRYO 19473 Oskar Halme; VRO 22/93 Juho Oskar Fleming; VRYO 11724 Kaarlo Heino, KA.
- ⁶⁹ Aalto 2018, 22; Santonen 2001b, 58–79.
- ⁷⁰ Eura, haastattelu 30.8.1968, haastateltava mies, synt. 1889, Kirkollisen kansanperinteen kysely, SKS; Haapala 2009a, 21; Koivisto 1987, 459.
- ⁷¹ Haapala 2009b, 58–61, 74–80; Koivuniemi 2006, 347–351; Lähteenmäki 1917. Ks. myös Hoppu 2010b.
- ⁷² Eurassa vaadittiin nimismies Enne Väinö Sjömanin ja poliisi Juho Peltosen erottamista. Kansalaiskokous Eurassa 25.3.1917, 30.9.1917, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Euran kuntakokous 8.5.1917, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Santonen 2001c, 21–29.
- ⁷³ Kaukamaa 1933, 135–136, 174; Santonen 2001c, 69–75. Ks. myös Hoppu 2013a, 58. Euraan oli jo toukokuun alussa 1917 perustettu *järjestökaarti*, joka harjoitteli kesän ajan työväentalolla porilaisten antamien ohjeiden mukaisesti. Kustaa Kunnaksen (1972, 14) mukaan tämä ”kaarti” muutettiin myöhemmin elokuussa 1917 Euran punakaartiksi.
- ⁷⁴ Koivuniemi 2006, 354–356. Ks. myös Haanpää 2017a, 237.

- ⁷⁵ Kunnas 1972, 14; Mäkinen 2015, 71; Piilonen 1997, 459; Santonen 2001c, 69–75, 174–178. Euran punakaartin rahastonhoitaja Oskar Tuomi sai valtiorikosoikeudessa kymmenen vuoden tuomion. Punakaartin perustajajäsen Emil Jokinen kuoli Tammisaaren vankileirillä syyskuussa 1918. VRYO 21022 Albert Oskar Tuomi; VRO:n kesken jäänyt akti Kustaa Emil Jokinen, KA.
- ⁷⁶ Nestori Jalmary Tähti ja Johannes Ylijoki teloitettiin Lahden vankileirillä 7. toukokuuta. Juho Anton Salonen vangittiin kotoaan 17. huhtikuuta, ja hänet passitettiin Satakunnan rintamaoikeuteen. Salonen kuoli Tammisaaren vankileirillä 30. elokuuta 1918. Kiukaisten terroritilasto, tiedot koonnut Frans Lehtimäki 1.7.1919. TA; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.
- ⁷⁷ ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; Euran papiston kertomus, Vapaussodan historian komitea, KA; Kiukaisten terroritilasto, tiedot koonnut Frans Lehtimäki 1.7.1919, TA; Satakunta 22.11.1917, 24.11.1917 ja 15.12.1917; Saari 2012, 17–25.
- ⁷⁸ Honkilahden punakaarti aseistautui aluksi takavarikoimillaan metsästysaseilla, ennen kuin sai Raumalta kiväärit. Enimmillään Honkilahden punakaartiin kuului 130 miestä. Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ⁷⁹ Urho Rantala arveli, etteivät Honkilahden punakaartilaiset olleet innostuneita lähtemään rintamalle, joten he järjestivät runsaasti vartiopaikkoja ja tarkastuspisteitä kyliin ja tienristeyksiin, jotta saattoivat perustella Rauman esikunnalleen suuren miesmäärän sitomisen lähelle kotia. Rantalalan mukaan Honkilahden sosiaalidemokraatit olivat aina suhtautuneet rauhallisesti paikalliseen järjestystyöskuntaan, johon kuului myös työväenyhdistyksen toimihenkilöitä. Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ⁸⁰ Hinnerjoen terroritilasto, tiedot koonnut Aukust Nummela 1.2.1919; Honkilahden terroritilasto, tiedot koonnut Alli Leino 3.3.1919, TA; Hinnerjoen Punakaartin komppanian Palkkauslista, Vapaussodan arkisto 181a Hinnerjoki; VRYO 20937 Vihtori Lindroos, KA; Honkilahden kuntakokous 10.3.1918, EKA, Honkilahden kuntakokouksen pöytäkirjat 1909–1918; Santonen 2001c, 87–91, 106–107, 186–195. Vihtori Lindroos sai elinkautisen tuomion, mutta armahdettiin vuonna 1920. Juho Valtanen hirttäytyi kesäkuussa 1918.
- ⁸¹ Euran terroritilasto, Hinnerjoen terroritilasto, Honkilahden terroritilasto, TA; Euran papiston kertomus, Vapaussodan historian komitea; Honkilahden suojeluskunnan kertomus, Vapaussodan historian komitea, KA; Sosialidemokraatti 21.11.1917 ja 24.11.1917; Koivisto 1987, 502; Mäkinen 2015, 69–71; Santonen 2007, 28–29; Santonen 2001c, 69–77.
- ⁸² VRYO 18298 Väinö Edvard Heinonen, KA; Satakunnan Sanomat 21.11.1917; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.
- ⁸³ Jyräki 2014, 30, 50; Piilonen 1997, 452. Ks. myös Haanpää 2017a, 230.
- ⁸⁴ Euran kuntakokous 14.1.1918, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Euran työväen järjestyskaartin kokous 19.12.1917, Vapaussodan arkisto, KA; Santonen 2001c, 78–82.
- ⁸⁵ Euran työväen järjestyskaartin kokous 19.12.1917, Vapaussodan arkisto, KA; Santonen 2001c, 78–82.
- ⁸⁶ Euran kuntakokous 14.1.1918 ja 4.2.1918, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Koivisto 1987, 504; Santonen 2001c, 78–82.
- ⁸⁷ Santonen 2001c, 175–178. Ks. myös Koivuniemi 2000, 128; Mäkinen 2015, 71.
- ⁸⁸ Hinnerjoki, haastattelu 11.8.1977, haastateltava nainen, synt. 1908, Kirkollisen kansanperinteen kysely, SKS.
- ⁸⁹ Vallankumousjulistuksen sanamuoto: ”Uskomme varmasti, että työtätekevän kansamme niin nykyiset kuin tulevatkin polvet vielä moneen kertaan siunaavat tätä vallankumousta, josta on alkava Suomessa uusi, onnellisempain olojen aika.” Vallankumousjulistus Suomen kansalle 27.1.1918. Laatinut Suomen Työväen Toimeenpanevan komitean puheenjohtaja Eero Haapalainen. Ks. myös Haanpää 2017b, 227.
- ⁹⁰ Mäkinen 2015, 72; Santonen 2001c, 116–117.
- ⁹¹ Kiukaisista talollisen pojat Väinö Tyni ja Einar Heinilä lähtivät Vöyrille sotakouluun, ja Nestori Juusela valkoisen päämajan intendentturiostoon. Honkilahdesta Väinö Rekola, Niilo Koskinen ja Asser Pietilä liittyivät Uudenkaupungin valkoisten joukkoihin. ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; Honkilahden suojeluskunnan kertomus, Vapaussodan historian komitea, KA; Piilonen 1997, 458, 460; Santonen 2001c, 101, 119–127.
- ⁹² Kaatuneista Emil Kivelä kuoli kentällä, ja ammuskelussa haavoittunut, ensimmäistä vahtipalvelustaan suorittamassa ollut Vihtori Setälä myöhemmin sairaalassa. Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Euran papiston kertomus, Vapaussodan historian komitea; Hinnerjoen suojeluskunnan kertomus, Vapaussodan historian komitea, KA; Sosiaalidemokraattiset naiset V, sidos 331, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA; Kunnas 1972, 20–22; Santonen 2001c, 116–127.
- ⁹³ Kper Y/08371. Köyliöläistä Kustaa Herman Hongistoa ja euralaista Juho Arvid Salosta pidettiin syyllisinä raumalaisten surmaamiseen. Hongisto tuomittiin kuolemaan Suomenlinnan vankileirillä 20.8.1918, ja Salonen teloitettiin Raumalla 7.5.1918. Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Uusi Aura 26.4.1918; Västra Finland 27.4.1918; VRYO 11244 V. S. Reinval, KA; Kunnas 1972, 21–22; Santonen 2001c, 125–127.

- ⁹⁴ Santonen 2001c, 107–110; Tikka 2004, 16–21, 112–113, 147–148; Tikka 2006, 364–365.
- ⁹⁵ Antti Eskolan haastattelu 19.8.2020.
- ⁹⁶ Santonen 2001c, 180.
- ⁹⁷ Haanpää 2017a, 241; Haanpää 2017b, 228–229; Lappalainen 1981, 43–44; Roselius 2006, 63–66.
- ⁹⁸ Kper Y/08385; Kper Y/08386.
- ⁹⁹ Eurasta kotoisin ollut punakaartilainen Nestor Halme kaatui Ahlaisissa 1.3.1918. Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; 1961–1964, sidos 95, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA; Mäkelä 2020, 19; Santonen 2001c, 197–204.
- ¹⁰⁰ Kiukaistlainen punakaartilainen Kustaa Mäkilä kaatui Porissa Ruosniemen taisteluissa 12. huhtikuuta. Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Sisällissodan taistelupaikkakortisto, Ahlaisten rintaman taistelut, KA; Lappalainen 1981, 43–46; Santonen 2001c, 197–204.
- ¹⁰¹ ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; 1961–1964, sidos 95, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA.
- ¹⁰² Valkoisten puolella euralainen Pentti Lähtenmäki kaatui Mouhijärvellä 2.4.1918, kiukaistlainen Juho Koivisto Hämeenkyrössä 6.4.1918 ja honkilahtelainen Frans Arvo Rantala kaatui Tampereen Kalevankankaalla 27.3.1918. Punaisten puolella honkilahtelainen Joel Einar Lähde kaatui Suodenniemellä 14.3.1918 ja Emil Erland Kulmanen Pirkkalassa. Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Vakka-Suomi 4.5.1918; Sisällissodan taistelupaikkakortisto, KA; Santonen 2001c, 197–208.
- ¹⁰³ Santonen 2001c, 172–174.
- ¹⁰⁴ Euran kunnallislautakunnan kokous 25.2.1918, EKA, Euran kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1910–1919; Hinnerjoen kuntakokous 11.2.1918, 11.3.1918, EKA, Hinnerjoen kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Hinnerjoen vallankumouksellisen punakaartin vaatimus, VRYO 17431 G. A. Vankka, KA; Kiukaisten kunnallislautakunnan kokous 27.2.1918, EKA, Kiukaisten kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1917–1918.
- ¹⁰⁵ Kiukaisten uusiksi miliiseiksi valittiin Nestor Luoma ja Frans Mäkinen. Kiukaisten kunnallislautakunnan kokous 27.2.1918, 4.3.1918, 12.3.1918, 19.3.1918, 21.3.1918 ja 4.4.1918, EKA, Kiukaisten kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1917–1918. Ks. myös Piilonen 1997, 461.
- ¹⁰⁶ Viitteet Kansallisarkiston aineistoon. Honkilahden vallankumousoikeuden toiminnasta ei löydy arkistoaineistoa. Pitäjän järjestyksenpitoa hoiti ja tarpeen vaatiessa sakkoja määräsi lähinnä punakaartin esikunta. Santonen 2001c, 159–160.
- ¹⁰⁷ Siro 2010.
- ¹⁰⁸ Euran vallankumousoikeus tuomitsi muun muassa raumalaiset Kalle Pulkkisen, Eino Anttilan, Fritiof Åhmanin ja Eino Vermolinin sakkoihin osallistumisesta suojeluskunnan toimintaan. Turun ja Porin läänin vallankumousoikeuksien asiakirjat, Eura, Kiukaisten, Vapaussodan arkisto; Punaisten Eurassa vangitsemien henkilöiden luettelo, KA; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; VRYO 24170 Arvo Nordman; VRYO 23811 Juho Vihtori Vaurio, KA; Santonen 2001c, 123–125, 150–158.
- ¹⁰⁹ Hinnerjoen vallankumousoikeuden pöytäkirja 4.3.1918, Vapaussodan arkisto, KA; Santonen 2001c, 155–158.
- ¹¹⁰ Honkilahden kirkkokokous 16.6.1918, Honkilahden seurakunta, EsrkA, Honkilahden kirkkokokousten pöytäkirjat 1890–1921; Honkilahden kunnan kassakirja 24.2.1918, EKA, Honkilahden kunnan kassakirja 1916–1924.
- ¹¹¹ Honkilahden kirkkokokous 16.6.1918, Honkilahden seurakunta, EsrkA, Honkilahden kirkkokokousten pöytäkirjat 1890–1921.
- ¹¹² Ibid.
- ¹¹³ Tuomiokapitulin kirjeitä ja päätöksiä 28.4.1920, Honkilahden seurakunta, EsrkA, Tuomiokapitulin kirjeitä ja päätöksiä 1859–1984.
- ¹¹⁴ ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; Kiukaisten terroritilasto, TA.
- ¹¹⁵ Euran papiston kertomus, Vapaussodan historian komitea, KA; Kper Y/08355; Lintunen 2015, 13–14, 43–44.
- ¹¹⁶ Sidos 297, signum 1364, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA.
- ¹¹⁷ ”1918” 36: 262–313. 1966, SKS; Euran kapinavahinkokorvaukset, EKA, kapinavahinkokorvaukset; Euran kunnallislautakunnan kokous 13.5.1918, EKA, Euran kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1910–1919; Jalmari Karhulan kokoelma, Euran kotiseutuarkisto; Hinnerjoen kirkkokokous 7.5.1918, EsrkA, Hinnerjoen kirkkoneuvoston ja kirkkokokousten pöytäkirjat 1915–1920; Panelian suojeluskunnan 10-vuotishistoriikki.
- ¹¹⁸ Paneliassa muistellaan, miten Saima oli ollut naapuritalossa Suo-Mattilassa vierailulla ja istunut keittiön keinutuolissa. Vihtori Elo olisi ikkunan läpi ampueensa luullut talon isännän siinä istuneen. Elo vangittiin ja vietiin Porin teatteritalon kellariin. Sieltä suojeluskuntalaiset kävivät hänet hakemassa ja teloittivat. ”1918” 36: 262–313. 1966, SKS; Panelian suojeluskunnan 10-vuotishistoriikki.

- ¹¹⁹ Kiukaisten papiston kertomus, Vapaussodan historian komitea, KA; Panelian suojeluskunnan 10-vuotishistoriikki; Kunnas 1972, 29–31; Piilonen 1997, 493, Santonen 2001c, 210–217.
- ¹²⁰ Liukkonen 2018, 15, 263.
- ¹²¹ Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.
- ¹²² Panelian suojeluskunnan 10-vuotishistoriikki; Hoppu 2010c, 124–125; Kunnas 1972, 23; Markkola 2009, 67; Santonen 2001c, 181–184. Paul Nummelin sai valtiorikosoikeudessa neljä vuotta. Vinhon veljekset katosivat pakomatalla. Kalle Lindell oli Porin rintamaoikeuden kuulusteluissa, mutta hän ei joutunut valtiorikosoikeuteen. Helmi Rantanen ja Olga Grönberg välttivät vangitsemisen, mutta Maria Kantonen sai kahden vuoden ja Vilma Ketola kolmen vuoden tuomion. VRYO 23812 Paul Bruno Nummelin; VRO142/491 Frans Nestor Hakala; VRO 143/372 Maria Johanna Kantonen; VRO 143/371 Vilma Regina Ketola, KA; Rikosilmoitus nro 143, Honkilahden seurakunta, EsrkA valtiorikosoikeuden rikosilmoitukset 1918–1921; Santonen 2001c, 439–455.
- ¹²³ VRYO 2756 Martta Teräs, KA.
- ¹²⁴ ”1918” 36: 262–313. 1966, SKS; Panelian suojeluskunnan 10-vuotishistoriikki.
- ¹²⁵ VRYO 3485 Aina Högerman, KA; Panelian suojeluskunnan 10-vuotishistoriikki; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Satakunnan Kansa 19.4.1918; Länsi-Suomi 30.4.1918.
- ¹²⁶ Vihtori Emil Nurmi oli syntynyt vuonna 1874, Väinö Viktor Keskimäki vuonna 1893 ja Yrjö Ilmari Lehtonen vuonna 1903. Kuolleiden luettelo, Kiukaisten seurakunnan arkisto; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; Saari 2012, 8.
- ¹²⁷ Kiukaisten terroritilasto, TA; Panelian suojeluskunnan esikunnan kokous 16.5.1918; Punakaartilaisten mukana poistuneiden ja nyt takaisin palautettujen pakolaisten tutkintatilaisuus Kiukaisissa 13.5.1918, Mikko Tolvin kotiarkisto; Vuoden 1965 keruu, 461, mies synt. 1908, Kiukainen, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA; Haanpää 2017a, 250–251; Hoppu 2013b, 201.
- ¹²⁸ Tampereen kansaperinteen arkiston kertoja muistelee, miten hän lähti käskystä Euran Nuoranteen talolle kuulusteluihin. Oli kerrottu, ”ettei siellä mitään, vaan tutkitaan ja sitten pääsee pois”. Kertoja oli mennyt Nuoranteelle hyvällä polkupyörällään ja jättänyt sen tienristeykseen. Sieltä se sitten oli viety pois. Kper Y/08371; Porin rintamaoikeus: raportti Eurassa 21.5.1918 tutkituista punakaartilaisista, jotka on lähetetty Poriin, KA; Kunnas 1972, 32–33; Piilonen 1997, 511; Santonen 2001c, 243–245, 250–256.
- ¹²⁹ Sidos 297, signum 1364, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA.
- ¹³⁰ Punaisten puolella vankien ja siviilien ampuminen oli ankarasti kiellettyä, vaikka toki sitäkin tapahtui. Valkoisilla oli puolestaan sodan alusta alkaen ollut ampumisiin valtuudet. Haanpää 2017a, 249–252; Jyränki 2014, 104–108; Piilonen 1997, 501–502; Tikka 2010, 235–239; Tikka 2013a, 209; Ylikangas 1993, 142.
- ¹³¹ Ammutut olivat pääasiassa Kauttuan tehtaan työmiehiä, mutta mukana oli myös suutari ja kaksi torpparia. Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Sidos 297, signum 1364, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA; Santonen 2001c, 252–256.
- ¹³² VRYO 26869 Oskar Nikula, KA; Hinnerjoen kirkonkokous 22.9.1918, Hinnerjoen seurakunta, EsrkA, Hinnerjoen kirkkoneuvoston ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1915–1920; Perävainio 2016; Santonen 2001c, 260–261.
- ¹³³ Huhtikuussa 1918 perustettu Satakunnan rintamaoikeus toimi kolmena osastona, ja muun muassa Euran, Kiukaisten ja Honkilahden punaisia tutki Porin rintamaoikeus. Sen kokoonpanoon kuuluivat lakitieteen kandidaatti Berndt Procopé sekä varatuomarit Jarl Öhlund ja Lauri Valli. VRYO 19486 Juho Forsell; VRYO 18298 Väinö Heinonen, KA; Vankikorttikokoelma, Satakunta-arkisto; Piilonen 1997, 510–512, 515; Santonen 2001c, 280–281; Tikka 2013b, 233.
- ¹³⁴ Kper Y/08371.
- ¹³⁵ Sidos 297, signum 1364; Sosiaalidemokraattiset naiset V, sidos 331, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA.
- ¹³⁶ Hinnerjoen vallankumousoikeuden pöytäkirja 4.3.1918, Vapaussodan arkisto, KA; Kekkonen 1991, 23, 42; Keskisarja 2018, 64; Tikka 2004, 16–21, 112–113, 147–148. Ks. myös Haanpää 2017a, 251; Haanpää 2017b, 239–240.
- ¹³⁷ VRYO 22174 Niilo Luhta, KA; ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; 1961–1964, sidos 95, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA.
- ¹³⁸ VRYO 13332 Frans Mikko Koskinen, KA; Rikosilmoitus nro 137, Honkilahden seurakunta, EsrkA valtiorikosoikeuden rikosilmoitukset 1918–1921; Santonen 2001c, 83–87, 101, 202, 205.
- ¹³⁹ VRYO 25743 Kaarlo Grönroos, KA; Santonen 2001c, 15, 24, 79, 383–389.
- ¹⁴⁰ Antti Eskolan haastattelu 19.8.2020; Panelian suojeluskunnan 10-vuotishistoriikki; Piilonen 1997, 501, 517; Saari 2012, 18, 31–33; Santonen 2001c, 243, 263, 281, 289.
- ¹⁴¹ Jaakko Wärrin haastattelu 19.8.2020.

- ¹⁴² Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Kper Y/08376; Kper Y/08377; Liukkonen 2018, 73–75, 87; Paavolainen 1967, 162–163, 168–174.
- ¹⁴³ Asetuskokoelma 32/1918; Jyränki 2014, 170; Kekkonen 1991, 48–50, 57; Lintunen 2015, 17, 79, 121–124.
- ¹⁴⁴ VRYO 18240 Kustaa Edvard Iltanen; VRYO 18298 Väinö Edvard Heinonen, KA.
- ¹⁴⁵ VRYO 18240 Kustaa Edvard Iltanen, KA; Rikosilmoitus nro 99, Honkilahden seurakunta, EsrKA, valtiorikosoikeuden rikosilmoitukset 1918–1921; Jyränki 2014, 153; Keskisarja 2018, 64; Lintunen 2015, 128.
- ¹⁴⁶ Jyränki 2014, 86–87, 91–93; Lintunen 2015, 193. Ks. myös Haanpää 2017a, 256.
- ¹⁴⁷ VRYO 18298 Väinö Edvard Heinonen, KA; Jyränki 2014, 153; Keskisarja 2018, 64; Lintunen 2015, 128.
- ¹⁴⁸ ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Piilonen 1997, 524; Santonen 2001c, 265–268.
- ¹⁴⁹ VRYO 17465 F. O. Stenberg, KA.
- ¹⁵⁰ Kper Y/08385; Kper Y/08386.
- ¹⁵¹ ”1918” 22: 102–164. 1965; ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; Keskisarja 2018, 64–65.
- ¹⁵² Kiukainen, haastattelu 8.6.1973, haastateltava mies, synt. 1882, Kirkollisen kansanperinteen kysely, SKS.
- ¹⁵³ Suodanjoki 2009, 351–354. Ks. myös Haanpää 2017a, 257.
- ¹⁵⁴ Torpparin poika Jalmari Rosnell oli kuukautta vajaa 18-vuotias kuollessaan Tammisaaren vankileirillä. ”1918” 22: 102–164. 1965, SKS; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.
- ¹⁵⁵ Euran kuntakokous 6.5.1918, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Euran kunnallislautakunnan kokous 8.7.1918, EKA, Euran kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1910–1919; Kiukaisten kunnanvaltuuston kokous 25.4.1918, EKA, Kiukaisten kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1915–1918.
- ¹⁵⁶ Kiukaisten kunnanvaltuuston kokous 23.5.1918, 14.7.1918 ja 28.3.1919, EKA, Kiukaisten kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1915–1918 ja 1918–1924; Hinnerjoen terroritilasto, tiedot koonnut Aukust Nummela 1.2.1919; 1961–1964, sidos 95, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, TA; Santonen 2001c, 317–318.
- ¹⁵⁷ Euran kuntakokous 6.5.1918, EKA, Euran kuntakokouksen pöytäkirjat 1913–1918; Kaarninen 2008, 17, 57–58, 107.
- ¹⁵⁸ Euran holhouslautakunnan kokous 20.6.1918, 3.12.1918 ja 31.3.1919, EKA, Euran holhouslautakunnan pöytäkirjat; Euran vaivais- ja köyhäinlaitokslautakunnan kokous 25.8.1918 ja 20.10.1918, EKA, Euran vaivais- ja köyhäinlaitokslautakunnan pöytäkirjat 1918–1927; Kiukaisten kunnanvaltuuston kokous 11.9.1919, EKA, Kiukaisten kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1918–1924.
- ¹⁵⁹ Euran suojeluskunnan esikunnan kokous 17.1.1919 ja 1.12.1919, Euran suojeluskunta, KA, Euran suojeluskunnan esikunnan kokoukset 22.11.1918–14.2.1923.
- ¹⁶⁰ Haanpää 2017a, 263–264; Peltonen 2003, 10.
- ¹⁶¹ Haapala 2013, 290–293.
- ¹⁶² Eura, haastattelu 16.8.1968, haastateltava mies, synt. 1897, Kirkollisen kansanperinteen kysely, SKS.
- ¹⁶³ Luku ”Seuraavat vuodet” perustuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston ja Työväen Arkiston muistitieto-otteisiin sekä seuraaviin lähteisiin: VRYO 5260 Frans Wilhelm Nurmi; VRYO 19473 Väinö Oskar Halme; VRYO 21022 Albert Oskar Tuomi, KA; Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>; Euran kunnan elintarvekomitean kokous 21.2.1919, 24.2.1919, 3.3.1919, EKA, Euran kunnan elintarvekomitean pöytäkirjat alkaen 6.2.1917; Euran vaalilautakunnan pöytäkirjat 1919–1930, EKA; Lindstedt ja Ojanen 2017, 115; Mäkinen 2015, 75–79; Peltonen 2003, 9–15; Santonen 2001c, 317–319, 423–425; Santonen 2007, 34–36.
- ¹⁶⁴ Satakunnan Kansa 27.1.1924.
- ¹⁶⁵ N. Koskinen, V. Rekola ja A. Pietilä.
- ¹⁶⁶ A. Rantala.
- ¹⁶⁷ Huhu merelle vetäytymisestä piti paikkansa. Uudenkaupungin suojeluskuntalaiset vetäytyivät veneissään Ahvenanmaalle, josta he jatkoivat matkaansa pohjoiseen ja ilmeisesti Mäntyluodon kautta Kankaanpäähän. Jälkimmäinen huhu taas ei ilmeisesti pitänyt paikkaansa.
- ¹⁶⁸ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ¹⁶⁹ Ibid.
- ¹⁷⁰ Kunnas 1972, 24. Lähettien sukupuolta ei mainita, mutta suojeluskuntien lähetteinä ja tiedustelijoina näyttää näissä punaisten valvomalle alueelle jääneissä suojeluskunnissa toimineen myös nuoria naisia. Kannatta kiinnittää huomio vuoden 1919 jälkeen laaditun aikalaislähteen sanavalintoihin. Jos aikalaisteksti puhuu ”henkilöstä”, saattaa kyseessä olla nainen.
- ¹⁷¹ Kunnas 1972, 38–39.
- ¹⁷² Kunnas 1972, 25.
- ¹⁷³ Heinilä, Saima Maria, 26, naimaton, synt. Kiukainen 1891. Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.

- ¹⁷⁴ Lotta Svärd Satakunnan piirin 10-vuotiskertomus 1921–1930, Lotta Svärd -yhdistysten Satakunnan piiri, KA, Kirjeenvaihto.
- ¹⁷⁵ Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.
- ¹⁷⁶ Ibid.
- ¹⁷⁷ Ibid.
- ¹⁷⁸ Ibid. Kalle Filppula oli kirjoilla Säskylässä.
- ¹⁷⁹ Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.
- ¹⁸⁰ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ¹⁸¹ Kunnas 1972, 28–29.
- ¹⁸² Kunnas 1972, 29.
- ¹⁸³ Satakunnan Kansa 27.1.1924.
- ¹⁸⁴ Ibid.
- ¹⁸⁵ Honkilahden suojeluskunnan ohjaajaksi ilmoitautui ensimmäisessä kokouksessa Abel Aarnio. Seuraavaan kokoukseen, joka pidettiin 3.5.1918 saapui johtajaksi piiristä määrätty aliupseeri Väinö Rekola. Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ¹⁸⁶ Kunnas 1972, 33.
- ¹⁸⁷ Kaikki ruokatavarat ja kyyditykset annettiin valkoiselle armeijalle lahjoituksena. Kyydityksestä mainittakoon, että niitä tehtiin Kokemäelle 131, Poriin 7, Säskylään 24, Raumalle 3, Hinnerjoelle 11, Yläneelle 1, Vampulaan 4, Mestilään 1, Turkuun 15, Lappiin 14, Laitilaan 2, Honkilahteen 3, Kiukaisiin 40, Huittisiin 1, Eurajoelle 2, Köyliöön 3, Turajärvelle 13, Harjavaltaan 13 ja Tyrvälle 2. Paikallisia kyydityksiä oli 38. Yhteensä kyydityksiä oli 318. Kunnas 1972, 34. Huomaa, että nämä kyyditykset huolellisesti historiaan kirjannut Kunnas toimi oman suojeluskuntansa kuljetuspäällikkönä.
- ¹⁸⁸ Kunnas 1972, 35.
- ¹⁸⁹ Kunnas 1972, 36–37.
- ¹⁹⁰ Kunnas 1972, 38.
- ¹⁹¹ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ¹⁹² Ibid.
- ¹⁹³ Selén 2018, 177; Selén ja Pylkkänen 2004, 185–186.
- ¹⁹⁴ Porin suojeluskuntapiirin nimi muutettiin Satakunnan suojeluskuntapiiriksi vuonna 1924, ja muutos astui voimaan vuoden 1925 alussa. Piirijako pysyi ennallaan. Paikallisosastoissa piiristä puhuttiin yleensä pelkkänä piirinä.
- ¹⁹⁵ Kun piirijako vuonna 1940 muuttui, Euran seudun suojeluskunnat muodostivat yhdessä Lapin suojeluskunnan kanssa Vakka-Suomen suojeluskuntapiirin viidennen alueen. Muutos astui voimaan vuonna 1941.
- ¹⁹⁶ Kunnas 1972, 38.
- ¹⁹⁷ Selén 1997, 157–158.
- ¹⁹⁸ Kunnas 1972, 42.
- ¹⁹⁹ Suomen Sotasurmat -nimitiedosto 1914–1922. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.
- ²⁰⁰ Ibid.
- ²⁰¹ Suomen Asetuskokoelma. 1919 N:o 22 Asetus Suojeluskunnista. Annettu Helsingissä, helmikuun 14 p:nä 1919. Suojeluskunta-asetuksista katso myös Selén ja Pylkkänen 2004, 185–186.
- ²⁰² Selén 2018, 180–181.
- ²⁰³ Lisätietoja ks. Suojeluskuntien lippupiirustuskokoelma, KA. <http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Suojeluskuntien_lippupiirustuskokoelma>. Kun järjestöt vuonna 1944 lakkautettiin, piti valvontakomissio tärkeänä sitä, että paikallisten suojeluskuntien lipuista ei päässyt muodostumaan muistelukultuurin kiintopisteitä.
- ²⁰⁴ Kunnas 1972, 41.
- ²⁰⁵ Satakunnan Kansa 27.1.1924.
- ²⁰⁶ Hinnerjoen suojeluskunnan Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan pk. 11.11.1920, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁰⁷ Kunnas 1972, 42–44.
- ²⁰⁸ Kulttuuriperintöyhteisöstä esim. Sivula 2015, 61–64. Lottien ja suojeluskuntalaisten paikallistasoisesta jakamattomuudesta ja yhteisöllisestä koheesiosta ks. Nevala-Nurmi 2012, 32.
- ²⁰⁹ Kunnas 1972, 43.
- ²¹⁰ Rakennus purettiin vuonna 1951.

- ²¹¹ Lisätietoja ja lähteitä ks. Paul Von Gerich. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Paul_von_Gerich>; Suojeluskuntaselkkaus. <<https://www.eduskunta.fi/verkkoteos/valtiopolitiikan-pitka-kaari/case-10.html>>; Ahti 1990; Selén 1997, passim.
- ²¹² Jääkäri oli suojeluskunta-aatteen symboli. Heitä toimi piiripäälliköinä ja paikallispäälliköinä, mutta heidän määränsä ja sen myötä myös vaikutusvaltansa väheni. Jääkärit ikääntyivät, eikä uusia enää tullut. Valta siirtyi vähitellen kadettiupseerien käsiin. Sotilaskoulutukseen liittyvät tehtävät oli jo 1920-luvun alussa annettu aluepäälliköiden eli ammattisotilaiden hoitoon. Selén 2018, 183.
- ²¹³ Ylipäällikön päiväkäsky 29.8.1919. <<https://perinne.fi/lotta-svard-jarjesto/lisatieto/ylipaallikon-paivakasky-29-8-1919/>>.
- ²¹⁴ Kunnas 1972, 39.
- ²¹⁵ Kunnas mainitsee useita 1920-luvun aktiivisia Euran lottia: Heitä olivat Impi Backman, Olga Ansio, rouva Peltonen, neiti Aino Kotilehto, emäntä Anna Vahe, emäntä Selma Vahe, rouva Hilja Hänninen, rouva Margit Överisti, opettajatar Tyyne Lehmus, rouva Emilia Valo, neiti Kaisu Vahe, tohtorin rouva Martta Ellilä, opettajatar Saima Virtanen, neiti Salme Soupas sekä emäntä Laura Nuoranne. Puheenjohtajana yhdistyksessä oli 1920-luvun lopussa sairaanhoitajatar Impi Backman ja johtokuntaan kuuluivat opettajatar Aili Helander, emäntä Anna Vallimäki, rouva Ingrid Segercrantz, neiti Aune Soupas sekä rouva Emma Tollet. Kunnas 1972, 39–41.
- ²¹⁶ Satakunnan piirin 10-vuotiskertomus 1921–1930, Lotta Svärd -yhdistysten Satakunnan piiri, KA, Kirjeenvaihto.
- ²¹⁷ Lotta Svärd -järjestön päätehtävä oli suojeluskuntatyön tukeminen. Rauhan aikana päätehtävä oli suojeluskuntaharjoitusten muonittaminen ja suojeluskuntien toiminnan rahoittaminen.
- ²¹⁸ Latva-Äijö 2004, 238.
- ²¹⁹ Näiden paikallisten yhdistysten orgaanisesta kiinnittymisestä toisiinsa ks. esim. Nevala-Nurmi 2012; Kallioniemi 1995, 15; Lukkarinen 1981, 29.
- ²²⁰ Latva-Äijön tutkimuksen mukaan piirien perustaminen ”saatiin näyttämään siltä, että lotat muodostivat itse itselleen valtakunnallisen organisaation”. Latva-Äijö 2004, 115 (sitaatti), 296.
- ²²¹ Yleisesitys järjestöstä ks. Pohls ja Latva-Äijö 2009. Sotatoimialueella toimineiden lottien kokemuksista erityisesti jatkosodan aikana esim. Peltokorpi 2011.
- ²²² Korppi-Tommola 2005, 115.
- ²²³ Valtakunnallisen Lotta Svärd -järjestön perustaminen ja organisaatiotasot. <<https://perinne.fi/lotta-svard-jarjesto/perustaminen/>>.
- ²²⁴ Lottien liiallisen taistelutahdon paheksumisesta suojeluskuntajärjestön sukupuolittuneessa kulttuurissa ks. Latva-Äijö 2004, 102–103.
- ²²⁵ Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminta kuluneen vuoden 1920 aikana, Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien johtokunnan pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²²⁶ Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan pk. 30.3. 1920, Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien johtokunnan pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²²⁷ Pk. pidetty H. sk. Lotta svärdien perhe-iltamassa helmik. 9 päivänä 1920, Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pöytäkirja 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²²⁸ Satakunnan Kansa 10.3.1921.
- ²²⁹ Satakunnan Kansa 20.5.1930.
- ²³⁰ Hinnerjoen suojeluskunnan paikallispäällikkö vaihtui usein. Ensimmäisen kymmenen vuoden aikana tehtävässä ehtivät toimia Mäki-Manner, jääkäri vänrikki J. Nummela, jääkäri väpeli Fr. Pietilä ja maanviljelijä Väinö Raula. Esikuntaan ovat kuuluneet: Mäki-Manner, M. Rautavuori, K. Tuominen, F. Tanner, A. Raula, J. Sunila, K. Järsta, A. Keino, J. Rantapere, F. Saarnivaara ja K. Sankkila. Vuonna 1924 esikuntaan kuuluivat N. Pietilä, E. Nakkila, T. Oksanen ja A. Pohjola.
- ²³¹ Pk. tehty Hinnerjoen SK:n Lotta Svärdien iltamissa 1.5.1920. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien johtokunnan pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²³² Lotta Svärd -yhdistyksen toiminta kuluneen vuoden 1920 aikana. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien johtokunnan pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²³³ Satakunnan Lotta Svärd -piirin 10-vuotiskertomus 1921–1930, Lotta Svärd -yhdistysten Satakunnan piiri, KA, Kirjeenvaihto.
- ²³⁴ Ibid.
- ²³⁵ Hinnerjoen suojeluskunnan Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan pk. 11.11.1920, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²³⁶ Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan pk. 28.11.1920, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²³⁷ Hinnerjoen suojeluskunnan Lotta Svärdien johtokunnan pk. 2.2.1921, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²³⁸ Hinnerjoen suojeluskunnan Lotta Svärdien johtokunnan pk. 20.2.1921, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.

- ²³⁹ Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien johtokunnan pk. 1.10.1921, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴⁰ Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴¹ Henkilökorttiluettelo, Lotta Svärd -yhdistyksen Satakunnan piirin Hinnerjoen paikallisosasto, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴² Hinnerjoen seuratalo Rauhala. Euran kunnan verkkosivut. <<https://www.eura.fi/kulttuuri-ja-vapaa-aika/kulttuuri/euran-100-helmea/hinnerjoen-seuratalo/>>.
- ²⁴³ Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1921. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴⁴ Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1922; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1923; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1925; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1928; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1929, Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴⁵ Pk. Lotta Svärdien johtokunnan kokouksessa 13.3.1923. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴⁶ Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1923; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1924. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴⁷ Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1925; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1927. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴⁸ Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1925; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1927. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁴⁹ Satakunnan Kansa 13.2.1927.
- ²⁵⁰ Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen pk. 12.10.1928. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁵¹ Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan pk. 27.10.1929. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁵² Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1928; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1929. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁵³ Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1930. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁵⁴ Satakunnan Kansa 23.5.1922.
- ²⁵⁵ Ibid.
- ²⁵⁶ Satakunnan piirin 10-vuotiskertomus 1921–1930, Lotta Svärd -yhdistysten Satakunnan piiri, KA, Kirjeenvaihto.
- ²⁵⁷ Satakunnan Kansa 21.1.1934.
- ²⁵⁸ Euran ja Panelian osastot hoitivat maakuntajuhlan ravintolaa vuonna 1929 ja keräsivät piirille lähes 10 000 markkaa. Satakunnan piirin 10-vuotiskertomus 1921–1930, Lotta Svärd -yhdistysten Satakunnan piiri, KA, Kirjeenvaihto.
- ²⁵⁹ Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1925; Kertomus Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen toiminnasta kuluneelta v. 1927. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ²⁶⁰ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1927, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1925–1931.
- ²⁶¹ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ²⁶² Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1929, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1925–1931.
- ²⁶³ Euran sk. toimintakertomus v. 1930, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.
- ²⁶⁴ Euran sk. toimintakertomus v. 1931, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.
- ²⁶⁵ Satakunnan Kansa 4.7.1931.
- ²⁶⁶ Satakunnan Kansa 3.7.1932 ja 26.5.1932.
- ²⁶⁷ Satakunnan Kansa 21.2.1932.
- ²⁶⁸ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1929, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1925–1931.
- ²⁶⁹ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1926, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pöytäkirjat 1925–1931.

- ²⁷⁰ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1927, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pöytäkirjat 1925–1931.
- ²⁷¹ Viipurin suojeluskunta lienee ottanut ampumakirjan käyttöön ensimmäisten joukossa. Tiedotuslehdessä uutuuksia kuvailtiin vuonna 1925 näin: ”[...] järjestössä on käytäntöön otettu uusi ampumakoulutus ja on tämän johdosta jokaiselle suojeluskuntalaiselle jaettu erikoinen »Ampumakirja», jossa on tarkalleen selostettu kaikki ampumavaatimukset asteittain, joista suoritettaessa jotakin vaatimusta tehdään merkintä. Tässä kirjassa on myöskin tärkeimmät kohdat aseenhoidosta ja erilaisista tähtäysvirheistä.” Kannaksen Vartio. Viipurin suojeluskuntapiiriin tiedonantolehti 1.5.1925.
- ²⁷² Satakunnan Kansa 21.2.1932.
- ²⁷³ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1927, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pöytäkirjat 1925–1931.
- ²⁷⁴ Ibid.
- ²⁷⁵ Kiukaisten sk. esikunnan pöytäkirjat tammikuussa 1933, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁷⁶ Oliko ampuminen tuohon aikaan edes urheilua? Suomen ensimmäiset ampumamestaruuskisat järjestettiin Hämeenlinnassa vuoden 1907 kesällä. Kisojen taustalla vaikuttivat metsästysseurat, ja niissä ammuttiin kiväärillä 75, 150 ja 300 metrin matkoilta. *Suomen Urheilulehti* selosti kisat, kirjasi tulokset ja kertoi ampumaurheilun suosion olevan kasvamassa. *Suomen Urheilulehti* 1.7.1907.
- ²⁷⁷ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ²⁷⁸ Satakunnan Kansa 21.2.1932.
- ²⁷⁹ Euran sk. toimintakertomus v. 1929, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.
- ²⁸⁰ Euran sk. Esikunnan pk. 4.2.1931, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.
- ²⁸¹ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ²⁸² Ibid.
- ²⁸³ Kunnas 1972, 44.
- ²⁸⁴ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1934, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁸⁵ Kiukaisten sk. esikunnan pöytäkirjat tammikuussa 1933, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁸⁶ Ks. esim. Kiukaisten sk. ylimääräinen kokous 25.5.1931; Kertomus Kiukaisten suojeluskunnan toiminnasta v. 1931, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁸⁷ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1934, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁸⁸ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1935, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁸⁹ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1936, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁹⁰ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1933, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁹¹ Vuosikokous pk. 1934 ja Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1934, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁹² Kiukaisten sk. esikunnan pk. 27.9.10.1934, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁹³ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1934, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁹⁴ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1934 ja 1936, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁹⁵ Kiukaisten sk. vuosikokouksen pk. 29.1.1935; Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1935, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁹⁶ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1936. Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ²⁹⁷ Vasara 1994, 58.
- ²⁹⁸ Lisätietoja esim. Vasara 1997.
- ²⁹⁹ Vasara 1994, 52–63. Ks. myös Vasara 1997.
- ³⁰⁰ Satakunnan Kansa 27.1.1924.
- ³⁰¹ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.
- ³⁰² Satakunnan Kansa 13.3.1928.
- ³⁰³ Eura sk. vk 1929, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.
- ³⁰⁴ Euran sk. toimintakertomus v. 1937, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v.1930–20.2.1939.

- ³⁰⁵ Euran sk. toimintakertomus v. 1929, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v.1930–20.2.1939; Satakunnan Kansa 21.2.1932.
- ³⁰⁶ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1932, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937. Myös Euran suojeluskunnalla oli oma hiihtomäki.
- ³⁰⁷ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1937, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³⁰⁸ Satakunnan Kansa 26.7.1932. Lehden vinoilu ”heikkoudentaudista” viitanee kesällä 1932 käynnissä olleisiin Mäntsälän kapinan jälkiselvittelyihin.
- ³⁰⁹ Satakunnan Kansa 15.6.1928.
- ³¹⁰ Kiukaisten sk. vuosikokous 18.1.1932, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³¹¹ Kiukaisten suojeluskunnan asettaman toimikunnan pk. 16.4.1932; Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1932, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³¹² Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen vuosikokouksen pk. 29.1.1935, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.
- ³¹³ Kiukaisten sk. esikunnan pk. 1.5.1934, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³¹⁴ Satakunnan Kansa 1.8.1939.
- ³¹⁵ Vasara 1994, 57
- ³¹⁶ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1929, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1925–1931.
- ³¹⁷ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1929 ja 1931, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937. Vuonna 1932 voimisteluharjoitusten määrä väheni yhteen kertaan viikossa. Harjoituksia veti Ruohomaa. Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1932, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³¹⁸ Honkilahden sk. vk. v. 1937, Honkilahden suojeluskunta, KA, Honkilahden sk. pöytäkirjat 1939–44.
- ³¹⁹ Sotilasurheilun historia. <<https://puolustusvoimat.fi/web/historia/sotilasurheilun-historia>>.
- ³²⁰ Sivula 2017, 299–301. Annika Latva-Äijö tarkasteli vuonna 2004 väitöskirjassaan Lotta Svärdin 1930-luvun sukupuolijärjestelmää kulttuurisena konstruktiona, Latva-Äijö 2004, 28–30.
- ³²¹ Vasara 1994, 55–57.
- ³²² Poikaosasto. Vakka-suomen sk. piirin ohjeita, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ³²³ Satakunnan Kansa 21.2.1932.
- ³²⁴ Satakunnan Kansa 10.9.1935.
- ³²⁵ Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ³²⁶ Lotta Svärd -yhdistyksen Kiukaisten po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ³²⁷ Sivula 2017, 300.
- ³²⁸ Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen vuosikokouksen pk. 29.1.1935, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.
- ³²⁹ Satakunnan Kansa 10.9.1935.
- ³³⁰ Tyttöloittien tilit, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.
- ³³¹ Satakunnan Kansa 31.12.1935.
- ³³² Kertomus Kiukaisten Lottien toiminnasta v. 1935, 1936, 1937 ja 1938, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.
- ³³³ Kertomus L. S. Kiukaisten p.o:n toiminnasta 1939, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.
- ³³⁴ Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen po:n vk. v. 1939, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ³³⁵ Ibid.
- ³³⁶ Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ³³⁷ Lotta Svärd -yhdistyksen Hinnerjoen po:n tyttöosaston vk. v. 1940, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944; Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ³³⁸ Tyttöosaston sävyn muutos jatkosodan aikana on aineistoon perustuva havainto. Euran seudun yhdistyksissä varttuneempia pikkulottia käytetään toki työvoimana jo 1930-luvulla, mutta erityisesti vuodesta 1940 alkaen. Museoiden esittelyteksteissä ei ainakaan vielä ole avattu tätä muutosta lapsityövoiman käytön näkökulmasta.

Ks. esim. Tampereen suojeluskunta- ja lottamuseo: Pikkulotat. Isänmaan kuuliaiset tylleröiset.

<<https://pirkanperinto.fi/museo/pikkulotat/>>.

³³⁹ Sivula 2017, 299-302.

³⁴⁰ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1929, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1925–1931.

³⁴¹ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1931, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.

³⁴² Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1932, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937. Trendi jatkui 1940-luvulla: Noin puolet suojeluskunnan uusista jäsenistä siirtyi aikuisten joukkoon suoraan poikaosastosta. Ks. esim. Kiukaisten sk. esikunnan kokous 20.11.1940, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pöytäkirjat 1937–1943.

³⁴³ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1932, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.

³⁴⁴ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1934, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.

³⁴⁵ Satakunnan Kansa 27.3.1931.

³⁴⁶ Euran sk. Toimintakertomus 1933, Euran suojeluskunta, KA, Euran suojeluskunnan esikunnan kokousten pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.

³⁴⁷ Honkilahden sk. vk. vuodelta 1934, Honkilahden suojeluskunta, KA, Honkilahden suojeluskunnan pöytäkirjat 1939–44.

³⁴⁸ Euran sk. vk. 1938, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.

³⁴⁹ Euran sk:n esikunnan pk. 18.10.1939, Euran suojeluskunta, KA, Euran suojeluskunnan esikunnan kokousten pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.

³⁵⁰ Euran sk. vk. 1940, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.

³⁵¹ Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan kokouksen pk. 10.3.1939, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

³⁵² Poikaosasto. sk-poikain koulutusohjelma. Vakka-Suomen sk. –piiri, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.

³⁵³ Euran sk. vk. v. 1943, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Kotijoukkojen E:n kirj. N:o 2109 KOUL.3/1b, 24.10.42, Euran Suojeluskunta, KA, Yleinen kirjeenvaihto 1942–1944.

³⁵⁶ Vakka-Suomen sk. piirin E. Tiedoksi. Poikaosasto, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.

³⁵⁷ Vakka-Suomen sk:n E:n kirjelmä nro 4547/I Poikaj. 14.6.44, Euran Suojeluskunta, KA, Yleinen kirjeenvaihto 1942–1944.

³⁵⁸ Esim. Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.

³⁵⁹ Sotaharjoituksia tai sotilaskoulutusta koskeva päätöksenteko ei näy paikallisen yhdistyksen asiakirjoissa, sillä se näkyy lähinnä järjestötason ja piirin kirjeenvaihdossa, koska kyse on aluepäällikön vastuulla olevista tehtävistä. Honkilahden osalta ks. Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.

³⁶⁰ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1926, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pöytäkirjat 1925–1931.

³⁶¹ Mallimerkintä III tarkoittaa pulttilukkoista, kal. 7,62 kivääriä, Kal. 7,62 on 3 x 0,1 tuumaa, mistä tulee nimitys kolmen viivan tai kolmen linjan kivääri. Tunnetuin tyyppin edustaja on venäläinen Mosin-Nagant. Useimmat suomalaisten suojeluskuntalaisten käyttämät kiväärit, esimerkiksi ”Pystykorva” oli itse asiassa koottu Mosin-Nagant -kiväärien osista.

³⁶² Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1926, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pöytäkirjat 1925–1931.

³⁶³ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1931, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.

³⁶⁴ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1934; Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1935, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.

³⁶⁵ Tarkoittaa viitteessä 361 kuvatun kaltaista Moshin-Nagant tyyppistä ”kolmen linjan” sotilaskivääriä.

³⁶⁶ Rantala 1928, Honkilahden suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat.

³⁶⁷ Ibid.

³⁶⁸ Euran sk. toimintakertomus v. 1929, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.

³⁶⁹ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1936, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.

- ³⁷⁰ Euran sk. vk. 1932; Euran sk. toimintakertomus v. 38, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939; Honkilahden sk. vk. v. 1937, Honkilahden suojeluskunta, KA, Honkilahden sk. pöytäkirjat 1939–44.
- ³⁷¹ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1936, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³⁷² Ahti 1987, 282.
- ³⁷³ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1932, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³⁷⁴ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1933, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³⁷⁵ Suomen Lukon roolista Lapuanliikkeen ja IKL:n edeltäjänä ks. esim. Uola 1982, 9–15. Suomen Lukko perustettiin kommunismin vastaisten yhdistysten kattojärjestöksi. Se korosti toiminnassaan laillisia keinoja. Juha Siltalan mukaan Suomen Lukon jäsenistö oli pääasiassa maltillisia maalaisliittolaisia ja kokoomuslaisia. Maalaisliitossa toivottiin, että kansanliike kanavoituisi tukemaan hallitusta. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Siltala 1985, 66–69.
- ³⁷⁶ Samat lait mahdollistivat vuonna 1932 Lapuanliikkeen lakkauttamisen sen jälkeen, kun järjestö syyllistyi terroritekoihin. Lisätietoja Lapuan liikkeestä ja sen terroritoimista ks. Siltala 1985.
- ³⁷⁷ Satakunnan Kansa 8.7.1930.
- ³⁷⁸ Aikalaislähteenä tästä esim. ks. Satakunnan Kansa 7.9.1930, Aina Lähteenojan ehdokkuutta koskeva yleisökirjoitus.
- ³⁷⁹ Selén 2018, 191–193.
- ³⁸⁰ Satakunnan Kansa 28.7.1932.
- ³⁸¹ Mäntsälän kapina eli Lapuanliikkeen organisoima epäonnistunut vallankaappausyritys alkoi 27. helmikuuta ja päättyi 6. maaliskuuta 1932. Euran sk. toimintakertomus 1932, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.
- ³⁸² Satakunnan Kansa 12.4.1932.
- ³⁸³ Lisätietoja esim. Hölttä 1982, 135–137, 165–169.
- ³⁸⁴ Satakunnan Kansa 27.7.1930.
- ³⁸⁵ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1935, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³⁸⁶ On myös muistettava, että sosiaalidemokraatit, aikalaistermillä lyhyesti ”sosialistit”, voittivat Turun pohjoisessa vaalipiirissä vuoden 1936 eduskuntavaalit yhtä ylivoimaisesti kuin muuallakin Suomessa. Turun pohjoisessa vaalipiirissä sosiaalidemokraatit saivat lähes kolme kertaa niin paljon ääniä kuin maalaisliitto ja yli kolme kertaa sen, mitä kokoomus. IKL puolestaan sai Turun pohjoisessa vaalipiirissä ainoastaan viidenneksen sosiaalidemokraattien saamista äänistä. Vaalitulokset on laskettu Satakunnan Kansan julkaisemista tiedoista.
- ³⁸⁷ Satakunnan Kansa 5.7.1936 ja 7.7.1936.
- ³⁸⁸ Ibid.
- ³⁸⁹ Aikalaiskäsite, jota Satakunnan Kansa käytti vaalituloksia uutisoidessaan.
- ³⁹⁰ Ibid.
- ³⁹¹ Suomen pienviljelijäin puolue perustettiin pula-aikana vuonna 1929 vähäosaisten talonpoikien etupuolueeksi. Sen asema oli valtakunnallisesti täysin marginaalinen ja se sai vuoden 1933 vaaleissa kolme kansanedustajaa, joista vain yksi uusi paikkansa vuonna 1936. Puoluetta on hyvin vaikea asemoida oman aikansa poliittiseen kenttään, koska se ammensi retoriikkaa sekä radikaalilta oikeistolta että kommunisteilta, mutta äänesti eduskunnassa kommunistisen toiminnan kieltämisen puolesta. Lisätietoja ks. Lackman 1985, 284–305.
- ³⁹² Satakunnan Kansa, 5.7.1936 ja 7.7.1936.
- ³⁹³ Ibid.
- ³⁹⁴ Honkilahden sk. vk. v. 1932, 1933 ja 1934; Esikunnan pöytäkirjat v. 1932, Honkilahden suojeluskunta, KA, Honkilahden sk. pöytäkirjat 1939–44.
- ³⁹⁵ Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen pk. 15.4. 1928. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ³⁹⁶ Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen pk. 16.4. 1928. Hinnerjoen sk. Lotta Svärdien pk. 1920–, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ³⁹⁷ Kiukaisten seurojentalo. <<https://www.kiukaistenseurojentalo.fi/historiaa/>>.
- ³⁹⁸ Kertomus Kiukaisten sk. toiminnasta 1936, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk. ja esikunnan pk. 1931–1937.
- ³⁹⁹ Satakunnan Kansa 29.1.1935.
- ⁴⁰⁰ Sähkösanomatervehdyksiä olivat lähettäneet tohtorinna Varma Hornborg, vuorineuvos Erik Rosenlew, aluepäällikkö Wahlroos Harjavallan suojeluskunnasta, konttoristi Mauno Cajander, kansanedustaja Kyllikki Pohjala, neiti Suoma Heinilä, rouva Kyllikki Salmi sekä tri Yrjö Jaakkola. Satakunnan Kansa 29.1.1935.
- ⁴⁰¹ Satakunnan Kansa 29.1.1935.

⁴⁰² Ibid.

⁴⁰³ Kiukaisten ja Panelian vapaussodan 20-vuotisjuhlista ks. Satakunnan Kansa 20.4.1938.

⁴⁰⁴ Satakunnan Kansa 24.1.1928.

⁴⁰⁵ Latva-Äijö 2004, 234–240. Jaosten perustamista koskevat ohjeet suosittelivat myös jaostojen alaista ryhmärakennetta, jossa korkeintaan kahdeksan naisen operatiiviset yksiköt työskentelisivät ryhmänjohtajan alaisina ja varmistaisivat jaostonsa sisällä nopean ja tehokkaan tiedonkulun. Euran seudun yhdistyksistä osa oli vielä 1920-luvun puolivälissä niin pieniä, että niiden oli turha kuvitella organisoituvan kahdelle portaalle. Juha Siltala kiinnittää huomiota suomalaisen sivistyneistön mentaliteettiä käsittelevässä teoksessaan *Valkoisen äidin pojat* siihen, miten puolustustaisteluun varautuva yhteiskunta alisti ihmiset arvonlisäykselle. Siltala 1999, 706. Lotta Svärd -paikallisosastojen kirjallinen jäämistö osoittaa, miten tämä mentaliteetti vuodesta 1925 alkaen ulottaa vaikutuksensa maalaisuojeluskuntien tukiyhdistyksiin.

⁴⁰⁶ Satakunnan Kansa 17.11.1929.

⁴⁰⁷ Satakunnan Kansa 19.11.1929.

⁴⁰⁸ Kiukaisten Lotta Svärd po:n vk. v. 1937, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴⁰⁹ Kertomus Kiukaisten Lottien toiminnasta v. 1935, 1936, 1937, 1938 ja 1939, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴¹⁰ Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen vuosikokouksen pk. 29.1.1935, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴¹¹ Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan kokouksen pk. 7.1.1937, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴¹² Kertomus Kiukaisten Lottien toiminnasta v. 1935, 1936, 1937, 1938 ja 1939, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten P.o:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴¹³ Ibid.

⁴¹⁴ Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan pk. 24.4.1935, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴¹⁵ Toimivan lotan jäsenmaksu nousi 1930-luvun lopussa 10 markkaan. Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen vuosikokouksen pk. 29.1.1935, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴¹⁶ Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen vuosikokouksen pöytäkirja 29.1.1935, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten P.o:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴¹⁷ Huoltolotista ei lukemissani pöytäkirjoissa kuitenkaan juuri puhuta, mutta esim. Kiukaissa tilastoitiin vuonna 1937 erikseen toimentotat ja lopulta vuonna 1938 erikseen myös huoltolotat.

⁴¹⁸ Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan pk. 4.2.1935, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944. Organisaation luonteesta ks. Pohls ja Latva-Äijö 2009.

⁴¹⁹ Kertomus Kiukaisten Lottien toiminnasta v. 1936, 1937 ja 1938, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴²⁰ Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen kokouksen pk. 29.1.1937, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴²¹ Syvärantaan perustettiin Lottamuseo vuonna 1996.

⁴²² Kiukaisten Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan kokouksen pk. 7.1.1937, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴²³ Kertomus Kiukaisten Lottien toiminnasta v. 1935, 1936, 1937, 1938 ja 1939, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴²⁴ Kertomus Kiukaisten Lottien toiminnasta v. 1938, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Lotta Svärd Kiukaisten Po:n pöytäkirjat y.m. v. 1934–1944.

⁴²⁵ Valistustoimiston päällikkö ja LS Piiri johtokunnan valistuspäällikkö. Porissa lokakuun 15 p:nä 1939 Kaikille paikallisosastojen johtokunnille, Lotta Svärd -yhdistysten Satakunnan piiri, KA, Kirjeenvaihto.

⁴²⁶ Selén 1998, 169.

⁴²⁷ Latva-Äijö 2004, 266–290.

⁴²⁸ Selén 1998, 170–171.

⁴²⁹ Lotta Svärd -piirin piiri johtokunta Porissa lokakuun 11 p:nä 1939 Kaikille paikallisyhdistyksille, Lotta Svärd -yhdistysten Satakunnan piiri, KA, Kirjeenvaihto.

⁴³⁰ Selén 1998, 159–175.

⁴³¹ Selén 2018, 195.

⁴³² Satakunnan suojeluskuntapiirin päällikön, everstilutnantti Eino Virkin haastattelu Satakunnan Kansassa 4.11.1939.

⁴³³ P1M:n kirjelmä KD N:ro 440/39.J1. sal.-26.9.39 sekä Satakunnan sk. piirin lähettämät kirjeet syksyllä 1939. Kiukaisten suojeluskunta, KA, Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto.

⁴³⁴ Satakunnan Kansa 29.10.1939.

- ⁴³⁵ Eura sk. ek. pk. 6.10.1939, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴³⁶ Eura sk. ek. pk. 18.10.1939, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴³⁷ Satakunnan suojeluskuntapiirin päällikön, everstiluutnantti Eino Virkin haastattelu Satakunnan Kansassa 4.11.1939.
- ⁴³⁸ Euran sk. ek. pk. 29.10.1939; Euran sk. vk. 1939, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ⁴³⁹ Eura sk. ek. pk. 29.10.1939, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁴⁰ Satakunnan suojeluskuntapiirin päällikön, everstiluutnantti Eino Virkin haastattelu Satakunnan Kansassa 4.11.1939.
- ⁴⁴¹ Ibid.
- ⁴⁴² Euran sk. toimintakertomus v. 1929, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.
- ⁴⁴³ Esim. Eura sk. ek. pk. 12.7.1939, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁴⁴ Ks. esim. Euran sk. pöytäkirjat 1.1.1930–20.2.1939, Euran suojeluskunta, KA, Euran sk. pöytäkirjat v. 1930–20.2.1939.
- ⁴⁴⁵ Euran sk. vk. 1939, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944 ja Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁴⁶ Esim. Euran sk. ek. pk. 12.7.1939, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁴⁷ Euran sk. ek. pk. 17.12.1939, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁴⁸ Euran sk. vk. 1939, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ⁴⁴⁹ Euran sk. vk. 1940, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ⁴⁵⁰ Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁵¹ Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen po:n vk. v. 1939; Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen po:n vk. v. 1940; Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen po:n vk. v. 1942, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁴⁵² Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen po:n vk. v. 1939, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁴⁵³ Ibid.
- ⁴⁵⁴ Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen po:n vk. v. 1940, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁴⁵⁵ Lotta Svärd -yhdistyksen Honkilahden po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁵⁶ Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen po:n vk. v. 1939, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944; Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁵⁷ Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁵⁸ Pk. Lotta Svärd Honkilahden po:n kokouksessa 18.6.1940, Honkilahden Lotta Svärd, KA, Pöytäkirjat Honkilahden Lotta Svärd.
- ⁴⁵⁹ Pk. Lotta Svärd Honkilahden po:n kokouksessa 20.7.1941, Honkilahden Lotta Svärd, KA, Pöytäkirjat Honkilahden Lotta Svärd.
- ⁴⁶⁰ Pk. Lotta Svärd Honkilahden po:n kokouksessa 18.6.1940 ja vk. 1941, Honkilahden Lotta Svärd, KA, Pöytäkirjat Honkilahden Lotta Svärd.
- ⁴⁶¹ Lotta Svärd Panelian po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁶² Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen paikallisosaston vuosikertomus vuodelta 1940, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁴⁶³ Hinnerjoen Lotta Svärd johtokunnan pk. 5.2.1942, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁴⁶⁴ Ks. esim. Kiukaisten suojeluskunta, KA, Salainen kirjeenvaihto.
- ⁴⁶⁵ Eura sk. ek. pk. 11.2.1940, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944. Talvisota päättyi 13.3.1940. Sotahistorioitsija Oula Silvennoisen mukaan tämä päätös liittyi desantteihin, joiden torjunta oli luontevasti suojeluskuntien tehtävä. Oula Silvennoisen tiedonanto sähköpostitse 8.8.2021.
- ⁴⁶⁶ Eura sk. ek. 13.3.1940; Eura sk. ek. 17.5.1940, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁶⁷ Eura sk. ek. pk. 9.4.1940, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944. 9.4.1940 ei voi olla enää kyseessä valmistautuminen desantteihin, mutta kirjoittajan sotahistorioitsijan kyvyt loppuvat tähän. En osaa sanoa, mistä tässä oli kyse. Ehkä kyse oli joukkojen kotiuttamisen jälkeiseen raskaan kaluston siirtelyyn liittyvistä järjestelyistä. Tämä on puhdas arvaus.
- ⁴⁶⁸ Euran sk. vk. 1940. Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.

- ⁴⁶⁹ Euran sk. ek. pk. 8.10.1940, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁷⁰ Selén, K.: Suojeluskuntajärjestön autonomia. Tiede Ja Ase, 1998 5656, 159–175.
<<https://journal.fi/ta/article/view/47810>>.
- ⁴⁷¹ Euran sk. vk. 1940, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ⁴⁷² Eura sk. ek. pk. 21.7.1940, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁷³ Selén, K.: Suojeluskuntajärjestön autonomia. Tiede ja Ase, 5656 1998, 159–175.
<<https://journal.fi/ta/article/view/47810>>.
- ⁴⁷⁴ Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁷⁵ Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1941, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁷⁶ Ibid.
- ⁴⁷⁷ Lotta Svärd -yhdistyksen Euran po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁷⁸ Lotta Svärd -yhdistyksen Kiukaisten po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁷⁹ Lotta Svärd Panelian po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁸⁰ Lotta Svärd -yhdistyksen Vakka-Suomen piiriin Hinnerjoen po:n vk. v. 1940, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁴⁸¹ Ibid.
- ⁴⁸² Pk. Lotta Svärd Honkilahden po:n kokouksessa 20.7.1941, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat Honkilahden Lotta Svärd.
- ⁴⁸³ Ibid.
- ⁴⁸⁴ Pk. tehty seuratalohanketta koskevassa kokouksessa Euran NS:n Pirtissä 20.4.1941, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ⁴⁸⁵ Jatkosodan loppuaikojen suojeluskuntaohjeissa yleinen ilmaus, ks. esim. Vakka-Suomen suojeluskuntapiirin esikunnan kirjelmä nro 4547/I Poikaj. 14.6.44, Euran Suojeluskunta, KA, Yleinen kirjeenvaihto 1942–1944.
- ⁴⁸⁶ Lotta Svärd -yhdistyksen Honkilahden po:n vk. v. 1940, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä 1944–1948.
- ⁴⁸⁷ Lisätietoja esim. Suomen Huolto. Arkistojen portin verkkosivut.
<http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Suomen_Huolto>.
- ⁴⁸⁸ Eura sk. ek. pk. 16.12.1941, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁸⁹ Euran sk. vk. 1941, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ⁴⁹⁰ Ibid.
- ⁴⁹¹ Ibid.
- ⁴⁹² Euran sk. vk. 1941. Euran sankarihautaan siunattiin vuonna 1943 myös Aatos Peltomaa ja Toivo Feeliks Viitanen. Euran sk. vk. 1943, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja Salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ⁴⁹³ Euran sk. ek. pk. 10.2.1942, 11.2.1942 ja 2.4.1942, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁹⁴ Pk. Lotta Svärd Honkilahden po:n kokouksessa 4.2 ja 4.3.1942, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat Honkilahden Lotta Svärd.
- ⁴⁹⁵ Hinnerjoen Lotta Svärd johtokunnan pk. 5.2.1942, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁴⁹⁶ Hinnerjoen Lotta Svärd vuosikokouksen pk. 27.1.1943, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁴⁹⁷ Euran sk. kokouksen pk. 21.1.1943 ja esikunnan pöytäkirjat, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁹⁸ Euran sk. ek. 15.9. 1944, Euran suojeluskunta, KA, Pöytäkirjat 22.5.1939–15.9.1944.
- ⁴⁹⁹ Pöytäkirja Kiukaisten sk. vuosikokouksesta 31.1.1944, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk:n ja esikunnan pöytäkirjat 1943–44.
- ⁵⁰⁰ Ibid.
- ⁵⁰¹ Ibid.
- ⁵⁰² Pk. Lotta Svärd Kiukaisten po:n Johtokunnan ja Kiukaisten sk. esikunnan yhteisestä kokouksesta 8.1.1944, Kiukaisten Lotta Svärd, KA, Kiukaisten sk. sk:n ja esikunnan pöytäkirjat 1943–44.
- ⁵⁰³ Hinnerjoen Lotta Svärd vuosikokouksen pk. 30.1.1944, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁵⁰⁴ Pk. Lotta Svärd Honkilahden po:n kokouksessa 4.2 ja 1.6.1944, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat Honkilahden Lotta Svärd.
- ⁵⁰⁵ Kivimäki 2019, 277–310.

- ⁵⁰⁶ Kivimäki 2019, 278.
- ⁵⁰⁷ Pk. Lotta Svärd Honkilahden po:n kokouksessa 18.8. 1944, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat Honkilahden Lotta Svärd.
- ⁵⁰⁸ Ibid.
- ⁵⁰⁹ Selén 1998, 159–175.
- ⁵¹⁰ Lotta Svärd Säätiö. Suojeluskuntajärjestön Perinteet ry:n verkkosivut. <<https://perinne.fi/perinnetyo/jasenyhteisot/lotta-svard-saatio/>>.
- ⁵¹¹ Lakkauttamisesta ks. Uola 1999, 62–80.
- ⁵¹² Uola 1999, 91
- ⁵¹³ Uola 1999, 227; Selén 2014, 42.
- ⁵¹⁴ Selén 1996, 3.
- ⁵¹⁵ Pk. Kiukaisten sk. esikunnan kokouksesta 3.11.1944, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk:n ja esikunnan pöytäkirjat 1943–44. Pöytäkirjassa on selvitysmiesten tekemiä punakynämerkitöitä, kuten muidenkin suojeluskuntien viimeisissä pöytäkirjoissa.
- ⁵¹⁶ Pk. Kiukaisten sk. ylimääräisessä kokouksessa 5.11.44, Kiukaisten suojeluskunta, KA, Kiukaisten sk:n ja esikunnan pöytäkirjat 1943–44.
- ⁵¹⁷ Ibid.
- ⁵¹⁸ Pk. Honkilahden sk. kokouksesta 5.11.1944, Honkilahden suojeluskunta, KA, Honkilahden sk. pöytäkirjat 1939–44.
- ⁵¹⁹ Pk. Hinnerjoen Lotta Svärd -yhdistyksen johtokunnan kokouksessa 10.11.1944, Lotta Svärd -järjestön paikallisosastojen arkisto, KA, Pöytäkirjat 1920–1944.
- ⁵²⁰ Selvitysmiesten kirjeenvaihto. S 23 T-20137/117, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä.
- ⁵²¹ Uola 1999, 80–81.
- ⁵²² Selén 2014, 35, 43.
- ⁵²³ Selén 1996, 4.
- ⁵²⁴ Selén 2014, 39–40.
- ⁵²⁵ Selén 2014, 36.
- ⁵²⁶ Selvitysmiesten kirjeenvaihto. S 23 T-20137/117, Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten arkisto, KA, Vakka-Suomen piirin ja paikallisosastojen luetteloita ja tilejä.
- ⁵²⁷ Uola 1999, 245.
- ⁵²⁸ Uola 1999, 246–247.
- ⁵²⁹ Selén 1996, 12; Kiista lakkautetun Lotta Svärd -järjestön omaisuudesta. Alli Paasikiven säätiön verkkosivut. <<https://allinsaatio.fi/saation-historiasta/>>.
- ⁵³⁰ Uola 1999, 77, 79.
- ⁵³¹ Vakka-Suomen Suojeluskuntapiirin Esikunta Nro 10.315/I 3.11. 1944, Euran suojeluskunta, KA, Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1938–1944.
- ⁵³² Sivula 2017, 304.
- ⁵³³ Santonen 2001c, 416–419; Mikkola, Toivo: Elämäntarina itsenäisyytemme alkutaipaleelta. Alueviesti (Sastamala) nro 49 3.12.2008; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen; Lehtiranta, Jouni: Työmies ja luutnantti Koskinen. Paimion perinneyhdistys ry:n verkkosivut. <<https://paimionperinneyhdistys.wordpress.com/2018/07/26/tyomies-ja-luutnantti-koskinen/>>.
- ⁵³⁴ Honkilahden kirkonkirjat, pää- ja rippikirjat 1898–1907, Euran seurakunnan arkisto.
- ⁵³⁵ Honkilahden kirkonkirjat, kastetut 1895–1900; Honkilahden kirkonkirjat, pää- ja rippikirjat 1898–1917, Euran seurakunnan arkisto.
- ⁵³⁶ Sukututkijoille suunnattu Juuret.org-verkkosivusto. <<http://www.juuret.org/node/33>>.
- ⁵³⁷ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵³⁸ Honkilahti, Kirkonkylän kansakoulun nimi- ja arvostelukirjat 1897–1927, EKA.
- ⁵³⁹ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁴⁰ Honkilahden kirkonkirjat, pää- ja rippikirjat 1898–1907, Euran seurakunnan arkisto.
- ⁵⁴¹ Lehtiranta, Jouni: Työmies ja luutnantti Koskinen. Paimion perinneyhdistys ry:n verkkosivut. <<https://paimionperinneyhdistys.wordpress.com/2018/07/26/tyomies-ja-luutnantti-koskinen/>>.
- ⁵⁴² Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁴³ Länsi-Suomi 30.10.1937.
- ⁵⁴⁴ Länsi-Suomi 28.5.1918; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁴⁵ Santonen 2001c, 416.
- ⁵⁴⁶ Mikkola, Toivo: Elämäntarina itsenäisyytemme alkutaipaleelta. Alueviesti (Sastamala) nro 49 3.12.2008; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen; Santonen 2001c, 417.
- ⁵⁴⁷ Mikkola, Toivo: Elämäntarina itsenäisyytemme alkutaipaleelta. Alueviesti (Sastamala) nro 49 3.12.2008; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.

- ⁵⁴⁸ Länsi-Suomi 30.10.1937; Turun Sanomat 2.11.1937.
- ⁵⁴⁹ Länsi-Suomi 30.10.1937.
- ⁵⁵⁰ Santonen 2001c, 417; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen; Voipio 1968, 187.
- ⁵⁵¹ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen; Lehtiranta, Jouni: Työmies ja luutnantti Koskinen. Paimion perinneyhdistys ry:n verkkosivut. <<https://paimionperinneyhdistys.wordpress.com/2018/07/26/tyomies-ja-luutnantti-koskinen/>>.
- ⁵⁵² Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁵³ Santonen 2001c, 417.
- ⁵⁵⁴ Santonen 2001c, 418.
- ⁵⁵⁵ Voipio 1968, 187.
- ⁵⁵⁶ Santonen 2001c, 417.
- ⁵⁵⁷ Länsi-Suomi 28.5.1918.
- ⁵⁵⁸ Turun Lehti 30.5.1918.
- ⁵⁵⁹ Itä-Suomen Työmies 31.5.1918; Hämeen Sanomat 1.6.1918; Lalli 1.6.1918; Vakka-Suomi 6.6.1918; Savon Jääkäri 7.6.1918.
- ⁵⁶⁰ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen; Mikkola, Toivo: Elämäntarina itsenäisyytemme alkutaipaleelta. Alueviesti (Sastamala) nro 49 3.12.2008.
- ⁵⁶¹ Rauman Lehti 7.9.1918; Länsi-Suomi 30.10.1937; Lehtiranta, Jouni: Työmies ja luutnantti Koskinen. Paimion perinneyhdistys ry:n verkkosivut. <<https://paimionperinneyhdistys.wordpress.com/2018/07/26/tyomies-ja-luutnantti-koskinen/>>.
- ⁵⁶² Santonen 2001c, 418.
- ⁵⁶³ Rauman Sanomat 2.4.1921; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁶⁴ Länsi-Suomi 22.4.1922.
- ⁵⁶⁵ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁶⁶ Mikkola, Toivo: Elämäntarina itsenäisyytemme alkutaipaleelta. Alueviesti (Sastamala) nro 49 3.12.2008.
- ⁵⁶⁷ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁶⁸ Antti Eskolan haastattelu 19.8.2020; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁶⁹ Länsi-Suomi 8.6.1929; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen; Mikkola, Toivo: Elämäntarina itsenäisyytemme alkutaipaleelta. Alueviesti nro 49 3.12.2008.
- ⁵⁷⁰ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁷¹ Länsi-Suomi 25.5.1933.
- ⁵⁷² Vapaussodan invaliidi. Vapaussodan invaliidien liiton äänenkannattaja 1933 no 5.
- ⁵⁷³ Uusi Suomi 18.2.1934.
- ⁵⁷⁴ Lehtiranta, Jouni: Työmies ja luutnantti Koskinen. Paimion perinneyhdistys ry:n verkkosivut. <<https://paimionperinneyhdistys.wordpress.com/2018/07/26/tyomies-ja-luutnantti-koskinen/>>.
- ⁵⁷⁵ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁷⁶ Vapaussodan invaliidi. Vapaussodan invaliidien liiton äänenkannattaja 1933 no 4.
- ⁵⁷⁷ Lehtiranta, Jouni: Työmies ja luutnantti Koskinen. Paimion perinneyhdistys ry:n verkkosivut. <<https://paimionperinneyhdistys.wordpress.com/2018/07/26/tyomies-ja-luutnantti-koskinen/>>.
- ⁵⁷⁸ Länsi-Suomi 11.12.1935.
- ⁵⁷⁹ Mikkola, Toivo: Elämäntarina itsenäisyytemme alkutaipaleelta. Alueviesti nro 49 3.12.2008.
- ⁵⁸⁰ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁸¹ Länsi-Suomi 2.11.1937; Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁸² Aamulehti 27.3.1938.
- ⁵⁸³ Santonen 2001c, 417–419.
- ⁵⁸⁴ Muistelmakirjoitus (päiväämätön) Luutnantti Niilo Antero Koskinen.
- ⁵⁸⁵ Antti Eskolan suullinen tiedonanto Jaakko Wärrille kesäkuussa 2021.
- ⁵⁸⁶ Satakunta 18.8.1914; Peltola 2006b, 439–440. Ensimmäisen maailmansodan aikana Satakunnassa oli myös muualla suunnitelmia investoinneista paperiteollisuuteen. Porissa suunnitelmat toteutuivat tosin vasta vuonna 1920, kun W. Rosenlew & Co. Ab:n voimapaperia valmistanut tehdas saatiin käyntiin. Raumalle valmistui sellutehdas, mutta paperinvalmistukseen saakka suunnitelmat eivät toteutuneet.
- ⁵⁸⁷ Länsi-Suomi 4.3.1916 ja 4.5.1916. Sanomalehtipaperin valmistus aloitettiin 4.5.1916. Selluloosaa Kauttialle tuotiin muun muassa Kyröskoskelta; Schybergson, 112, 117–118. Suunnitelmat A. Ahlström Oy:n Varkauden paperitehtaan perustamisesta olivat olemassa, mutta tehdas valmistui vasta vuonna 1921.
- ⁵⁸⁸ Ks. tämän teoksen artikkeli Punaiset, valkoiset ja harmaat.
- ⁵⁸⁹ Mäkinen 2014, 40; Kunnas 1928, 29–31.
- ⁵⁹⁰ Mäkinen 2014, 40–41; Peltola 2006b, 440.

- ⁵⁹¹ Schybergson 1992, 172–173; Peltola 2006b, 440; Korvenmaa 1989, 64. Uuden paperikoneen (PK2) myötä tehtaen vuosituotanto lähes kaksinkertaistui 8 000 tonniin. Tarpeettomaksi käyneen puuhiomon paikalle rakennettiin selluloosamassan valkaisu.
- ⁵⁹² Schybergson 1992, 177, 355. Jalostamon tuotanto alkoi vaatimattomasti muutaman työntekijän voimin, mutta työvoimaa tarvittiin nopeasti lisää. Vuonna 1940 työntekijöitä oli jo noin 100.
- ⁵⁹³ Borgien kaupunkiasunto Helsingin Engelinaukiolle valmistui vuonna 1914.
- ⁵⁹⁴ Grahn 2014, 87–88. Frejvid Borg oli Antti ja Eva Ahlströmin tyttärenpoika.
- ⁵⁹⁵ Schybergson 1992, 145, 172–173, 177, 250; Grahn 2014, 88; Pentinsaari 2012, 25. Tuotanto alkoi Iniössä Åseholmin saarella, ja kellopajan mestarina toimi saksalainen kelloseppä Walter Weckerle. Paja työllisti yhdeksän iniöläistä nuorta ja tuotti pääasiassa taskukelloja saksalaisista raakakoneistoista. Vuonna 1954 tuotanto siirtyi Naantaliin Kope Oy:n muiden tuotantolaitosten yhteyteen.
- ⁵⁹⁶ Schybergson 1992, 212; Pentinsaari 2012, 25. 1950-luvulla Sirkuksen suosituimpia kelloja olivat käkikellot.
- ⁵⁹⁷ Helander 2008, 202.
- ⁵⁹⁸ Ensimmäisen avioliiton Frejvid Borg solmi vuonna 1930 Ayssa Ingeborg Gallénin (1911–2014) kanssa ja toisen avioliiton hän solmi vuonna 1948 Pia Marianne Holstin (1923–) kanssa. Vem och Vad? Biografisk handbok, 1967. <<http://runeberg.org/vemochvad/1967/0059.html>>.
- ⁵⁹⁹ Kirkkonummella sijainnut Rilaxin tila siirtyi Frejvid Borgille sen jälkeen, kun Porkkalan vuokra-alue palautui Neuvostoliitolta Suomelle vuonna 1956. Kirkkonummen Sanomat 27.9.2009.
- ⁶⁰⁰ Lisäksi Frejvid Borg nimesi nimikkoristeyvät äidilleen ja kahdelle tyttärelleen. Pentinsaari 2012.
- ⁶⁰¹ Eura rippikirja 1908–1917 (AP I Aa:24) Sivu 121, SSHY.
<<http://www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/paikat.php?bid=30166&pnum=125>>; Honkilahti syntyneet 1837–1881 (MKO15–19 I C:3) Sivu 242–243, SSHY.
<<http://www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/paikat.php?bid=12644&pnum=122>>; Kper Y/08352.
- ⁶⁰² Eura rippikirja 1908–1917 (AP I Aa:24) Sivu 121, SSHY.
<<http://www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/paikat.php?bid=30166&pnum=125>>; Eura muuttaneet 1887–1910 (AP) Sivu 266, SSHY.
<<http://www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/paikat.php?bid=17590&pnum=48>>; Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶⁰³ Kper Y/08352.
- ⁶⁰⁴ Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶⁰⁵ Euran kansakoulun arvosanakirja 1884–1921, Kirkonkylän kansakoulun arkisto, EKA, Nimi- ja arvostelukirjat 1884–1943 Bc:1; Kauttuan kansakoulun nimikirja Be:1 1912–1930, Kauttuan koulun arkisto, EKA, Nimi- ja arvostelukirja Bc:1 1912–1961.
- ⁶⁰⁶ Kper Y/08353.
- ⁶⁰⁷ Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶⁰⁸ Euran kansakoulun arvosanakirja 1884–1921, Kirkonkylän kansakoulun arkisto, EKA, Nimi- ja arvostelukirjat 1884–1943 Bc:1; Kauttuan kansakoulun nimikirja Be:1 1912–1930, Kauttuan koulun arkisto, EKA, Nimi- ja arvostelukirja Bc:1 1912–1961.
- ⁶⁰⁹ Kper Y/08353; Suomen sotaturmat-tietokanta. <https://sotasurmat.narc.fi/fi/victims/page/p_11346/table>.
- ⁶¹⁰ Helander 2008, 158.
- ⁶¹¹ Helander 2008, 158; Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶¹² Ossi Viljakainen, kuusaalaisen paperimiehen perikuva. Blogikirjoitus.
<<http://minkuusas.blogspot.com/2017/10/ossi-viljakainen-kuusaalaisen.html>>. Luettu 8.11.2021.
- ⁶¹³ Helander 2008, 158; Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶¹⁴ Äänekosken Pukkimaen asuinalueen verkkosivusto. <<http://www.arkistot.info/pukkimatea/ammatteja.php>>.
- ⁶¹⁵ Helander 2008, 158; Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶¹⁶ Helander 2008, 159.
- ⁶¹⁷ Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶¹⁸ Ibid.
- ⁶¹⁹ Kper Y/08352.
- ⁶²⁰ Helander 2008, 158–159.
- ⁶²¹ Satakunnan Kansa 2.2.1934.
- ⁶²² Helander 2008, 159.

- ⁶²³ Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶²⁴ Ibid.
- ⁶²⁵ Helander 2008, 159.
- ⁶²⁶ Aate Järvinen ja tehdas. 75 vuotta paperitehdasta ja ruukkikylän kehitystä – 80 vuotta miehen ikää nauriinpoimijasta paperimestariksi. Yle 1983.
- ⁶²⁷ Ibid.
- ⁶²⁸ Helander 2008, 159.
- ⁶²⁹ Hoppu 2019, 58, 89; Maaseudun Tulevaisuus 4.9.1920. Koskenkorva-niminen lohkotila oli kuulunut Viinikkalan tilaan. Yhtiön johtokuntaan valittiin A. Victor Suomi Harjavallasta, E. Mäkinen ja J. Palojoki Nakkilasta, E. Aakula Kokemäeltä ja Nestori Juusela Kiukaisista. Sähkötoimittajana oli tehtaan käynnistyessä Kiukaisten Sähkö Oy. Satakunnan ohella uusia nahkatehtaita oli tuohon aikaan suunnitteilla tai rakenteilla myös Kemiin ja Valkealaan.
- ⁶³⁰ Maaseudun Tulevaisuus 4.9.1920.
- ⁶³¹ Hoppu 2019, 101–104; Die Satanahka in Kiukainen. <http://dienstbach.net/PDF-Text/Die_Satanahka.pdf>. Hermann Dienstbach avioitui vuonna 1932 Kiukaisissa Martha Hornin (1904–1941) kanssa. Heille syntyi kaksi lasta Karin (1933, Kiukainen) ja Gisela (1936, Usingen, Saksa). Hermann Dienstbach työskenteli nahkatehtaalla uudelleen vielä vuosina 1952–1958.
- ⁶³² Hoppu 2019, 104; Suutarien parlamentti Kuopiossa. Ja kuvia sieltä missä norsua tehdään, 1939. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/pienpainate/binding/343830?page=1>> Luettu 20.1.2020. Krominahkaa valmistettiin kypsytämällä nahkaa vihreällä kromisuoalalla ja täyskylästäväällä 90 °C:n lämpötilassa. Myöhemmin kromipohjanahka kulki *Mammut*-nimellä.
- ⁶³³ Raevuori 1942, 145; Raevuori 1952, 20; Satakunnan Kansa 14.5.1985.
- ⁶³⁴ Raevuori 1952, 20; Satakunnan Kansa 14.5.1985; Hellemaa ja Talvitie 1945.
- ⁶³⁵ Hoppu 126, 131–132.
- ⁶³⁶ Kuka kukin on (Aikalaiskirja): Who's who in Finland/1954. <<http://runeberg.org/kuka/1954/0203.html>>.
- ⁶³⁷ Aitosuomalainen 16.12.1927 ja 1.1.1928.
- ⁶³⁸ Vuonna 1929 esitelmätilaisuuksissa esitelmöi muun muassa tohtori Sigfrid Sirenus (1877–1961), joka oli suomalaisen settlementiliikkeen uranuurtaja. Sireniuksen toimesta settlementiliike asettui pysyvästi Suomeen vuonna 1918. Samana vuonna perustettiin Teollisuusseutujen Evankelioimisseura, jonka nimi vaihtui vuonna 1941 Kristillis-yhteiskunnalliseksi Työkeskusliitoksi. Sirenus toimi liiton sihteerinä vuosina 1918–1948. Vuodesta 1983 lähtien liiton nimi on ollut Suomen Settlementiliitto. Satakunnan Kansa 3.10.1929 ja 9.10.1929; Ks. myös Settlementiliiton verkkosivut. <<https://settlementi.fi/toiminta/suomalainen-settlementiliike/>>.
- ⁶³⁹ Aarne Hellemaa toimi perustetun koulun johtokunnan ensimmäisenä puheenjohtajana. Niemi toimi koulun rehtorina vuosina 1956–1969.
- ⁶⁴⁰ Uudistushankkeen toimintamalliksi valittiin vapaa kansalaistoiminta, jolla pyrittiin vaikuttamaan sekä päättäjiin että yleiseen mielipiteeseen. Toiminta organisoitiin perustamalla valtakunnallinen yhdistys, Koulu-uudistus ry. Tutkimus- ja suunnittelutoimintaa varten yhdistyksen alaisuuteen perustettiin Koulututkimuslaitos (myöhemmin Koulusuunnittelutoimisto). Niemi ja Aro 2017.
- ⁶⁴¹ Hoppu 2019, 188; Kunnallis-Sanommat 16.11.1967.
- ⁶⁴² Hoppu 2019, 171.
- ⁶⁴³ Ahvenainen 1984, 309–310; Peltola 2006b, 442.
- ⁶⁴⁴ Länsi-Suomi 16.3.1915; Koivisto 1987, 333.
- ⁶⁴⁵ Eskola et al. 2008, 138.
- ⁶⁴⁶ Helander 1998, 265–266; Papunen 1986, 281–282; Silvola 2014, 14; Länsi-Suomi 13.1.1921 ja 4.10.1921. Vuonna 1936 Raulan perhe perusti Raulan sahan ja tiilitehtaan, joka osti tukit ja sahautti ne Raula & Kivimäki Oy:n sahall.
- ⁶⁴⁷ Sahan koneistot tuotiin Uudenkirkon (Tl.) Hallun sahalta, jonka paikalliset talolliset olivat ostaneet lokakuussa 1920. Lalli 28.10.1920; Euran Höyrysaha Oy:n johtokuntaan valittiin liikemies F. Tanner sekä maanviljelijät Yrjö Eskola ja Paavo Nuoranne. Wihtori Kause myi osakkeensa veljelleen Johan Kauselle vuonna 1925. Länsi-Suomi 4.12.1920, 11.1.1921 ja 26.5.1921; Helander 1998, 72.
- ⁶⁴⁸ Länsi-Suomi 16.11.1920, 4.4.1925 ja 2.6.1927; Koivisto 1987, 527–528; Helander 1998, 75. Lähteenmäen veljekset olivat Kustaa, Jussi, Heikki ja Paavo. Kahalan sahan osakkaana oli myös Iivo Sovero.
- ⁶⁴⁹ Koivisto 1987, 528; Peltola 2006b, 442.
- ⁶⁵⁰ Länsi-Suomi 17.1.1929, 7.2.1929 ja 4.5.1929. Honkilahden saha oli tammikuussa 1929 seisahduksissa, mutta helmikuussa saha saatiin käyntiin, kun tukkipuuta tuotiin lähialueen metsistä sahattavaksi. Tilanne ei kevään mittaan kuitenkaan helpottunut, ja toukokuussa 1929 saha pysäytettiin.
- ⁶⁵¹ Hinnerjoen vesisaha- ja mylly-yhtiön pöytäkirjat 28.11.1930 ja 21.2.1931 ja vuokrasopimus 1.5.1933, EKA, Hinnerjoen vesisaha- ja mylly-yhtiö Pöytäkirjat liitteineen 1891–1956. Sahamyylly vesioikeuksineen vuokrattiin mylläri Kristian Oksaselle.

- ⁶⁵² Kause 1993, 152–153; Grahn 2017a, 366–368; Helander 1998, 73–74; Länsi-Suomi 15.12.1929. Torasjoen Saha Osakeyhtiö perustettiin vuonna 1927, ja Kotajärven saha liitettiin siihen vuonna 1929. Laatokan Karjalan pohjoisosassa sijaitseva Suojärvi kuuluu vuonna 1944 Neuvostoliitolle luovutettuihin alueisiin.
- ⁶⁵³ Vuonna 1900 Suomessa toimi 173 tiilitehdasta ja 85 % niistä tuotti perinteisiä käsin lyötyjä tiiliä. Kaupallisten tiilitehtaiden määrä Suomessa oli korkeimmillaan vuosina 1908–1912, jolloin maassa toimi runsaat 200 tiilitehdasta. Ensimmäisen maailmansodan aikana rakennustoiminta hiipui ja tiilitehtaiden määrä puolittui. Arkeologisen kulttuuriperinnön opas. Tiilitehdas. <<http://akp.nba.fi/wiki;tiilitehdas>>.
- ⁶⁵⁴ Juho Aalto oli jo muutamia vuosia aiemmin ryhtynyt harjoittamaan pajatoimintaa Sorkkisissa Kaupin maalla, ja paja oli käynnissä myös 1900-luvun alkuvuosina tiilitehtaan käynnistymisen jälkeen. Tiilitehtaan toisena omistajana on teollisuustilastoilmoituksissa mainittu kauppias Juho Wilhelm Waltonen, mutta Aallon kuoleman jälkeen pidetyssä huutokaupassa syksyllä 1922 myytiin Aallon nimissä myös tiilitehdas. Länsi-Suomi 14.9.1911; Tietoja Liesmäen tiilitehtaasta. Kauppa ja teollisuushallituksen arkisto, KA, Saapuneet tilastotiedot, Teollisuuslaitoksia koskevat ilmoitukset 1897–1905 Ej153–243a.
- ⁶⁵⁵ Helander 1998, 53. Aallon jälkeen tiilitehdas siirtyi Elias Nestori Koskiselle (1858–1920) ja tämän puolisolle Maria Koskiselle. Tehdasta kutsuttiin myös Koskisen tiilitehtaaksi. Elias Koskisen kuoleman jälkeen tiilitehdas jatkoi Frans Vihtori Heikkilän (1857–1949) isännyydessä. Vihtori oli avioitunut Maria Koskisen kanssa. Keväällä 1939 Heikkilä luopui tiilitehtaasta korkean ikänsä takia. Sen jälkeen tiilienvalmistusta Euraniityllä jatkoi Kiukaisista kotoisin ollut Aarne Niissalo.
- ⁶⁵⁶ Waltonen ja Juho Aalto. Kauppa ja teollisuushallituksen arkisto, KA, Saapuneet tilastotiedot, Teollisuuslaitoksia koskevat ilmoitukset 1905 Ej: 257a.
- ⁶⁵⁷ Helander 1998 49–51.
- ⁶⁵⁸ Helander 1998, 266; Satakunnan Kansa 24.8.1962.
- ⁶⁵⁹ Maire Päivikki Nuotion o.s. Peltovaaran (synt. 1918) haastattelu. Tiilitehtaan omisti Vihtori Peltovaara (ent. Hakala, 1888–1955). Peltovaaran kuoleman jälkeen tiilitehtaan vastaavaksi tuli Pauli Nuotio (1917–1993), joka oli naimisissa Peltovaaran Maire-tyttären kanssa.
- ⁶⁶⁰ Suomen ensimmäinen pysyvä kivityömaa, Oy Granit Ab, aloitti Hangossa vuonna 1886. Vuonna 1900 Suomen Kiviteollisuus Oy ryhtyi louhimaan ja muokkaamaan Uudenkaupungin harmaata ja Vehmaan Uhlun punaista graniittia. Arkeologisen kulttuuriperinnön opas. Louhos. <<http://akp.nba.fi/wiki;louhos>>.
- ⁶⁶¹ Euran Joulu 1998, 40–44.
- ⁶⁶² Vuorineuvos F. A. Jusélius (1855–1930) rakennutti vuonna 1898 kuolleen Sigrid-tyttärensä muistoksi hautakappelin Porin Käppärän hautausmaalle. Vuonna 1903 valmistuneen uusgoottilaisen rakennuksen suunnitteli arkkitehti Josef Stenbäck (1854–1929), ja se on tunnettu erityisesti Akseli Gallén-Kallelan (1865–1931) seinämaalauksista. Alkuperäiset seinämaalaukset tosin tuhoutuivat 1931 tulipalossa. Gallén-Kallelan poika Jorma Gallén-Kallela (1898–1939) maalasi seinäfreskot 1930-luvulla isänsä luonnosten pohjalta. Sigrid Juselius Säätiön verkkosivut. Mausoleumi. <<https://www.sigridjuselius.fi/mausoleumi/>>.
- ⁶⁶³ Alasatakunta 26.7.1983; Uusimaa 5.12.1931; Satakunnan Kansa 9.4.1932. Juseliuksen mausoleumi vaurioitui mausoleumin korjaustöiden yhteydessä sattuneessa tulipalossa.
- ⁶⁶⁴ Helander 1998, 37–39.
- ⁶⁶⁵ Koivuniemi 2006, 492–496.
- ⁶⁶⁶ Normén 1927, 82; Korvenmaa 1989, 62. Kauttuan paperitehtaan puuhiomo toimi vesivoimalla. Paperinvalmistukseen käytettiin aluksi tehtaan voimalaitokselta saatua höyryvoimaa. Paperinvalmistuksessa siirryttiin sähköön käyttöön vasta 1930-luvulla.
- ⁶⁶⁷ Koivisto 1987, 351–352; Papunen 1986, 237; Koivuniemi 2006, 494; Länsi-Suomi 6.6.1912 ja 10.5.1913; Rauman Lehti 16.7.1912.
- ⁶⁶⁸ Länsi-Suomi 23.1.1912, 4.9.1920, 12.10.1920, 23.4.1921 ja 21.2.1922; Papunen 1986, 238. Keväällä 1921 sähkötehtaan yhteyteen perustettiin höyläämö.
- ⁶⁶⁹ Länsi-Suomi 10.01.1922.
- ⁶⁷⁰ Länsi-Suomi 23.11.1922, 18.7.1928 ja 11.9.1928; Koivisto 1987, 527.
- ⁶⁷¹ Maansalo 2012, 14; Länsi-Suomi 8.10.1921 ja 19.7.1924. Paneliankosken Voima Oy:n asiakkaisiksi tulivat ilmeisesti myös Vaheen-Kirkonkylän ja Naarjoen-Turajärven sähköyhtiöt. Viimeksi mainittu perustettiin vuonna 1924.
- ⁶⁷² Maansalo 2012, 14; Koivuniemi 2006, 495.
- ⁶⁷³ Korvenmaa 1989, 64; Koivuniemi 2006, 496; Koivuniemi 2011, 140; Maansalo 2012, 22. Rosenlew & Co oli ostanut Äetsänkosken oikeudet ja alkoi tuottaa sähköä vuonna 1921. Rosenlewin asiakkaita olivat 1930-luvulla myös J. W. Suomisen nahkatehdas Nakkilassa ja Friitalan Nahka Ulvilassa.
- ⁶⁷⁴ Myllykylä 1999, 226–230.
- ⁶⁷⁵ Ks. esim. Koivuniemi 2011, 130–131.
- ⁶⁷⁶ Korvenmaa 1989, 97; Schybergson 1992, 177.
- ⁶⁷⁷ Korvenmaa 1989, 97; Schybergson 1992, 177, 192–193. Vuonna 1942 aloitettiin myös mittaripaperin valmistus.

- ⁶⁷⁸ Mäkinen 2014, 72.
- ⁶⁷⁹ Schybergson 1992, 177, 282; Koivuniemi 2011, 132.
- ⁶⁸⁰ Euran Joulu 2003, 61–63. Kauttun ruukin navetassa oli tuohon aikaan 50–60 lehmää.
- ⁶⁸¹ Krominahka oli lujempaa sekä lämpöä ja kosteutta kestävämpää kuin parkittu nahka, minkä vuoksi se soveltui paremmin päällisnahaksi.
- ⁶⁸² Hoppu 2019, 127–128.
- ⁶⁸³ Hoppu 2019, 140–143. Vuonna 1943 maaseudulla vallinneen nahkapulan vuoksi maanviljelijät raakanahan tuottajina saivat käyttää omiin tarkoituksiinsa joka viidennen tuottamansa vuodan. Panelian turvesoiden turvetuotanto oli siirtynyt vuonna 1942 Satanahka Oy:n omistukseen, ja Aarne Hellemaa toimi turvetuotantoa harjoittaneen Sataturve Oy:n toimitusjohtajana. Ks. Uusi Suomi 27.1.1946 ja 3.9.1952.
- ⁶⁸⁴ Euran Joulu 2001, 74.
- ⁶⁸⁵ Kiukaisten Joulu 1980, 36–37.
- ⁶⁸⁶ Toukolinna oli porilaisen J. N. Koskisen vuonna 1913 rakennuttama suuri rakennus, jonka alimmassa kerroksessa toimi Koskisen *Hedelmämehtehdas Tellervo*. Tehtaalla valmistettiin virvoitusjuomien lisäksi hedelmäviiniä. Tehdas siirtyi myöhemmin paikallisen Vihtori Vallin omistukseen, ja tehdas oli toiminnassa ainakin vielä 1920-luvun lopulla. Ilmeisesti talvisodan pommitusten aikaan tehdas ei enää ollut toiminnassa, mutta rakennus oli edelleen Vallin omistuksessa ja siinä asui Vallin lisäksi vuokralaisia. Ks. esim. Länsi-Suomi 14.6.1913; Helsingin Sanomat 3.4.1919; Länsi-Suomi 8.7.1928.
- ⁶⁸⁷ Satakunnan Kansa 19.8.1979; Kiukaisten Joulu 1980, 36–37; Satakunnan Kansa 3.2.1940. Länsi-Suomen pommitukset vaativat useita kuolonuhreja Porissa. Kiukaisissa selvittiin aineellisilla vahingoilla. Toisen maailmansodan aikana Euran seudulla tuhoutui ainoastaan Hiukon saha, joka joutui jatkosodan pommitusten kohteeksi.
- ⁶⁸⁸ Schybergson 1992, 209. Yhtiön paperiteollisuuden investoinneista kaksi kolmasosaa tehtiin Kauttualle, neljännes Karhulaan ja vain alle 10 prosenttia Varkauteen. Kauttualla uudistettiin 1940-luvun lopulla muun muassa valkaisu- ja paperikone 1 sai uuden superkalanterin.
- ⁶⁸⁹ Euran Joulu 2003, 59–60.
- ⁶⁹⁰ Schybergson 1992, 282. Kyse oli tietynlaisesta know how -sopimuksesta, jonka mukaan Euran Paperi Oy sai käyttöönsä rojalta eli lisenssimaksua vastaan ruotsalaisen yhtiön tuotekehityksen tulokset. Yhteistyön taustalla oli Frejvid Borgin henkilökohtaiset suhteet Åkerlund & Rausingin johtoon. Know how -sopimus irtisanottiin vasta vuonna 1980.
- ⁶⁹¹ Hoppu 2019, 151–152.
- ⁶⁹² Keski-laakso 25.12.2020. Joulumuisto 1940-luvun lopulta – Joulukaramellit. <<https://www.keski-laakso.fi/paikalliset/4041362>>. Luettu 18.10.2021.
- ⁶⁹³ Hoppu 2019, 162; Työkansan Sanomat 26.10.1946; Etelä-Suomen Sanomat 11.5.1949. Toukokuun 1949 tulipalo sai alkunsa värjäyskopin sähkömoottorin kipinästä. Paikalle hälytettiin viisi lähiseudun palokuntaa, ja palo saatiin rajattua niin, että ainoastaan värjäyskoppi tuhoutui.
- ⁶⁹⁴ Koivisto sijaitsi Karjalan kannaksella. Koiviston alue luovutettiin toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitolle.
- ⁶⁹⁵ Wahlqvist 2011, 95–96. Sotakorvauskuunareiden masto- ja kölipuut tulivat telakalle pyöreinä, kaaripuut oli sahattu kahdelta puolelta. Lankkupuut oli sahattu valmiiksi, mutta ne olivat kanttaamattomia. Ks. myös Helander 1998, 76.
- ⁶⁹⁶ Helander 1998, 143–144. Laitilasta Euraan vuonna 1936 muuttanut Niilo Pere oli aloittanut yritystoimintansa rakentamalla puuhiiltämön vuonna 1939. Sotakorvauskauden jälkeen Peren yritys ryhtyi valmistamaan siivousmoppeja sekä silityslautoja. 1950-luvulla aloitettiin nauhojen valmistus.
- ⁶⁹⁷ Kper AK/4889.
- ⁶⁹⁸ Lappi rippikirja 1907–1916 (AP I Aa:12) Sivut 173, SSHY. <<http://www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/paikat.php?bid=29113&pnum=177>>; Eura rippikirja 1908–1917 (AP I Aa:24) Sivut 735, SSHY. <<http://www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/paikat.php?bid=30166&pnum=738>>.
- ⁶⁹⁹ Kper Y/08375.
- ⁷⁰⁰ Kper Y/08372.
- ⁷⁰¹ Kper Y/08375.
- ⁷⁰² Kauttuan kansakoulun nimikirja 1912–1930, Kauttuan koulun arkisto, EKA, Nimi- ja arvostelukirja 1912–1961.
- ⁷⁰³ Kper AK/4889.
- ⁷⁰⁴ Kper Y/08375; Kper Y/08372.
- ⁷⁰⁵ Kper Y/08373.
- ⁷⁰⁶ Ibid.
- ⁷⁰⁷ Kper Y/08375.
- ⁷⁰⁸ Uusi Aika 13.6.1933.

⁷⁰⁹ Kper Y/08375.

⁷¹⁰ Kper Y/08373.

⁷¹¹ Ibid.

⁷¹² Kper Y/08375; Tauno Saarisen puhelinhaastattelu 19.1.2022.

⁷¹³ Länsi-Suomi 5.7.1934.

⁷¹⁴ Tauno Saarisen puhelinhaastattelu 19.1.2022.

⁷¹⁵ Alasatakunta 22.8.1995.

⁷¹⁶ Kper AK/4891.

⁷¹⁷ Kper Y/08373.

⁷¹⁸ Kper AK/4891.